ZENGİNLER DÜNYAMIZI NASIL MAHVEDİYOR

Hervé KEMPF

Fransızcadan Çeviren: İsmail Kılınç

epos

ZENGİNLER DÜNYAMIZI NASIL MAHVEDİYOR

• Hervé KEMPF

Hervé Kempf; (1957–) Fransız yazar ve gazeteci. *Radio Alligator*'da başladığı gazetecilik mesleğini 1985 yılında girdiği *Science et Vie Micro* adlı bilişim dergisinde sürdürdü.

Çernobil felâketinden sonra çevrebilim konularına el atan yazar, 1989'da çevre dergisi *Reporterre*'i yayımlamaya başladı. Ardından çeşitli televizyon kanallarında çevre konusunda programları yaptıktan sonra *Courrier İnternational* ve *Recherche* dergilerinin kadrosunda yer aldı. 1998 yılında *Le Monde* gazetesinde çalışmaya başlayan Kempf, iklim değişiklikleri ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusunda yazılarıyla tanındı.

Çeşitli dillere çevrilen çalışmalarıyla çevre bilincinin gelişmesine önemli katkılar yapan Kempf'in şimdiye dek kitaplaşmış çalışmaları şöyle:

l'homme à l'épreuve de l'écologie, 1991 (Ekoloji sınavında insan), *La baleine qui cache la forêt; enquêtes sur les pièges de l'écologie*, 1994 (Ormanı saklayan balina: Ekolojinin tuzakları hakkında anket), *La révolution biolithique: humains artificiels et machines animées*, 1998 (Biolitik devrim: yapay insanlar ve canlı makineler), *Coup de chaud sur la planète;le déreglement climatique*, j'ai lu, 2001 (Dünyada sıcak dalga: iklimsel düzensizlik), *La guerre secrète des OGM*, 2003 (GDO'ın gizli savaşı), *Gaza: la vie en cage*, 2005 (Gazze; kafeste yaşam), *Pour sauver la planète, sortez du capitalisme*, 2009 (Dünyayı kurtarmak için, kapitalizmden kurtulun).

© EPOS YAYINLARI-66
AraştırmaKitapları

Hervé Kempf

ZENGİNLER DÜNYAMIZI NASIL MAHVEDİYOR?

Fransızcadan Çeviren:
İsmail Kılınç

Yayıma Hazırlayan:
Ercüment Özkaya

Kitabın Orijinal Adı:
Comment les riches détruisent la planète

© Epos Yayınları, 2010
© Éditions du Seuil, 2007

Düzelti:
Bâki Alemdar

Kapak Tasarımı:
epos

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
epos

Baskı ve Cilt:
Sözkesen Matbaası (0.312) 395 21 10
Birinci Baskı, Ankara 2010
ISBN: 978-975-6790-81-6
Sertifika no: 16468

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara.
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21
eposyayinlari@eposyayinlari.com
www.eposyayinlari.com

Hervé Kempf

ZENGİNLER DÜNYAMIZI NASIL MAHVEDİYOR?

Fransızcadan Çeviren
İsmail Kılınç

epos

İçindekiler

1. FELÂKET, NE OLMUŞ YANİ? **11**

Amaç: Zararı Sınırlama 14

İklim zıvanadan çıkarsa... 15

Dinozorlardan beri görülmeyen 17

Hepimiz somonuz 19

Gezegen eski gücünü yitiriyor 22

Küresel bunalımın bir boyutu, iklimsel değişme 24

Petrol bunalımına doğru 25

Felâket Senaryoları 27

Temel Sorun 30

2. ÇEVREBİLİMSEL BUNALIM, TOPLUMSAL BUNALIM **35**

Fakirliğin geri dönüşü 39

Fakirliğin küreselleşmesi 42

Zenginler daha zengin 44

Küresel Oligarşinin Doğuşu 46

Fakirliği azaltmak için Zenginleri azaltmak 48

Unutulan Fakirlik: çevrebilimsel yoksulluk 49

3. BU DÜNYANIN GÜÇLÜLERİ **53**

Obur ilâhların küresel tarikatı 56

Kalenin kapılarını kilitlemek 59

Üzgün deliler gibi 61

Kör oligarşi 66

4. OLİGARŞİ ÇEVREBİLİMSEL BUNALIMI NASIL ŞİDDETLENDİRİYOR? **69**
Üretimi artırmaya gereksinim yoktur 71
Üst sınıf, döneminin yaşam biçimini belirler 72
Doyumsuz (*aç gözlü*) rekabet 73
Yeni nomenklaturanın görünmeyen sınırı 74
Gösterişçi rekabetin zirvesinde ABD oligarşisi 76
Büyüme çözüm değildir 78
Âcil Durum: Zenginlerin tüketimini azaltmak 80

5. DEMOKRASİ TEHLİKEDE **83**
Terörizm özrü 85
"Güvenlik kurumları çalışanını" kutlayalım 87
Fakirler için politika: Cezaevi 90
Siyasî itirazı suç hâline getirmek 92
Bütünleşik bir gözetime doğru 93
Medyanın ihaneti 96
Kapitalizmin artık demokrasiye gereksinmesi yoktur 99
Felâket arzusu 100
Bizi bekleyen sert vazgeçişler dönemi 101

6. İVEDİLİK ve İYİMSERLİK **103**
Oligarşi bölebilir 104

SONUÇ: Gezegen Kahvesi 107
Kaynakça 113

"Geleceğin askeri" konulu bir röportaj sonrası otobüsle Heathrow* havaalanına gidiyordum. Radyo haberleri veriyordu. Sunucu, İsveçli uzmanların söylediğine göre, İskandinav ülkelerinde yüksek oranda radyoaktivite saptandığını anlatıyordu. Bu oran bir nükleer santral kazasından kaynaklanabilirdi.

Tarih 28 Nisan 1986'ydı, yani Çernobil kazasından üç gün sonra. Bu haber, bende birden unutulmuş bir ivedilik duygusu uyandırdı. On-on beş yıl önce, İllich'in "Ağzı açık, vahşi" adlı kitabını okuyordum ve Marksizmin başarı kazandığı bir dönemde, bana tek gerçek seçenek görünen çevrebilime büyük ilgi duyuyordum. Sonra yaşam beni başka yollara savurdu. Gazeteci olarak, mikro-bilişim devriminin içine girdim; Time Dergisi'nin bilgisayarı "Yılın İnsanı" seçtiği zaman, ben *Science et Vie micro* dergisindeki arkadaşlarımla ilk Macintosh'un sırlarını, bugünkü "chat"lerin öncüsü olan Minitel'in "pembe iletilerini" ve Internet teki tartışmalı toplantıları, IBM ile muhteşem bir sözleşme yapan Bill Gates adlı bir gencin serüvenlerini öğreniyordum.

Birden önümde Çernobil, arkasından da çevrebilimsel gerçek

---

* Londra havalimanı

ve bunu anlatmanın ivediliği belirdi. Ve anlatmaya başladım. O günden bu yana, bana iki kural yol gösterdi: Bağımsız olmak ve doğru, yerinde ve özgün, yani iyi bilgi üretmek. Felâket tellallığından sakındım. Bütün bunlardan ilk kez söz edenler arasında olmama karşın, iklim değişikliğini, Genetiği Değiştirilmiş Ürünler'in serüvenini, biyoçeşitliliğin bunalımını asla abartmadım. Öncelikli oldukları açıkça görülen kimi konuları sebatlı bir dikkatle, aklın gündemine getirmek yeterli gibiydi benim için. Dünyayı değiştirmek için de zekânın yeterli olacağına inanıyordum.

Bununla birlikte, şeylerin değiştiğine, toplumun gelişmekte olduğuna, sistemin değişebileceğine inandıktan sonra, bugün iki saptama yapmak zorundayım:

– Gezegenin çevrebilimsel durumu öyle bir hızla kötüye gidiyor ki bu facianın bilincinde olan milyonlarca dünya vatandaşının – ki genel kitleye göre sayıları çok azdır – çabaları bunun önüne geçemiyor;
– Bugünkü insan toplumlarını yöneten toplumsal sistem olarak kapitalizm, insan varlığının saygıdeğerliğini ve bekâsını korumak için yapılması kaçınılmaz değişikliklere kör bir şekilde karşı koymaktadır.

Bu iki saptama, kısa ama fazla basitleştirmeden, mümkün olduğu kadar açık olan bu kitabı yazmamı ve az da olsa sorunun ortaya konulmasına katkı yapmamı sağladı. Kitapta bir endişeyi okuyacaksınız, ama özellikle iki çağrı göreceksiniz, ki çağrılar yankı bulmazsa hiçbir şey olanaklı olmayacaktır. Birinci çağrı çevrebilimcilere: Toplumsalı ve güç ilişkilerini gerçekten düşünmeleri için. İkincisi toplumsalı düşünenlere: Bugün adaleti koşullandıran çevrebilimsel bunalımın önemini gerçekten dikkate almaları için.

Batılı toplumların içinde bulunduğu rahatlık, zamanın tehlikeli olduğu gerçeğinin gözümüzden kaçmasına yol açmamalıdır. Sürekli bir bunalım ve olası felâketler zamanına giriyoruz. Çev-

rebilimsel bunalımın işaretleri gayet açıktır ve felâket varsayımı giderek gerçekçi bir hal almaktadır.

Bununla birlikte, bu işaretlere pek dikkat edilmemekte, bu kaygılar ne siyaseti ne de ekonomiyi etkilemektedir. Sistem yörüngesini değiştirmeyi bilemiyor. Neden?

Çünkü toplumsal ile çevrebilimi ilişkiye sokamıyoruz.

Ama, çevrebilimsel ve toplumsal bunalımların birlikteliğini anlayabilmek için her ikisini de aynı felâketin iki yüzü olarak çözümlememiz gerekir. Felâket, araç olarak sadece açgözlülüğe, ideal olarak sadece tutuculuğa, düş olarak sadece teknolojiye sahip olan egemen (bir) tabakanın yürüttüğü sistemden kaynaklanmaktadır.

Bu yağmacı ve asalak oligarşi, küresel bunalımın belli başlı temsilcisidir. Aldığı kararlarla bu bunalımı doğrudan körüklemektedir. Yerleşik düzeni kendi lehine sürdürmeyi amaçlayan bu kararlar, maddî büyüme amacını destekler. Çünkü oligarşiye göre büyüme, bağımlı sınıf konumlarının adaletsizliğe baş kaldırmasını engellemenin tek aracıdır. Oysa maddî büyüme, çevresel bozulmayı artırmaktadır.

Oligarşi, tüketim biçiminin toplumun tümü üzerinde ve özellikle orta sınıflar üzerinde kurduğu kültürel çekicilik aracılığıyla, güçlü ve dolaylı bir etki de uygulamaktadır. Tüketimin önemli bir kısmı, zengin ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de, gösteriş ve farklılık arzusuna yanıt vermektedir. İnsanlar, toplumsal basamakta yükselmek isterler, ki bu da üst sınıfın tüketimini taklit etmekten geçer. Bu sınıf, tüm topluma savurganlık ideolojisini yayar.

Oligarşinin davranışı, sadece bunalımların derinleşmesine neden olmaz. Ayrıcalıklarına yönelik itirazlardan, çevrebilimsel kaygıların dile getirilmesinden, iktisadî liberalizmin eleştirilmesinden kurtulmak için, kamusal özgürlükleri ve demokrasi düşüncesini de zayıflatma yönünde hareket ederler.

Yarı otoriter rejime doğru kayma, tüm dünyada gözlemlen-

mektedir. ABD'de hüküm süren oligarşi bunun itici gücüdür ve 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırıların Amerikan toplumunda yarattığı korkudan destek alır.

Ya toplumsal kargaşaya ya da diktatörlüğe yol açabilecek olan mevcut durumda, bizim için ve gelecek kuşaklar için neyin sürdürülmesi gerektiğinin bilinmesinde yarar vardır: "Dünya"yı değil, ama filozof Hans Jonas'ın dediği gibi "gezegenimizde insan yaşamının olanaklarını" düşünmemiz gerekir, yani insancıllık, karşılıklı saygı ve hoşgörü değerleri, doğayla ölçülü ve anlam açısından zengin bir ilişki, insanlar arasında işbirliği.

Buna ulaşmak için, toplumun çevrebilimsel bunalımının ivediliğinin ve özellikle maddî tüketim açısından önlem almanın gerektirdiği zorlu seçimlerin bilincine varması yeterli değildir. Bunların yanı sıra, çevrebilimsel kaygının bugünkü egemenlik ilişkilerinin radikal siyasal çözümlenmesiyle eklemlenmesi gerekir. Eğer güçlüler güçsüzleştirilmez ve eşitsizlikle mücadele edilmezse, küresel maddî tüketimi azaltamayız. Bilinçlenme döneminde çok yararlı olan "Küresel düşün, yerel uygula" şeklindeki çevrebilimsel slogana bugünkü durumu dikkate alarak şu sloganı ekleyebiliriz: "Az tüketin, daha iyi paylaştırın".

1.
Felâket, Ne olmuş yani?

Gece uzundu. Yorucu, ama ilginç. Rusya, çok sert geçen ve bir hafta süren görüşmeler sonucunda ortaya çıkan uzlaşmaya son ânda engel çıkarmıştı. Kyoto Protokolü, Amerikan inadını yenmişken başarısızlığa mı uğrayacaktı? Rusya, Kanadalı ve İngiliz diplomatların kurnaz gece pazarlıkları sonrasında, zâten anlaşılması güç olan isteğini geri çekti ve anlaşma imzalandı. Uluslararası topluluk, protokolü sona ereceği yıl olan 2012 yılı ötesine uzatmaya karar verdi. Çin ile Hindistan gibi yeni devler, kendilerini kaçınılmaz olarak geleceğin karşı koymalarına çekecek bu tartışmayı gizli kapaklı kabul ettiler.

Uluslararası görüşmeler, parıldayan yüzlerden, farklı çıkarlardan, tutku ve bencilliklerden oluşan bir kozmopolit kervana benzediği gibi, çıkar çatışmalarının arkasında, evrensel bir antlaşma yapma gerekliliğinin ortak duygusuyla da canlanır. Karanlık törenlerin ve belirli kişilerin anladığı metinlerin altında, tüm insanlık için bir politika ideali gerçekleşir. Hepimiz, yüz hatlarımız sarkmış, gözlerimiz şişmiş, vücûdumuz uyuşmuş hâlde de olsa, 2005 yılı Aralık ayında, Montreal'deki bir salonda, bu iyi haberi alkışladık ve de güldük. Uykusuz kalabileceğimi hesaba katmadığımdan, bir başka konuyu konuşmak için tanınmış bir bilim

adamıyla sabah saatlerinde üniversitede buluşma ayarlamıştım. Konu biyoçeşitlilikti. Geçirmiş olduğum coşkulu saatlerin etkisiyle, yorgunluğumun da bilincinde olmadan, şen şakrak Québec kentinin soğuk havasında yürüyordum.

Michel Loreau'nun küçük odasının penceresinden tümüyle yapay olan kentin yüksek binalarını seyrediyorduk. Belçikalı araştırmacı, Uluslararası Araştırma Programı *Diversitas*'ın müdürüne yakışan bir sakinlikle, abartıya ya da heyecana yer vermeyen belirgin sözcüklerle, zaten bildiğim şeyleri anlattı. Gene de, Kanada'nın kış havasında söyledikleri, bugüne kadar bütünüyle kavrayamadığım acı bir anlam taşıyordu. Bugün Dünya gezegeni, üç milyar yıl önce yaşamın yerkabuğunu değiştirmesinden beri altıncı kez olmak üzere, canlı türlerin kitlesel yok olmasıyla karşılaşıyor. Bana söylediğine göre "Bugün, en iyi bilinen gruplar için – omurgalılar ve bitkiler – yok olma oranı, yoğun yok olmanın meydana geldiği bunalım dönemleri dışında, jeolojik zamanlardaki ortalamalara göre yüz kat fazladır". Bir soluk aldı ve "Bu bile fazla ama, öngörülen karşısında önemsiz. Bu oran hızlanacak ve jeolojik ortalamanın on bin kat üzerine çıkacak".

James Lovelock, Fransa'da pek tanınmaz. Bu olgu, sadece ülkemizde hüküm süren çevrebilimsel bilgisizliği gösterir. Çünkü bu büyük İngiliz bilgin, ülkesi İngiltere'de olduğu gibi Japonya, Almanya, İspanya, ABD'de de hak edilmiş bir üne sahiptir. Bilimi iki açıdan ilerletmiştir: Bir yönden, fizikçiler için çok yararlı olan bir dizi aygıt icât etmiş – özellikle elektron yakalayıcılı detektör –, diğer yönden de gezegenimizle ilgili gayet zihin açıcı nitelikleri olan bir kuram geliştirmiştir. Bu kurama, arkadaşı ve Nobel edebiyat ödülü sahibi William Golding'in önerisi üzerine Gaia adını vermiştir. Lovelock'a göre, Dünya özdüzene sahip bir canlı gibi davranmaktadır.

Ama, Cornouailles kentinin dar yollarında yılankavi hareketlerle ilerlerken ve XIX. yüzyılın köysel özelliğini olağanüstü ko-

rumuş olan kırsalında gezinirken, amacımız Gaia'dan konuşmak değil, büyük bilginin kötümser haberini duymaktı. Misafirimin söylediklerine dikkat etmemin iki nedeni vardı: Biri etkileyici özgeçmişi ve ikincisi de ilk kaynaktan elde ettiği iklim tartışmalarına çok hâkim olmasıydı. Evinden elli kilometre uzakta bulunan Exeter kentindeki Hadley araştırma merkezinin iklimbilimcileriyle sık sık tartışıyordu. Burası iklim konusunda dünyanın en tanınmış merkezlerinden biridir. Daha sonra, başka araştırmacılarla yaptığım konuşmalar ve okumalarla Lovelock'ın bana verdiği kaygı verici haberi doğrulayacaktım.

Küçük beyaz evinin İngiliz atmosferinde bana dediğine göre, "İklimsel ısınma ile gezegen yüzeyinin önemli bir bölümü çöle dönüşecek. Hayatta kalanlar Kuzey Kutbu çevresinde bir araya gelecekler. Ama herkese yetecek yer olmayacak ve dolayısıyla savaşlar, öfkeli halk kitleleri ve savaş ağaları olacak. Tehdit altında olan, dünya değil, uygarlıktır. Ben neşeli bir insanım. Felâket senaryolarını sevmem. Felâketin daha garip tarafı ne biliyor musun? Önceleri tehlikenin bu kadar büyük olacağını düşünmüyordum".

Lovelock beni affetsin ama, bu son cümleyi tümüyle kendim için söyleyebilirim. 1988'den beri iklim değişikliği sorununu dikkatle izliyorum. Dünyayı yorumlamak için bir sağlam bir paradigma oluşup kendini güçlendirmeden önce, bilim adamlarında bu konudaki kaygının nasıl geliştiğini, medyada nasıl ortaya çıktığını ve aksi yönde kanıtlarla nasıl yüzleşildiğini gözlemledim. Bilinçlenme gayet şaşırtıcı bir hızla ilerledi. Araştırmacıların çoğu, on beş yıl önce düşündüklerine göre çok kötümserler. Burada "felâket tellallığı" yok ya da tüm bilimsel topluluğa felâket tellalı muamelesi yapmak gerekir.

Belirli bir süredir, yeni bir sorunsal iklimbilimcileri kaygılandırıyor. İklim ânîden değişebilir, o kadar hızlı değişebilir ki insan eylemi dengesizliği düzeltemeyebilir. İşte Gaia kuramcısının açıklamak istediği de bu kaygıdır. Diğer bilim adamlarına göre

söylediklerinde daha özgür olan ama onların kaygısını da abartmayan bir bilim adamı.

Amaç: Zararı Sınırlama

XIX. yüzyıldan itibaren geliştirilen bir bilimsel kuram olan küresel ısınma düşüncesi, 1970 yıllarında ana gündeme alındı. 1980 yıllarından itibaren de dikkatle incelendi. Sonra da, bilim adamları arasında yoğun bir tartışma başladı.

İklimsel değişim sera etkisinin artışına bağlıdır: Karbondioksit ya da metan gibi kimi gazlar, uzaya doğru yansıyan ısının bir kısmını gezegene yakın bir yerde tutma özelliğine sahiptir. Bu gazların atmosferde giderek daha fazla birikmesiyle, atmosferin ortalama sıcaklığı artmaktadır.

İklimsel değişimin başladığı düşüncesi, gözlemlerdeki üç ilerlemeye dayanmaktadır: Karbondioksit ve diğer gazların atmosferdeki oranı giderek artmaktadır; dünyanın ortalama sıcaklığı düzenli olarak yükselmektedir; biyosferle ilgili fizikî modellerin niteliği ve iklimle ilgili diğer bilgi araçları çok gelişmiştir.

Bugünkü eğilimleri geleceğe göre hesaplarsak, XXI. yüzyılın sonunda ortalama sıcaklık artışı 1,4 ile 5,8 derece arasında olacaktır. Bu hesaplamalar, iklim değişikliğinin bilimsel uzmanlar topluluğunu bir araya getiren GIEC (iklimin gelişmesiyle ilgili hükümetler arası uzman grubu) tarafından yapılmıştır. Artış oranının bu düzeyde kalması söz konusu değildir ve yüzyıl sonuna kadar değişen bir şey olmazsa, ısınma devam edecektir.

Esasında bu ılımlı sayılar çok önemlidir. Dünyanın ortalama sıcaklığı 15 derecedir. Birkaç derecelik fark, iklim rejiminin kökten değişmesine yeterli olacaktır. Örneğin, altı-yedi bin yıl önce bugünkünden çok farklı olan holosen* devriyle – günümüz ara-

---

* Buzul çağları arasında sıcak bir dönem. Holosen, insanlığın bilinebilen tarihini ve uygarlığını içerir. Yerleşik hayata ve tarım toplumuna geçiş Holosen döneminde olmuştur.– *y.n.*

sında –, dünyanın ortalama sıcaklığında eksi 3 derece fark vardır. Yirmi bin yıl öncesinin buzul devrinde ise ortalama sıcaklık bugünkünden 5 derece az idi.

Gaz salımını bugün hemen durdursak bile, önceki gaz salımları nedeniyle ortaya çıkan sera etkisi hemen kaybolmayacaktır. Gerçekten, çoğu sera etkili gaz, birkaç on yıl süren kimyasal sürekliliğe sahiptir, dolayısıyla atmosferde özelliklerini sürdüreceklerdir. Doğal sistemler önemli durgunluklar gösterirler: Değişmekte yavaştırlar ve önceki duruma dönmeleri de aynı şekilde yavaştır. Sera etkili gaz salımının yoğun şekilde başladığı sanayi devrimi esnasına, XIX. yüzyıl ortasında var olan duruma hemen dönemeyiz. Buna karşın, salımları yavaşlatabilir, dengede tutmayı sağlayabilir ve sonra da azalmasını amaçlayabiliriz. Böylece ısınmayı iki ya da üç derecede tutabiliriz. Doğrusunu söylemek gerekirse bu tek gerçekçi amaçtır.

İklim zıvanadan çıkarsa...

Bugünkü durumu değerlendirmenin önemli unsurlarından biri, zaman ölçekleriyle ilgilidir: Bugün yaşadığımız ısınma, geçmişte yaşanan karşılaştırılabilir olaylara göre çok hızlı gelişmektedir. Gelişmeler, eskiden binlerce yıl alıyordu. Bizse iklimsel sistemi iki yüz yıldan az bir zamanda değiştiriyoruz.

İklimsel değişiklik derece derece gelişmek yerine, âniden ortaya çıkabilir. İklim, birkaç on yılda birkaç derece değişebilir ve toplumların uyumunu engelleyebilir. 1990'lı yılların başında yapılan bu buluş, bugün bir başka ifade şekli buluyor: Belirli bir eşikten sonra – ki iklimbilimciler bu eşiği 2 derecelik ısınma civarında tahmin ediyorlar – iklimsel sistem, geri dönüşü olmayacak şekilde zıvanadan çıkabilir. Normal olarak biyosfer, etkilendiği düzensizlikleri kendiliğinden düzeltir. Ama özümseme kapasitesinin doygunluğa ulaşması nedeniyle, bu onarıcı süreç çalışmayabilir. İklimsel sistemin zıvanadan çıkmasına neden olacak düzenekler şunlardır:

– İnsanların saldığı karbon gazının önemli bir kısmı bitki örtüsü ve okyanuslar tarafından emilir (depolanır): Miktarın yarısı atmosferde kalır. Kalan yarısı ise okyanuslar ve bitki örtüsü tarafından emilir. Bu nedenle okyanuslara ve karasal bitki örtülerine karbon gazı "kuyuları" adı verilir: İşte bu kuyular doygunluğa ulaşabilir. Bu durumda, salınan karbon gazının önemli bir kısmı, hattâ tümü atmosferde kalarak sera etkisini daha da artırabilir. Okyanuslar ve bitki örtüsü, daha önce depoladıkları karbondioksiti (CO_2) atmosfere bırakabilirler. Üstelik, yine bir karbon kuyusu olan ekvator ormanlarının yok edilmesinin sürmesi de bu ormanları karbondioksit salan yerler hâline getirebilir;
– Güney ve Kuzey Kutup (Arktik ve Antarktik) bölgeleri ısınmaktadır. Bir dizi gözlem ve hesap, buzulbilimcileri Grönland'ın ve güney kutbunun hızlı bir şekilde eriyeceği görüşüne sevk etmiştir. Dolayısıyla, deniz seviyesinin yükselmesi 2001 yılında GIEC'in öngördüğünden daha da fazla olabilir: Bu yüzyılın sonunda yarım metre yükselme öngörülüyordu. Bu yükselme 2,3 metre hattâ daha fazla olabilir;
– Buzullar – tüm beyaz yüzeyler gibi – güneş ışınlarını yansıtırlar ve dolayısıyla yerkabuğundaki ısınmayı sınırlarlar. Buna "albedo" denir. Buzulların erimesiyle albedo etkisi de azalır, yani ısınmanın sınırlanması da azalır ki bu da şunu uyarır:
– Yüksek enlemlerin gezegenin kalan kısmına göre daha fazla ısınması permafrostun (arktik bölgelerdeki sürekli buzul kitlesi) erimesine neden olacaktır: Başta Sibirya olmak üzere, 25 metre derinlikte ve 1 milyon kilometrekarelik donmuş bir kara tabakası söz konusudur. Burada da 500 milyar ton karbon stoku olduğu tahmin edilmektedir ve permafrost eridiğinde bunlar da atmosfere salınacaktır.

Yukarıda anlattığımız olaylar varsayım düzeyindedir. Ama, birçok çalışma bunların gerçekleşeceğini göstermektedir. Örneğin, bir grup araştırmacı, Avrupa'da 2003 yılında yaşanan aşırı sıcak yaz aylarında bitki örtüsünün karbon gazını özümsemek ye-

rine saldığını göstermiştir. Başka araştırmacılar, permafrostun eridiğini ve erimenin aynı oranla devam etmesi durumunda stoklanmış karbonun yüzyıl içinde geri salınacağını söylemektedirler. Son yıllarda yapılan çözümlemeler, iklimsel modellerin sera etkili gazlar ile biyosfer arasındaki karşılıklı etkileşimi gerçek değerinin altında gösterdiğini tahmin etmektedirler. Dolayısıyla ısınmanın GIEC'in 2001 yılında yapmış olduğu öngörüden daha fazla olacağı sonucuna varmaktadırlar. Tüm bu öğeler, bilim adamları topluluğunun gezegenimizde ortalama sıcaklığın hızla dayanılmayacak düzeylere ulaşma olasılığını dışlamadıklarını açıklamaktadır.

ABD Stanford Üniversitesi'nden Stephen Schneider, "Bir yüzyılda 8 derecelik ısınma pek olası değil, ama eğer tüm petrolü kullanırsak, bitümlü şistleri işletirsek ve kömürün yarısını yakarsak, iki yüzyıl sonra bu artış düşük olasılık olmaktan çıkar" diyor. GIEC 2007 yılında yayımladığı dördüncü raporda, küresel ısınmanın daha önce öngörülen 5,8 derecelik maksimum düzeyi geçeceğini düşünmektedir.

Dinozorlardan beri görülmeyen

İklimsel değişiklik kadar gündemde olmasa da, küresel biyoçeşitlilik bunalımı da bir o kadar kaygı vericidir. En çok göze batan göstergesi de yaşayan canlı türlerinin yok olmasıdır. Bu durum o kadar hızlı gelişmektedir ki, insanın ortaya çıkmasından çok önce gezegenimizin tanık olduğu beş önemli yok olma bunalımına atfen, bugün "altıncı yok olma" deyiminden söz edilmektedir: "Dünya tarihinde türlerin en büyük altıncı yok olmasından ve 65 milyon yıl önce dinozorların yok olmasından sonra en önemli yok oluştan sorumluyuz" diyor 2006 yılında Brezilya'da yapılan Birleşmiş Milletler Konferansı sırasında verilen küresel biyoçeşitlilikle ilgili rapor.

Uluslararası Doğanın Korunması Birliği her yıl, tehlikede

olan türlerle ilgili "Kırmızı Liste" yayımlar: 2006'da incelenen 40.177 türden 16.119'u yok olma tehdidi altındadır. Çevre için Birleşmiş Milletler programı Globio araştırma merkezinin öngörüsüne göre, "Eğer altyapının büyümesi ve dünya kaynaklarının işletimi bugünkü hızıyla devam ederse, 2050 yılında faunanın bolluğu ve çeşitliliğinde yüzde 50 ile 90 arasında önemli bir gerileme yaşanacaktır". Dünyanın daha önce tanık olduğu gelişmelerle karşılaştırıldığında, insanlığın çevresini değiştirme hızı çok şaşırtıcıdır; Michel Loreau gibi uzmanlar türlerin yok oluş oranının yerbilimsel (jeolojik) tarihin yani fosil incelemelerinin kaydettiği doğal orandan binlerce kat fazla olacağı konusunda hem fikirdirler.

Türlerin yok olmasının en önemli nedeni, yaşadıkları ortamın bozulması ya da yıkıma uğramasıdır. Yok olma yarım yüzyıldır şiddetli bir hıza erişmiştir; dünyamızda 1300'den fazla bilim adamınca hazırlanan *Binyıl Ekosistem Tahmini* [Millenium Ecosystem Assessment] raporuna göre 1950'den beri tarıma ayrılan topraklar XVIII. ve XIX. yüzyıllardakinden fazladır; 1980'den beri mangrovların (ekvator bölgesinin yağmur ormanları) yüzde 35'i, mercan adalarının yüzde 20'si yitirilmiştir; insanlığın ürettiği azot, tüm doğal süreçlerin ürettiği miktarı aşarken, büyük barajlarda biriken su miktarı, ırmak ve göllerdeki su miktarından üç ila altı kat fazladır. İngiltere Cambridge'te *Doğa Gözlemevi Evrensel Merkezi*'nden (UNEP-WCMC) Neville Ash'e göre "son otuz yılda insan tarihinde hiç görmediğimiz çok hızlı değişikliklere şahit olduk". Globio araştırmacılarına göre, dünyadaki toprakların üçte biri tarıma ayrılmıştır; ama, üçte birden fazlası da tarımsal ya da kentsel yerleşim alanı ve altyapılarına dönüşmek üzeredir.

Doğal alanın yapay alana dönüşmesi, sadece çok büyük ihtiyaçlarla karşı karşıya bulunan gelişmekte olan ülkelere özgü değildir. Zengin ülkeler de mekânı pervasızca israf etmektedirler. 2005 yılında Fransa'da kurulan "Manzaralar için Manifesto"nun

gözlemine göre "kentsel yayılma, yenilenemeyen bir kaynak olan taşınmaz mal sermayesinin akıldışı tüketimiyle atbaşı gitmektedir: 1945'den beri kentleşen mekân iki kat artmıştır. Nüfus son on yılda sadece yüzde 4 artarken, yapay mekânların artışı yüzde 17 olmuştur".

Canlı ortamın tümü biyoçeşitlilik bunalımından etkilenmektedir. Gezegenin hemen hemen tüm doğal alanları değişikliğe uğramıştır ve bozulmaktadır. Gerçekten, *Binyıl Ekosistem Tahmini*'ni hazırlayan bilim adamlarına göre "insan etkinliği gezegenin doğal işlevleri üzerinde öyle bir baskı uyguluyor ki, gelecek kuşakların isteklerine yanıt verecek çevre sistemleri kapasitesinin sağlanacağını söyleyemeyiz".

Biyoçeşitliliğin kaybolmasının sonuçlarını değerlendirmek çok zordur. Doğacılar (*Natüralistler*) eşik etkileri beklemektedirler, yani kimi dengesizliklere ulaşıldığında çevre sistemlerinin ânî tepkileri ortaya çıkabilir: "Biyoçeşitliliği mikado oyununa, kayıpları da sırayla oyundan çekilen çöplere benzetebiliriz" diyor Fransız Biyoçeşitlilik Enstitüsü Müdürü Jacques Weber. Bir iki çöp kaldırın. Diğerleri kımıldamaz. Ama eninde sonunda tüm çöpler kımıldar ve üst üste yığılır. *Binyıl Ekosistem Tahmini* aynı düşünceyi başka şekilde açıklıyor : "Dünya'nın yaşayan makine dairesi, uyarı vermeden tedricî bir değişiklikten felâketli bir değişikliğe geçebilir (...). Böyle bir kırılma noktasına ulaşıldığında, doğal sistemlerin eski durumlarına gelmesi zor, hattâ olanaksızdır". Gerçekten, iklimsel değişmede olduğu gibi, bilim adamları belirli bir eşiğe ulaşılmasından ve bu eşik ötesinde doğada ânî ve geri dönüşü olmayan olayların meydana gelmesinden korkmaktadırlar.

Hepimiz somonuz

Yaşam alanlarının yapaylaştırılması ya da yıkımı dışında genel bir kirlilik de söz konusudur. Ve tüm göstergeler bunun arttığını söy-

lüyor. Dünyanın en büyük çevre sistemi, yani okyanusların tümü, önemli ölçüde bozulmaktadır. CNRS'de araştırmacı Jean-Pierre Féral, okyanuslar "eşi benzeri görülmemiş bir bozulmanın kurbanıdır" diye özetliyor. Dünya yüzeyinin yüzde 71'ini kaplayan ve bugüne kadar dibi olmayan bir kuyu olarak görülen okyanuslar, insan etkinliğinin atıklarını hazmetme kapasitesinin sınırlarına ulaşmışlardır. Avlanan balık miktarının en üst sınırına dayanması ve sonra da azalmaya başlaması, okyanusların fakirleşmesinin en göze çarpan belirtisidir: 1970 yılında aşırı avlanan balık stokları yüzde 10 iken, bu oran 2002'de yüzde 24'e ulaşmıştır ve stokların yüzde 52'si avlanmanın en üst sınırındadır. Bugüne kadar sadece kıyı kesimlerini etkileyen bozulma, artık tüm okyanusları da etkilemektedir: Orneğin, okyanusun her kilometre karesinde 18.000 parça plastik yüzmektedir; Pasifik'in kalbinde, her 500 gram planktona (*denizde yaşayan küçük canlılar*) 3 kilo atık düşmektedir. Çok önemli bir biyoçeşitliliğe sahip olan açık denizler ve okyanus dipleri, artık balık avıyla, yeni türlerin peşinde koşmakla, petrol aranmasıyla aşırı şekilde işletilmektedir.

Dünyaya ne yaptığımız konusunda en üzücü ve en simgesel olan öykülerden biri okyanus ile Alaska gölleri arasında geçen olaydır. Yaşam çevrimleri içinde, yabanıl somonlar yumurtalarını bırakmak için Alaska'da bulunan yüzlerce göle gelirler. Yumurtalarını bıraktıktan sonra içgüdülerinin etkisiyle göllerin dibine gider ve orada ölürler. Kanadalı araştırmacılar, büyük ölçüde göçmen balıkların ölülerinden oluşan göldeki tortuları toplamayı ve çözümlemeyi düşünürler. Araştırmaları şaşırtıcı bir sonuç verir: Göllerdeki tortularda sadece atmosferden gelebilecekler dışında önemli ölçüde PCB (poliklorürbifenil) bulunmaktadır. PCB, XX. yüzyılda onlarca yıl boyunca önemli miktarda kullanılan, çok dayanıklı kimyasal bir kirleticidir. Göllerde bulunan aşırı miktardaki PCB ölü balıklardan gelmektedir. Böylece yabanıl somonlar Alaska'nın en ücra köşelerinde bulunan temiz gölleri kirletmektedirler!

Peki, neden ve nasıl? PCB, tüm okyanuslarda çok küçük miktarlarda dağılmıştır. Balıklar, Büyük Okyanus'un kuzeyine doğru yaptıkları sürekli yolculuklarında PCB'yi yağlarında biriktirirler. Bu zehirden 1 litre okyanus suyunda 1 nanogramdan az bulunurken, balık yağının her gramında 2500 nanogram bulunur. Somonlar "biyolojik pompa görevini yerine getirirler" ve zehirli maddeyi yağlarında biriktirdikten sonra gelip gölleri ve çocuklarını, torunlarını zehirlerler.

Hepimiz somonuz: Beslenme zincirinin tepesinde yer alan insanlar olarak, o vazgeçilmez "insanî etkinliklerimizle" kirletici maddeleri biyosfere geniş ölçüde yayınaktayız. Alaska somonlarının kendi çocuklarını zehirlediği gibi, biz de doğumlarından itibaren çocuklarımızı zehirliyoruz. Almanya'da yıllardan beri anne sütünü inceleyen birçok kurum, süt içeriğinde 350 tür kirletici bulunmuştur. Bu zehirler, sadece anne sütünde bulunmaz. Gelişmiş ülkelerde yapılan kan serumları incelemeleri de, yetişkinlerin de çok küçük dozlardaki değişik tür kimyasal ürünlerce zehirlendiğini göstermektedir.

Genelleşmiş kimyasal kirliliğin insan sağlığını hangi ölçüde etkilediği kesin olarak ortaya konmamışsa da, buna yakın bir sorun üreme uzmanlarını on yıldır kaygılandırmaktadır. Üreme konusunda giderek artan şekilde bozukluklar gözlemlenmektedir (erkeklerde sperm miktarının azalması, kadınlarda yumurtalık kanserinin ve her iki cinste kısırlığın artması gibi). Bunu hormon sisteminin, sistemin düzenini bozduklarından "endokrinli (salgıyı kana veren) bozucular" olarak sınıflanan kimyasal ürünler tarafından kirletilmesine atfedebilir miyiz? Çok sayıda gösterge bunu desteklemektedir. Örneğin, 2006 yılında yayınlanan bir inceleme, böcek dişilerine küçük dozlarda maruz kalma ile araştırma konusu erkeklerin verimliliğinin (çocuk yapabilme) azalması arasında var olan ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Bir diğer açıklayıcı etmen – ve artı bir etmen? – atmosferin kirlenmesi olabilir. Birçok inceleme, bu kirliliğin insan üremesini etkilediğini göstermiştir.

Daha genel olarak, bilim adamları (sudan, besinlerden ya da atmosferden aldıkları kimyasal ürünlerle) kişilerin zehirlenmesiyle kanser vakalarının düzenli artışı arasındaki ilişkiyi tartışmaktadırlar.

Gerçekten de nüfus bilimciler ve kamu sağlığı uzmanları, ortalama yaşam süresindeki artışın – insanî ilerlemenin en bilinen göstergesi – yakında durabileceğini söylemektedirler. Hattâ ortalama yaşam süresi kısalabilir de. Sorumlusu ise kimyasal kirlenme, – "Yoğun üretimi 1970 ila 1980 yıllarında başlayan yüzlerce kimyasal ürünün, otuz yıldır her gün etkisi altındayız" diyor Claude Aubert . Bunun sorumlusu, aşırı ve dengesiz beslenme, atmosfer kirliliği, radyoaktif ve elektromanyetik kirlenme ve yerleşik yaşam alışkanlıklarıdır (araba, TV). ABD'de kadınların yaşamda kalma umudu 1997'den beri üst sınıra gelmiştir. Jay Olhansky adlı araştırmacı, ABD'de aşırı şişmanlığın (obezite) çok hızlı artışı nedeniyle (bu ülkede yetişkinlerin üçte ikisi olması gereken ağırlıklarının çok üzerindedir) ortalama yaşam süresinin yakında azalacağını tahmin etmektedir.

Gezegen eski gücünü yitiriyor

Küresel çevrebilimsel bunalımı ağırlaştıran etmenlerden biri de Çin'in olağanüstü, Hindistan'ın dikkate değer gelişmesidir. Çin, son on yılda, yıllık ortalama yüzde 10'luk bir büyüme göstermiştir. Hindistan'ın büyüme hızı bu oranın biraz altındadır. Bu büyüme Japonya'nın 1960'lı yıllardaki büyümesiyle karşılaştırılabilir. Bu yıllardan başlayarak Doğan Güneş İmparatorluğu uzun süre dünyanın ikinci ekonomisi olmuştur. Ama, ekonomik büyüme sarmalına giren Çin'in nüfusu Japonya nüfusundan on kat fazladır: Dolayısıyla, evrensel çevre sistemlerine etkisi daha fazladır, özellikle hammaddeler ve kesildiği çevreye darbe indiren ağaç dışalımlarıyla. Örneğin Çin, Latin Amerika'da baklagiller üretimini tetikleyen ve Amazon ormanlarının yok edilmesine neden

olan soya fasulyesinin bir numaralı dış alımcısıdır. Asya, sera etkili gazların salımında ilk sıralara tırmanmaktadır: 2004'de Çin 4.707 milyon ton karbonik gaz salarken, bu sayı Hindistan için 1.113, ABD için 5.912 ve Avrupa Birliği (15 üyeli) için 3.506 milyon tondur.

Çin'in – bir ölçüde de Hindistan'ın – zararlı çevresel baskısı, gelişmiş ülkelerin baskısını mazur göstermez. Gelişmiş ülkelerin biyosfere baskısı öyle fazladır ki, yeni güçlerin ilâve ağırlığı çevresel bunalımı daha da katlanılmaz hâle getirmektedir. Sorun yaratan Çin değildir: Sorun, Çin'in sorunlarının ABD ve Avrupa'nın yarattığı sorunlara eklenmesidir. Hep birlikte, gezegenin eski gücüne dönme kapasitesini aşıyoruz, ormanları yenilenme kapasitesinin ötesinde bir hızla yok ediyoruz, yeraltı sularını yenilenemeden hızla boşaltıyoruz, biyosferin özümseyeceğinden fazla sera etkili gaz yayıyoruz. İsviçreli uzman Mathis Wackernagel'in yarattığı kavram olan toplumlarımızın "çevrebilimsel ayakizi" yani çevrebilimsel etkisi, "gezegenin biyolojik kapasitesini" aşmaktadır. Bu uzmana göre, 1960'da insanlık bu kapasitenin yarısını kullanıyordu; 2003 yılında ise bu kapasitenin 1,2'sini kullanmakta, yani gezegen ürettiğinden daha fazla çevrebilimsel kaynak kullanmaktadır.

Asya'nın iki devi, ölçüsüz büyümelerinin sapkın etkilerini evlerinde hissetmektedirler: Çin'de kentleşme lehine tarıma elverişli toprakların azalması çok hızlıdır (yılda bir milyon hektar kayıp, 25 yılda tarımsal toprakların yüzde 7'sine ulaşacaktır). Çölleşme her yıl yüz bin hektar ilerlemektedir ve Pekin her yıl, batıdan gelen kum fırtınalarına maruz kalmaktadır. Bahar mevsiminde, Sarı Irmak birkaç hafta kurumaktadır. Yeni Çin Ajansı'nın resmî verilerine göre, üç yüz milyon Çinli – nüfusun üçte biri – kirli su içmektedir ve ülkenin en uzun ırmağı olan Yang-Tseu-Kiang'ın kirliliği iktisadî başkent Şangay'ın içme su gereksinimini tehlikeye atacak ölçüde kaygı vericidir. Kentlerin yüzde 90'ında yeraltı sularıyla, ırmak ve göllerin yüzde 70'i kirlenmiştir. Yüz

büyük kentte her yıl sular kesilmektedir. Dünyada havası en kirli olan otuz kentten yirmisi Çin'dedir. Worldwatch Enstitüsü'ne göre "Çin'in havası kükürt dioksit ile o kadar kirlenmiştir ki, ülke eşi benzeri görülmemiş asit yağmurlarına tanık olmaktadır. Ekilebilir toprakların yüzde 30'u asitleşmeye maruz kalmaktadır".

Küresel bunalımın bir boyutu, iklimsel değişme

Küresel çevrebilimsel bunalımın önemini kavramak için, iklimsel değişikliğin – çoğu kez tek başına sunulur – bunu özetlemediğini anlamak çok önemlidir. Farklı çevrebilimsel düzensizlikler, gerçekte, tek bir düzensizliktir: İklimsel değişiklik, biyoçeşitliliğin hızla kaybolması ve çevre sistemlerinin genel kirlenmesi gibi aynı bunalımın en çok görünen yüzüdür.

Neden?

Çünkü, burada sunulan üç boyut gerçeğin özerk yüzlerini oluşturmazlar. Bilim haha iyi incelemek için, bunları soyut olarak ayırır. Ama, biyosferin gerçeğinde, bunların hepsi aynı tür olaylardır.

Örneğin, bir otoyolun yapımı ve sonra hizmete açılması, aynı zamanda biyoçeşitliliği zayıflatacak (yolun geçtiği çevresel sistemi parçalayarak), çevreyi kirletecek (azot oksit gibi atmosferi kirleten maddeler, benzin akması gibi), araba ve kamyon kullanımını uyararak karbon gazı salımını artıracaktır. Aynı şekilde, karbon gazının aşırı salımı, okyanusların özümseme kapasitesini zorlaştırır, bu da okyanusları asitleştirir ve mercanlarla planktonların kalker tabakaları üretme kapasitesini zayıflatır: Eğer hiçbir şey değişmezse, "aragonit" (sarkıtları oluşturan kalsiyum karbonatın kristal türü) denilen kabuğa sahip canlılar, 2030 yılında Güney Okyanusu'ndan kaybolacaklardır. Balina ya da somon gibi canlı türlerin besinini oluşturan aragonitlerin yok olması, bu canlılar için de zararlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Bir başka etkileşim olayı da şudur: İklimsel değişiklik, kimi hastalıkların kendi çevresel sistemleri dışında yayılmasını kolaylaştıracaktır: Örneğin, sıtma hastalığını taşıyan sivrisinekler Kuzey yarım küreye doğru gidecekler ve aynı zamanda biyoçeşitliliğin erozyonunu hızlandıracaklardır. 2004 yılında yayımlanan bir inceleme, iklim değişmesinin yaşayan canlıların yüzde 35'inin kaybolmasına neden olacağını söylemektedir. Abartılı olsa da, inceleme her iki olay arasındaki güçlü bağlantıyı göstermektedir.

Buna karşılık, biyoçeşitliliğin yıkım etmenleri iklimsel değişime katkıda bulunur: Sera etkili gazların yüzde 20'si ormanların yok edilmesinden kaynaklanır. Daha genel olarak, biyoçeşitliliğin bunalımı biyosferin sera etkili gazları hafifletme kapasitesini zayıflatır ve etkilerini ağırlaştırır.

Birbirlerinden bağımsız olarak çözülebilecek ayrılmış bunalımlar düşüncesinden vazgeçmek zorundayız. Bu düşünce özel çıkarlara hizmet eder; örneğin sanayisini geliştirmek için iklimsel değişikliği kullanan nükleer sanayi lobisinin işine gelir. Aksine, bunalımların sinerjisini, iç içe geçmelerini, karşılıklı etkileşimlerini düşünmek zorundayız. Hoş olmayan bir olguyu duymak da: Bu sinerji, bugün bozulma yönündedir ve yıkım gücü öyle büyüktür ki şimdilik onu yatıştıracak bir şey yoktur.

Petrol bunalımına doğru

Çevrebilimsel bunalım insan etkinliğine bağlıdır, dolayısıyla da bugünkü iktisadî sisteme. Bu sistem, önemli bir enerji kaynağının kurumasıyla sarsılabilir. Bu tehdit, bitmek üzere olan uygarlığımızı etkileyen küresel bunalımı yansıtır. Hidrokarbürlerin kullanımı, sera etkili gazların ve kirlenmenin en önemli kaynağıdır ve işletimleri çevre sistemlerinin yıkımına korkunç bir etkinlikle katkıda bulunmaktadır. Petrol bunalımı, kuramı ilk kez açıklayan Amerikalı yerbilimci Hubbert nedeniyle, Hubbert zirvesi kuramıyla açıklanır. Tükenebilir bir doğal kaynağın işletimi, çan şek-

linde bir eğri gibidir. Eğrinin zirve yeri, azalmadan önce işletimin en çoğa çıktığı zamanı gösterir.

Petrol XIX. yüzyılda işletimine başlanmasından beri, düşük bir maliyetle artan miktarlarda çıkarılır. Ama, belirli bir ândan itibaren, çıkarım maliyeti düzenli olarak artarken üretim de azalmaya başlar. Bu âna, zirve ya da "Hubbert zirvesi" denir. Bu nokta, petrolün olmadığı bir evreyi değil, oradan itibaren üretilen miktarın artırılamayacağı ve üretim düzeyinin kaçınılmaz olarak azalacağını belirten noktayı ifade eder. Dünya tüketimi artmaya devam ederken üretimin düşmesi petrol fiyatında önemli bir artışa neden olacaktır.

Petrol piyasasına yükselmekte olan ülkelerin gelişi, petrol zirvesi sorununu güçleştiriyor. Sayıları yorumlamaya gerek yok: Çin, ABD'de de kişi başına tüketilen petrolün on üçte birini kullanıyor, Hindistan da yirmide birini. Önümüzdeki on yılda, her iki ülke – Çin ve Hindistan – Japonya'nın düzeyine ulaşırlarsa – ki, Japonya gelişmiş ülkelerin en kanaatkâr olanıdır – günde tüketecekleri toplam petrol miktarı 138 milyon varildir. Oysa, 2005 yılında dünya tüketimi günlük 82 milyon varildir.

Bugün petrol zirvesi kuramına itiraz yok. Petrolün arkasından, aynı nedenlerle belki de 10-15 yıl sonra sıra doğalgaza gelecek. Tartışılan nokta, zirveye hangi tarihte gelineceğidir: Kuramı yaygınlaştıran yerbilimcilerden biri olan Colin Campbell gibi en kötümserler için 2007; iyimserler için ise 2040-2050 hattâ 2060. Zirvenin mümkün olduğu kadar geç ortaya çıkmasını isteyen tüm petrol şirketleri gibi Total de zirve için 2025 tarihini veriyor. Peki ne zaman? Kesin olarak bir şey söylemek tehlikeli olacaktır. Ama, Uzman Jean-Luc Wingert'in vardığı sonuç doğrudur: "Evrensel zirveden önce gelen çalkantı (türbülans) bölgesine girdik ve büyük olasılıkla artık buradan çıkamayacağız".

Felâket Senaryoları

Özetleyelim. Sürekli ve küresel nitelikte bir çevrebilimsel bunalıma girdik. Bu bunalım küresel iktisadî sistemin yakında sarsıntı geçirmesiyle kendisini ifade edecektir. Olası başlangıçlar, doyuma ulaşan ve biyosferin sınırlarına ulaşan ekonomide başlayabilir:

– Üç dev açıkla – dış ticaret, bütçe ve iç borçlanma - kemirilen Amerikan ekonomisinin büyümesinin durması. Sık sık aldığı dozlarla ayakta kalmaya çalışan uyuşturucu bağımlıları gibi aşırı tüketim uyuşturucusu almış olan ABD çökmeden önce sendelemektedir;

– Çin'in büyümesinin ânî şekilde durması – çok yüksek büyüme hızını sürekli olarak sürdürmesi imkansızdır –. 1978'den beri Çin ekonomisi yıllık yüzde 9,4'lük bir büyümeye tanık oldu. Japonya geçmişteki unutulmaması gereken bir örnektir: 20 yıllık şaşırtıcı bir büyüme, sonra 1990'dan beri, sürekli bir durgunluğa giriş. Çin'in bunalımı tüm dünyayı etkileyecektir.

Ânî bir şok olmayabilir, ama sürmekte olan bozulma devam edebilir ve insanlar yavaş yavaş zehirlenme gibi, toplumsal ve çevrebilimsel bir terkedilmişliğe alışabilirler. Başlayan düzensizlikten dolayı, önce belli bir dinlenme zamanı, yıkımdan önce gelen kısa bir sahte bolluk dönemi gerçekleşebilir: Örneğin, iklimsel değişiklik nedeniyle Kuzey Kutbu'nda buzulların erimesi okyanusların kutup bölgelerinde bulunan petrole erişimi sağlayabilir ve böylelikle boğulmakta olan ekonomilere nefes aldırabilir.

Bu son durumda, çevrebilimi ciddiye alan kişiler başka senaryolar düşünmektedirler.

Biyoçeşitlilik uzmanları biraz sakınımlıdırlar. Michel Loreau'a göre, "biyoçeşitliliğin kaybolmasının sonuçlarını belirli bir süre algılayamayacağız. Ve birden, felâketler ortaya çıkacak: Yeni türlerin işgali, hastalıkları kontrol etmenin olanaksızlığı, bitkileri de etkileyecek şekilde, yeni hastalıkların ortaya çıkışı, çevre

sistemlerinin verimliliğinin kaybı". Çevrebilimcilere göre çevre sistemlerinin yıkımı, zararlı canlıların ortaya çıkmasına neden olacak ve bunlar bilinen doğal yok ediciler tarafından engellenmeyeceklerdir. Büyük salgınlar patlak verecektir. Kuş gribinin kamu sağlığı uzmanlarında yarattığı korkuyu başka türlü anlamak gerekir. Bunlardan biri olan, *London School of Hygiene and Ttropical Medicine* okulundan Prof. Martin McKee, salgın tehdidi konusunda şunları söylemektedir: "Uzun vâdede, bilinmeyen bir canlının ortaya çıkması ve *Homo Sapiens*'i yok etmesi varsayımını da gözden uzak tutmuyorum".

İklimsel şok ve/ya da petrol şoku konusunda ise betimlemeler daha belirgindir. James Lovelock'a göre "uygarlığı mahvedecek savaşlar artacaktır". Martin McKee'nin görüşü ise "küresel ısınma nedeniyle, gezegende insanların oturabileceği alanlar azalacak, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından beri görülmemiş bir göç dalgası ortaya çıkacaktır" şeklindedir. Yeşiller milletvekili Yves Cochet, petrol zirvesinin yakın olduğunu, enerji fiyatlarının ânî artışıyla ulaşım sistemlerinin alt üst olacağını belirtir. Sivil havacılık çökecek, kırsal yaşam alanı araba ulaşımına bağlılığı nedeniyle tümüyle bozulacaktır. Şok, beraberinde işsizliği getirecek ve Orta-Doğu petrollerinin denetimi için şiddetli savaşlar çıkacaktır. Traktör, sanayi gübresi ve seracılıkla, petrole bağımlı olan ve verimliliği öne çıkaran tarımsal üretim de etkilenecektir. Jean-Marc Jancovici ve Alain Grandjean adlı iki mühendis benzer bir senaryo geliştiriyorlar: "Petrol üretiminin gerilemesi önemli bir gerilemeye (resesyon) neden olacak. Yaz aylarında kuraklık artacak ve tahıl verimliliğini önemli ölçüde azaltacak. Enerji bunalımı tüm uyarlama ve uyum sağlama kapasitelerimizi azaltacak (bu kapasite ucuz ve bol enerji varsayar). Tropikal hastalıklar ve grip salgınları çoğalacak, dolayısıyla sağlık altyapısı yetersiz kalacak ve tedavide eşitsizlik alıp başını gidecektir".

Bu senaryolar bizi pek şaşırtmıyor. Felâketin alacağı biçimi tahmin ediyoruz. Çünkü küçük ölçeklerde senaryo deneyimleri

yaşıyoruz. Kuş gribi salgını hayâl edilebilecek büyük salgınların bir taslağıdır. 2005 Eylül ayında New-Orleans'da meydana gelen felâketin ardından ortaya çıkan kargaşa, kasırgalarla yerle bir olacak bir kıtanın izleyeceği yolun küçük ölçekli provasıdır. 2003 yılında Avrupa'yı saran aşırı sıcaklık büyük yangınların habercisidir. Kuşkusuz gelecek, hayâl gücümüz dışındaki öyküleri de yazacaktır. Ama, hayâl gücümüz, yarının yüzünü çizmek için akla ve mantığa uygun olarak bugün sınırlı olan felâketlerden yola çıkabilir.

Bununla birlikte en şaşırtıcı şey, gösterinin gözümüzün önünde şimdiden canlandırılmasına, işaretlerin ısrarla çoğalmasına rağmen, toplumlarımızın hiçbir şey yapmayışıdır. Çünkü rüzgâr türbinlerinin mantar gibi her yerde çoğalması, nükleer santrallerin geri gelmesi, biyo-yakıt edebiyatı ile "toplumsal sorumluluğu olan" yatırımlar ve yeni pazarlar peşindekin lobilerin davranışlarında ifadesini bulan "sürdürülebilir kalkınmayı" kutlamakla, olayların seyrinin değiştirilebileceğini hiç kimse ciddî olarak düşünmemektedir. Sürdürülebilir kalkınma, "çevrebilim" sözcüğünün içini boşaltan anlambilimsel bir silâhtır. Fransa, Almanya ya da ABD'nin hâlâ kalkınmaya gereksini var mıdır? Sürdürülebilir kalkınmanın meziyetlerine inanan iyi niyetli insanlar, ormanların yok edilmesinde, sera etkili gazların salımında, kırların betonlaşmasında, gezegenin giderek arabayla dolmasında, türlerin yok olmasında, suların kirlenmesinde bir yavaşlama olup olmadığını kendilerine sormak durumundadır. Önümüze gelen birkaç güzel haber – Kyoto protokolünün geçerlilik süresinin uzatılması, kimi yabanıl türlerin sağlığına kavuşması, biyolojik tarımın atılımı gibi – bazı insanların mücadelesinin kanıtlarıdır ve bazı insanların kendi çaplarında bir şeyleri değiştirebilme arzularının sonuçlarıdır. Ama izlenen yol yokuştur ve yokuşun yönü de iyi değildir.

Sanki 1938 yılındayız ve "Her şey yolunda..." diye şarkı söylüyoruz.

Sürdürülebilir kalkınma, zaman tanınırsa etkili olacaktır diyor

kimileri. Zamanımız yok. Sorumsuz kaptanların yönettiği geminin dümenini elimize on yıl içinde almamız gerekir "Sürdürülebilir kalkınma"nın amacı sadece kârları sürdürmek ve yön değiştirerek alışkanlıkların değişmesini önlemektir. Zâten yön değiştirmemizi engelleyen de kârlar ve alışkanlıklardır. Öncelik hangisidir? Kârlar mı, doğru yön mü?

Temel Sorun

İşte temel sorun: Her şey apaçık olduğuna göre, sistem neden inatla hareketsiz kalıyor?
Buna birçok yanıt olabilir:

Kamuoyunun açıkça belirtmediği düşünce şu olabilir: Esasında, durum o kadar da ciddî değildir. Her dikkatli vatandaş şurada ya da burada birçok uyarı işaretleri görüyorsa da, bunlar arasındaki ilişki genel bilgi akışında kaybolup gider. Yanıltıcı kanıtlarla tüm bunların abartıldığını ileri süren, tanınmış birçok kurnaz tutucu insan da bulunmaktadır. Bir başka düşünce de, sorunun ciddî olduğunu ancak yeni teknolojilerle kendiliğinden uyum sağlanacağını ileri sürer.

Ama daha ileri gitmek gerekir. Üç etmen, durumun önemini gözlerden saklamakta rol oynamaktadır.

Bir yönden bugün dünyanın açıklanmasında kullanılan hâkim paradigma, şeylerin iktisadî sunumudur. Dünya, GSMH (gayri safî millî hâsıla) ve uluslararası ticaretin büyümesiyle kendini gösteren açık bir gönence tanık olmaktadır.

"Iktisadî büyüme" çevrenin bozulma maliyetini ödemediğinden bu tanımlama özü itibariyle yanlıştır. Muhasebe diliyle, bir şirket kullanılan üretim araçlarının eskimesini telâfi edecek tutarları "amortisman" adı altında koruyarak işletme kârını azaltmak zorundadır. Dolayısıyla, üretim araçları eskidiğinde, bunları yerine koyacak bir rezerve sahip olur. Ama, "'küresel ekonomi' şirketi, "biyosferin amortismanını" yani kullandığı doğal sermaye-

nin ikâme maliyetini ödemez. Biyosferin özümseme kapasitesi yeterli olduğunda kabûl edilebilir olan bu davranış, kapasiteler sınırlarına ulaştığında cinayet olur.

Dünya kamuoyu ve karar vericiler, muhasebecisi amortismanı dikkate almayan şirketin sorumlusuyla aynı durumdadırlar. Şirket iflâsa giderken, işlerin iyi gittiğine inanırlar.

Diğer yönden, yönetici seçkinler eğitimsizdir. İktisat, mühendislik, siyaset eğitimi almışlardır, ama fen bilimlerini bilmezler ve çevrebilimle ilgili hiçbir kavrama sahip değillerdir. Bilgiden yoksun olan bir kişinin olağan refleksi, kendisine yabancı bir kültüre bağlı sorunları ihmal etmek ya da küçümsemek ve bilgisinin yettiği sorunlara ayrıcalık tanımaktır. Seçkinler de aynı şekilde hareket ederler. Bu nedenle, çevrebilimsel sorunu hafife alırlar.

Bir diğer etmen de unutulmamalıdır: Zengin sınıfların yaşam biçimleri kendilerini çevreleyen dünyaya duyarlı olmalarını engeller. Gelişmiş ülkelerde, nüfusun çoğunluğu biyosferin çatırtılarının ortaya çıktığı çevreden kopuk biçimde kentlerde yaşar. Geçmişte geliştirilmiş ve şiddetli olduklarında bu çatırtıları (sel, kuraklık, deprem ...) hafifletecek kolektif işletme yapılarıyla geniş ölçüde korunurlar. Ortalama bir Batılı vatandaş, yaşamının büyük bir kısmını kapalı bir alanda geçirir; arabasından inip klimalı bürosuna gider, penceresiz büyük alışveriş merkezlerinde alışverişini yapar, arabasıyla çocuklarını okula bırakır ve evinde televizyon ya da bilgisayarıyla baş başa eğlenir. Kamuoyunu biçimlendiren yönetici sınıflar ise toplumsal ve çevrebilimsel çevreden daha da kopukturlar: Arabayla gezerler, klimalı yerlerde yaşarlar, toplumla ilişkilerini kesen ulaşım ağlarını – havaalanı, iş semtleri, şatafatlı konut alanları – kullanırlar. Soyut bir açıklamasına sahip oldukları sorunların önemini azaltırlar.

Sürmekte olan bunalımın toplumsal ve çevrebilimsel düzensizlikleriyle şimdiden karşı karşıya kalanlarınsa – kenar semtlerin fakirleri, Afrika'nın ya da Çin'in köylüleri, ABD'li firmaların

Meksika'daki tekstil işliklerinde çalışanlar, gecekonduda oturanlar |*maquiladoras*| – sözü dinlenmez.

Değişim zorunlu, ama neden hiçbir şey değişmiyor? sorusuna başka tür bir yanıt verilebilir. 1980 yıllarında SSCB'nin çökmesi ve reel sosyalizmin başarısızlığı, başka bir seçeneğe başvurma olanağını ortadan kaldırdı. Kapitalizm, Sovyetler Birliği karşısında yadsınmayacak başarısından yararlanırken XIX. yüzyılda trenin, XX. yüzyılda da otomobilin oynadığı yapıcı rolü oynayan mikro-bilişim ve sayısal teknolojilerin ortaya çıkmasıyla ivme kazandı. Diğer yönden, solun ağırlık merkezi olan sosyalizm, materyalizm ve XIX. yüzyılın ilerleme ideolojisi üzerine kurulmuştu. Bu sol, çevrebilimsel eleştiriyle bütünleşmede yetersiz kaldı. Böylece dünyanın tek anlamlı görüşü için alan serbesttir ve yeni karşı koymaları ihmal ederek zaferinin tadını çıkarmaktadır.

Ama bu yanıtlardan hiçbiri yeterli değildir. Çözüm başkadır ve hepsini içermektedir.

Eğer, tarihsel açıdan çok önemli olan çevrebilimsel bir bunalıma girerken hiçbir şey kımıldamıyorsa, bu, dünyanın güçlülerinin böyle istemesindendir.

Bu saptama dobra dobra olsa da, bu kitabın ilerleyen sayfalarında doğrulanmaya çalışılacak. Ama, buradan hareket etmemiz gerek, yoksa, Lester Brown, Nicolas Hulot, Jean-Marie Pelt, Hubert Reeves ve diğer birçoklarının "insanlığa" yaptıkları çağrılarla sonuçlanan doğru tanımları, sadece duygusal ılık bir sudan ibaret olacaktır.

Temiz yürekli yoldaşlar, dünyada kötü insanlar var.

Çevreci olacağız diye enayi olmamalıyız.

Toplumsalın yani toplumun içindeki güç ve zenginlik ilişkileri, çevrebilimin düşünmediğidir. Ama bakışımlı olarak çevrebilim de, solun düşünmediğidir. Sol, toplumsal sorunun – adaletin – ilk safta yer almasıdır. Bu sol, Marksizmden kalan elbiseleri giyerek, durmadan XIX. yüzyıldan kalan kötü renkli resimlerini

yeniden boyamakta ya da "ılımlı liberalizmin" "gerçekçiliğinde" batmaktadır. Böylece, çevrebilimsel bunalımı örten – eşitsizliğin artmasıyla ve özel olsun kamusal olsun, dayanışma bağlarının bozulmasıyla kendini gösteren – toplumsal bunalım, onu fiilen görüş alanından uzaklaştırmaya hizmet ediyor.

Böylece bir yanda bön çevreciler – 1936 ya da 1981 yılına yapışıp kalmış, toplumsalı olmayan çevrebilim – öbür yanda çevrebilimsiz toplumsal, durumdan gayet memnun kapitalistlerle karşı karşıya geliyoruz: "Konuşun kahramanlar ve en önemlisi, bölünmüş olarak kalın".

Bu kopukluktan çıkmak zorundayız. Çevrebilimsel bunalım ile toplumsal bunalımın aynı felâketin iki yüzü olduğunu anlamak zorundayız. Bu felâket, sadece yönetici sınıfların ayrıcalıklarının sürmesini amaç edinmiş olan iktidar sistemi tarafından uygulamaya konulmuştur.

2.
Çevrebilimsel bunalım, toplumsal bunalım

Guatemala Cıudad'ın büyük çöplüğü kent merkezinden çok uzakta değildir. Bu çöplüğe *Rellono Sanitario* – Çöp Çukuru – adı verilir. Buraya çıkan sokağın özelliği ilerledikçe usul usul değişir: Birkaç dükkân önünde geri kazanılmış çöp torbaları görülür, çöp torbalarıyla yürüyen insanlar gelip geçer, evler seyrekleşir ve iki beton duvar arasında ilerlemeye başlarsınız. Duvarların sonunda çöplüğe varmış olursunuz. Burası, sıkıştırılmış çöple doldurulmuş ve dar ve yeşil bir vadide yer alan uçsuz bucaksız bir taş ocağıdır. Kamyonetimiz sert dönemeçli yolda bir çöp kamyonunun arkasında yavaşça ilerlemektedir. Görüntü geniş ve renkli; yamaçlarla ve bu yamaçlar üzerine kurulu gecekondularla çevrili. Onlarca sarı renkte kamyon – ve birkaç at arabası – renkli plastiklerin oluşturduğu yerde insanlar tarafından boşaltılıyor. Ortalıkta yavan bir koku var. Birkaç işmakinesinin çalıştığı çöp ve toprak yığını içinde yüzlerce erkek, kadın ve çocuk çöpleri karıştırıyor, torbalarını dolduruyor ya da oturmuş, konuşuyorlar. Köpekler geziniyor. Siyah renkli kuşlar, mavi gökte uçuyorlar ya da gruplar hâlinde çöpler üzerinde geziyorlar.

Çöplük bir kaç hektar. Bir köşede, tahta, plastik ve sacdan yapılmış barakalar var: Biri kahvehane – insanlar burada yemek yiyebiliyor –, biri toptancı ve birkaçı da insanları barındırıyor. Kimi kez, kamyonlarda bozuk et oluyor. Kim bilir, belki de kahvehanede yemeğe karışacak...

Çöplük, Rio Baranco nehrinin aktığı vadiden otuz metre ötede ve çöp yavaş yavaş nehri dolduruyor. Yaşlı, boğulmuş, kirlenmiş nehir, yağmur yağdığında, çöplerden bolca akan pis suları topluyor. Her gün toprak kayması oluyor, belediye taşıdığı topraklarla bu boşlukları doldurmaya çalışıyor. Böylelikle, kokmuş dağ, zehirlenmiş nehri takip ederek ilerlemesine devam ediyor.

Araceli ile Gamaliel, her biri otuz yaşlarında bir kadın ve erkek. Burada iki yıldır çalışıyorlar ve evleri 20 km. uzakta. Otobüsle her gün çöplüğe geliyorlar ve kazandıkları para, günlük 35 quetzal (3,5 avro).Özellikle seçtikleri bir çöp yok, ne bulurlarsa topluyor ve çöplüğe yerleşmiş olan tüccarlara satıyorlar. Bunlar da topladıkları atıkları, otobüs terminali yakınında bulunan kentin en büyük pazarında satıyorlar. Yağmur yağdığında çalışmak olanaksız. Araceli ve Gamaliel evden getirdikleri yemeği yiyorlar. Gamaliel makineci olarak çalışıyormuş, ama patronu ücretini ödemeyince işini bırakmış. Kimlik belgesi yok. Zâten çöplükte polis de pek dolaşmıyor. Araceli'nin dört çocuğu var. Başkalarının çocuklarına bakarken, o da işini kaybetmiş. Yaşamak için bu işi yapıyor.

Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütünden Christian, *guajiros*un (köylüler) solunum yolları hastalıklarına yakalandıklarını söylüyor. Ama, grubumuzun dikkat çektiği yere gitmekte yarar var. Çöplükten çok uzakta olmayan küçük bir vadiye gidiyoruz, burada tümüyle dolmuş bir çöp deposunun hareketli zemini üzerinde inşa edilmiş birkaç ev var. Mateo Suretnoj, bu insanların evsiz olduğunu, ilk başta beş ailenin bir araya geldiğini ve burayı 14 Ekim 1999'da işgâl ettiklerini anlatıyor. Bunların çoğu *guajiros* olup çöplükte çalışırlar, günlük 35 quetzal ile ev sahibi olmak

çok zordur. Polis karışmamış işgâle ve belediye başkanı da yerleşmelerine ses çıkarmamış. Plastik örtülerle gelmişler, şimdiyse yavaş yavaş barakalar yapıyorlar. Bugün "14 Ekim Komünü" 500 kişiyi bir araya getiriyor. Çocuklar okula gidiyor. Gece 22.00 sularında komünün kapıları kilitleniyor. Belediye su getirmiş ve birkaç aydan beri de elektrik bağlanmış durumda. Sokakların çoğu beton döşeli. Her evde elli santim derinliğe inen borular var ve bunlar altlarında bulunan çöplerin mayalanmasıyla çıkan gazı boşaltmaya yarıyor. Erozyonla mücadele etmek için söğüt ve manolya ağaçları dikiyorlar. Ama altlarındaki toprak hareketli ve duvarlarda çatlaklar oluşuyor.

2001 yılının Kasım ayındaydık. Guatemala'nın kırsal kesiminde açlık ve iki yıl önce Orta Amerika'yı kasıp kavuran Mitch kasırgasının neden olduğu ve henüz kapanmayan yaralar üzerine yaptığım bir röportajdan geliyordum. Şimdi de ıstırap ve şiddetle içi içe olan başkent Guatemala Ciudad'ın kenar semtlerindeki yoksulluk dünyasının içine düşmüştüm. Çöplükte geçen bu birkaç saat, bana daha derin bir röportajın gerekli olduğunu gösterdi. Ama, Paris'teki gazetedeki arkadaşım, biraz sıkıntılı bir sesle, konunun çok da özgün olmadığını söyledi.

Oysa, gazete çöplüklerde yaşayan insanlardan nâdiren söz etmişti. Ama diğer yönden de, gezegenin dört bir köşesinde – Manila'dan Kahire'ye ya da Meksiko'ya, Latin Amerika'nın tüm başkentlerine –, birkaç kuruş kazanmak için pislikle, hastalıklarla iç içe ve öfke içinde yaşayan milyonlarca insanın olduğu gerçeği yeni bir olay değildi.

Çünkü, yoksulluk o kadar yaygındır ki, anlatmaya değmez sıkıcı bir sıradan olaydır. Guatemala Ciudad'ı anlatmak da o kadar ilgi çekici değildir. İnsanların kuraklığı anlattığı, gençlerin göçe zorlandığı, kıtlık zamanında hiçbir şey kalmadığında tek kalan şeyin ölüm olduğunun söylendiği ve herkesin buna güldüğü Nijer'in Fatai-Karma köyünü anlatmak da pek ilgi çekici değildir.

Isıölçerin eksi on beşi gösterdiği bir kış gecesinde, Batı Kanada'nın zengin bir kenti olan Saskatoon'da sizden sadaka isteyen insanları yazmak da pek özgün değildir. Gezegenin büyük kentlerinde oturanların bıkkınlıkla, fazla dikkat etmeden gördüklerini anlatmak, fazla çekici değildir.

İşte size yoksulluğun çok sayıdaki görüntülerinden biri: Paris'te işime giderken sabah geçtiğim yol. Buzenval Sokağı'nda PTT bürosu açıldığında, Romanyalı bir kadın kapının önünde 'L'İtinérant' (*Gezici*) adlı gazeteyi satmaya çalışır. Sokağın diğer tarafında, duvarın köşesine otuz yaşlarında üç kişi yerleşmekte ve gün boyu bira ve şarap şişeleri eşliğinde sürecek uzun tartışmalarına başlamakta. Metro istasyonu girişinde, kısa ve kır saçlı bir kadın zaman zaman elini açıp para istemekte. Montreuil sokağından, sonra Faubourg-Saint-Antoine sokağından geçiyorum ve yoksullarla karşılaşmıyorum. Ama sağa doğru, Faidherbe ve Chanzy sokaklarının kesiştiği yere gidersem, bir binanın köşesinde Dünya Doktorları Örgütü tarafından 2005 kışında dağıtılan çadırlardan biriyle karşılaşabilirim. Çadır, evsiz barksız insanlara sanki bir çatı sağlamış gibi. Ledru-Rollin caddesine döndüğümde, Austerlitz rıhtımına giden köprünün bir köşesinde yoksulları görüyorum. Birkaç aydan beri buradalar. Genç insanlar bunlar ve oradan geçen insanlardan, bir balık oltası gibi sopaya bağladıkları ipin ucuna koydukları konserve kutusuna para koymaları için bağırıyorlar. Para avlıyorlar sanki. Meydanın diğer ucunda, otobüs durağından önce, metronun hava deliğinden sıcak hava geliyor. Meydandaki trafiğin egzoz borularından ve gürültüsünden iki adım uzaktaki bu sıcak hava deliğinin üzerinde örtüsüz yatmış bir insan görmemek enderdir. Botanik bahçesi karşısındaki Buffon Sokağı'nda, konuksever bir köşeye sahip olan bir binanın girişinde, uyku tulumları içinde uyuyan insanlar var. Sokağın biraz ötesinde, sağda, pek de rahat olmayan bodrum pencerelerinin ızgaralarının üzerine koydukları basit bir kartonda yatan avareler var. Daha önceleri, çöp kamyonlarının geçmesinden önce çöp ku-

tularını karıştıran biri daha vardı, ama son zamanlarda göremiyorum. Bisikletimin gittiği talihsiz yoldaki bir başka görüntü Broca Sokağı'dır ve burada Port-Royal köprüsü altında, hemen hemen eve benzer bir yapı yer alıyor. Bu duvarsız bir yatak odası. İçinde büyük bir yatak, yayı çıkmış bir koltuk, plastik torbalar, mukavvalar ve geri kazanılmış değişik nesnelerle dolu bir alışveriş arabası var. Çalıştığım gazeteye geliyorum. Eskiden, iki avare metro köprüsü altına bir kulübe yapmışlardı ve günlerini eve benzeyen bu nesne yığını içinde geçiriyorlardı. Kötü kurt buradan geçti herhalde ve üfleyerek evi yıktı. Artık bir şey görülmüyor. Benim gibi gazeteci arkadaşlarımın çoğu, burada dünya üzerine çok şey anlatan bir kroki, bir makale olduğunu söylüyordu kuşkusuz. Ama, burada gözlerimizin önünde olduğu için..... çok kolay... çok olağan

Yoksulluk, fakirler vs...

Fakirliğin geri dönüşü

Duygululuk – ya da empati – sadece eksik bir tablo çizer. Sayılar şekli tamamlar.

Toplumsal Dayanışma Bakanı 2006 Nisan'ında. "2005-2006 yılı kışında, Evsiz barksızlara kapılarını açan bölgesel barınma merkezlerine başvuranların sayısı arttı ve bölgelerin yüzde 54'ü bu artışa yanıt vermek zorunda kaldı." açıklamasını yapıyor. Fransa'da giderek daha fazla sayıda insan, belki birkaç yüz bin kişi karavanlarda yaşıyor. UNICEF (*Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu*) ve BİT (*Uluslararası Çalışma Bürosu*) verilerine göre dünyada 120 milyondan fazla çocuk yalnız yaşamaktadır.

2004 yılında, Fransa'da yaklaşık 3,5 milyon kişi asgarî para yardımı aldı, önceki yıla göre yüzde 3,4'lük bir artış. RMI yardımından (asgarî toplumsal yardım geliri – bekâr için 425 avro, çiftler için 638 avro) yararlananların sayısı yüzde 8,5 artarak 1,2

milyon kişiye ulaştı. Bu geliri en çok isteyenler yalnız yaşayan kişiler, tek ebeveynli aileler ve gençlerdir.

ONPES'e (*Fakirlik ve toplumsal dışlanma ulusal gözlemevi*) göre 2003 yılında, Fransa'da fakirlerin sayısı 3,7 milyondur; ama Avrupa tanımına göre 7 milyondur (Nüfusun yüzde 12,4'ü). Fakirliğin kullanılan tanımı nedir? Bir gelir eşiğidir: Orta (*medyan*) gelirden yüzde 50 az kazanan bir kişi Fransa'da fakir olarak tanımlanır. Orta gelir, nüfusu eşit şekilde ikiye ayıran tutar olup, yarısı gelir altında, yarısı da gelirin üstündedir. 2006 yılında bu gelir aylık 1254 avrodur. Gelire sigorta primleri dâhil edilmemiş, ama aile yardımı dâhil edilmiştir. Ailede yaşayan kişi sayısına göre değişir. Ailedeki her yetişkin ve 14 yaşından büyük çocuk için 0.2, 14 yaşından küçük çocuk için de 0.3 katsayısı uygulanır. Örneğin, 14 yaşından küçük iki çocuğa sahip bir ailenin orta geliri 2633 avrodur. Eğer ailenin geliri bu gelirin yarısından az bir gelire eşitse, yani 1316 avro ise, aile fakirdir. Avrupa Birliği'nin de yaklaşımı aynıdır, ama fakirlik eşiği bu gelirin yarısı değil yüzde 60'ı olarak kabûl edilmiştir.

İsviçre'de, Caritas Derneği 2005 yılında fakirlerin sayısının bir milyon olduğunu açıkladı. Bu, nüfusun yüzde 14'ü demektir. 2003 yılında bu sayı 850.000 idi. Yoksullara gelince – her tür gelirden yoksun olanlar – nüfusun yüzde 6'sını oluştururlar. Almanya'da, fakirlik eşiği altında yaşayan insanların sayısı 1998 ile 2003 yılları arasında nüfusun yüzde 12,1'inden yüzde 13,5'una ulaşmıştır. İngiltere'de bu oran yüzde 22'dir. ABD'de ise yüzde 23. Japonya'da tasarruf sahibi olmayan ailelerin genel nüfusa oranı beş yılda iki kat artarak yüzde 25'e çıkmıştır (...). Toplumsal yardımdan faydalanan ailelerin sayısı, dört yılda dörtte bir oranında artarak 1 milyona ulaşmıştır.

Fakirler tembel midir? Hayır. Ücretli bir işe sahip olmak, artık yoksulluktan korunmak demek değildir. Başkentte sabit adresi olmayanların (sokakta yaşayan insanlar) üçte biri, bir işe sahip olduklarını söylerken, Paris Belediyesi'nde çalışan bir sürü me-

mur lojmanlarını kaybetmişlerdir. İktisatçı Jacques Rigaudiat'nın da açıkladığı gibi "Süreli sözleşmelerin, taşeron şirketlerin ve bugün de açık iş sözleşmelerinin artışıyla, istihdam statüsünün geleneksel biçimlerinin parçalanmasına tanık oluyoruz". ONPES de bunu doğrulamaktadır: "İstihdamın artan şekildeki geçici (ve güvensiz) özelliği ve kimi ücretlerin düşük olması, tüm yıl boyunca çalışmalarına karşın insanları fakirliğe itmektedir". Olay ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. IRES'de (*Toplumsal ve İktisadi Araştırma Enstitüsü*) araştırmacı olan Pierre Concialdi'ye göre "ele alınan eşiklere ve istatistiklere göre, Fransa'da 1,3 ile 1,6 milyon arasında fakir çalışan vardır. Son yıllarda bu olgunun arttığını söyleyebiliriz". Almanya gibi diğer ülkelerde de durum aynıdır. Çalışma Bakanı Franz Münteferıng'e göre "tam zamanlı işlerde çalışan 300.000 kişi o kadar az para kazanıyor ki toplumsal yardım almak zorundalar".

Fakirliğin artıp artmadığı konusunda uzmanlar tartışmaktalar. Parasal gelirin dışında altmış kadar göstergeyi içeren (*Eşitsizlik ve Fakirlik barometresi*) BİP40'ı yayımlayan Eşitsizlikle İlgili Uyarı Ağı'na göre "eşitsizlik ve fakirliğin artışı 20 yıldır sürmektedir". Fransa İstatistik Kurumu'na göre 1998 ile 2002 yılları arasında fakirlik oranı biraz azalmıştır. Ama, birkaç on yıllık gerileme sonrasında, fakirliğin artık gerilemediği konusunda anlaşma vardır. Eşitsizlik Gözlemevi Müdürü Louis Maurin eğilimin tersine döndüğünü açıklar.

Ayrıca, fakirlik toplumdan ayrılmış bir alan, sınırı çizilmiş ve üzüntü verici bir cehennem değildir: Dayanıksız hâle gelen artık tüm toplumsal bütündür. Fransa Emmaüs Başkanı Martin Hirsch, "fakirlik sınırlarının bulanık hâle geldiğini" belirtir. Bir yönde, deyimin istatistiksel anlamıyla tümüyle örtüşen bir fakirlik ile diğer yönde, yüzde 90'ı fakirlikten korunmuş bir nüfus yoktur. Gelirleri parasal fakirlik eşiği altında olan bu nüfusun ötesinde, zarar görebilecek, kırılgan bir kitle içinde de belirsizlik ve güvensizlik etmenlerinin giderek yayıldığını gözlemliyoruz. Jacques

Rigaudat'ya göre "fakirlikten ziyâde belirsizlikten, istikrarsızlıktan konuşmak daha uygundur" ve "Nüfusun üçte biri bu durumdadır, yani konu yaklaşık 20 milyon kişiyi ilgilendirir. Bunlar asgarî ücretten az kazanan ailelerdir". Yirmi milyon Fransız, nüfusun üçte biri!

Fakirliğin küreselleşmesi

Gelişmiş ülkeler yeniden keşfediyorlarsa da, fakirlik Güney ülkelerinde her zaman vardır. BMKP'ye (*Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı*) göre, bir milyar insan mutlak fakirlik içinde, günde bir dolardan az bir parayla hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Bir diğer milyar ise günde iki dolardan az bir parayla geçinmek zorundadır. 1,1 milyar insan içme suyuna sahip değildir. 2,4 milyarın ise doğru dürüst banyo ve tuvaleti yoktur.

Genel bir fakirleşme çizelgesi sunmak yanıltıcı olabilir. Güney ülkelerinde hayatta kalma beklentisi artmıştır ki bu da tartışılmayacak bir iyileşme işaretidir. Aşırı fakirlik ise 1990'da dünya nüfusunun yüzde 28'ini ilgilendirirken bugün bu oran yüzde 21'e inmiştir.

Çin'in ve bir ölçüde de Hindistan'ın önemi bu küresel gelişmede ağırlığını hissettirir. Asya'nın iki devinin büyümesi nüfuslarının ortalama olarak zenginleşmesine neden olmuş ve dolayısıyla fakirlikte gerileme gerçekleşmiştir: "Çin'de günde bir dolardan az kazanan nüfusun oranı 1980'de yüzde 66 iken 2001'de bu oran yüzde 17'ye gerilemiştir. Hindistan'da ise aynı oran yüzde 50'den yüzde 35'e gerilemiştir". Aynı şekilde, Çin açlıkla boğuşan vatandaşlarının sayısını 1990 yılından beri 58 milyon azaltmıştır.

Ama, dünya ölçeğinde ilerlemeler çok yavaşlamıştır: "1990'lı yılların ortalarından itibaren, günlük bir dolar olarak belirlenen fakirlik eşiğinin altında yaşayanların sayısındaki azalma 1980 ile

1996 yıllarına göre beş kat daha yavaş gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, açlık da gerilemiyor. FAO'nun (*Dünya Besin ve Tarım Örgütü*) 2023 yılı için yaptığı beslenme güvensizliğiyle ilgili rapor gözlemcileri çok şaşırtmıştı: Birkaç on yıldır, aç kalan insan sayısı düzenli olarak azalmışken, 1995-1997 yıllarından itibaren yeniden artışa geçmiştir. Az gelişmiş ülkelerde aç insanların sayısı 800 milyon olarak tahmin edilirken, 2 milyar insan ise yetersiz beslenmenin acısını çekmektedirler. Hindistan'da yetersiz beslenen insanların sayısı yeniden artmaktadır (221 milyon) ve Çin ise yetersiz beslenen insan sayısını fazla azaltamamıştır (142 milyon). Roma'dan bir uzman, Henri Josserand, eğilimin tersine dönmesini fakirliğin artışına bağlamakta. Durumu "Dünyanın tarımsal üretimi, nüfusundan daha fazla artmakta, herkes için yeteri kadar yiyecek varsa bile, fakirlerin sayısı giderek artmaktadır. Ve düzenli beslenme için gereken araçlardan yoksundurlar" diye açıklıyor.

Gerçekten, dünya düzeyinde toplumsal makine arıza yapmıştır. Parasal zenginliğin artışı nüfusun büyük çoğunluğunun yaşamının maddî koşullarında zorakî bir ilerlemede ifadesini bulmaktadır. Bunun bir göstergesi kentsel fakirliğin genişlemesidir. Kentleşme artık eskinin kentleşmesi değildir, yani kırın yoksulluğundan kaçan köylülerin geleceklerini iyileştirmek için bir araç olmaktan çıkmıştır. Birleşmiş Milletler İskân Programına (*UN-Habitat*) göre "üç milyar olan dünya kentsel nüfusu içinde bir milyar kişi gecekondularda yaşamakla kalmayıp, fakirlik kentsel yaşamın en önemli ve büyümeye devam eden bir özelliği olmaktadır". Kırsal kıtlıktan kaçan, ama kendilerini kentlerde susuz ve elektriksiz barakalarda bulan insanlar, yarının belirsizliği içinde belirsiz ve güvensiz işler peşinde koşmaktadırlar. Ve çoğu zaman da, mideleri boş olarak...

Zenginler daha zengin

Fakirlik ile eşitsizlik arasında zorunlu bir bağ yoktur. Ama günümüzde, toplumların içinde olduğu gibi uluslar arasında da, fakirlik eşitsizliklerin artışının bir yansıması olarak yayılmaktadır.

Fransa'da, *İstatistik Kurumu*'na (INSEE) göre, toplam nüfusta en zengin ailelerin oluşturduğu yüzde 20'lik kesimin ortalama brüt geliri en az gelire sahip yüzde 20'lik kesiminkinden 7,4 kat fazladır. Her iki kesimin vergi kesintileri (dolaysız vergi ve diğerleri), aile yardımları ve kamu yardımları dikkate alındığında, bu oran 3,8'e inmektedir. IRES'den Pierre Cocialdi'ye göre "son yirmi yıldır, ortalama ücret koşulları bozulmuştur ve ücretler büyümeye göre aynı hızla artmamıştır. Toplumsal para yardımları için de durum aynıdır. Buna koşut olarak, 1980 yılı sonundan beri, satın alma gücü paritesiyle varlık gelirleri kitlesi üç kat artmıştır".

Eşitsizliklerdeki bu artış, tüm Batı dünyasında görülür. İktisatçı Thomas Piketty'e göre "eşitsizlik 1970'den beri, sadece ABD ve İngiltere'de artmıştır, ama tüm ülkelerde, ücret eşitsizliği, 1980'li yıllarda, en azından azalışını durdurmuştur. Piketty ve Emmanuel Saez'in yürüttüğü bir incelemeye göre "eşitsizlik, ABD, Kanada ve İngiltere'de, 1990'lı yıllardan itibaren, İkinci Dünya Savaşı'dan önceki yılların yüksek düzeyine ulaşmıştır: Nüfusun en zengin yüzde 10'luk kesimi, toplam gelirin yüzde 40'ına sahiptir. Oysa, payı 1945'den beri istikrarlıdır, hemen hemen yüzde 32 düzeyinde kalmıştı."

The Economist'e göre "ABD'de gelir eşitsizliği 1880 yıllarından beri görülmeyen bir düzeye ulaşmıştır (...).Washington'da bulunan *Economic Polity İnstitute*'e göre "1979 ile 2000 yılları arasında, nüfusun en fakir yüzde 20'lik kesimindeki ailelerin gerçek geliri yüzde 6,4 artarken, en zengin yüzde 20'lik kesimin geliri yüzde 70 artmıştır (...). 1979 yılında, zirvedeki en zengin yüzde 1'lik kesimin geliri en fakir yüzde 20'lik kesimin gelirinin 133 katıdır. Bu oran, 2000 yılında 189 olmuştur". Muhafazakâr

dergi *Forbes*'a göre "eşitsizlik otuz yıldan beri düzenli olarak artmıştır". Dolayısıyla demokrat başkanlar Carter ve Clinton bile eğilimi değiştirememişlerdir.

Gazeteci Philippe Pons'a göre "Japonya'da, 1990'lı yılların başına kadar, Japonların çoğu geniş bir orta sınıfa sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu algı tümüyle yerle bir oldu. Bugün ise eşitsizlikler, finans balonunun patlamasından sonra artmaya başladı (...), gelir farkı genç kuşak (20-30 yaş) arasındaki emek piyasasında geçici işlerin ve taşeronlaşmanın artmasıyla kırılganlaşıp, parçalanarak yükselmeye başlamıştır (...), ekonomik canlanma dalgasının tepesinde sörf yapan bir üst sınıfın yanında dalgaların altında kalan bir başka sınıf vardır: Gerilemenin kurbanı olan orta gelir grubundaki aileler, yaşam koşullarının bozulmasına tanık oluyor".

Satın alma gücü, 1945 ile 1975 yılları arasında yaşananlardan farklı olarak, her yerde verimlilikten ve kazançtan uzakta kaldı. Ve toplumsal koşullar felç olmaya başladı: Louis Maurin'in yazdığı gibi 1950'li yılların ortasında, yönetici kadrolar işçilerden 4 kat fazla kazanıyorlardı. Ama, işçiler 1985 yılına doğru ücretlerin ortalama artış hızını dikkate alarak, yönetici sınıfların 1955 yılındaki ortalama ücretini yakalamayı umuyorlardı. 1990 yıllarının ortasında, yönetici kadrolar işçilerin aldığı ortalama ücretin 2,6 kat fazlasını alıyorlardı. Ama, işçilerin bu düzeye gelmesi için üç yüz yıl gerekti: Başkalarından daha az kazanıyorsunuz, tamam ama buna katlanabilirsiniz. Fakat, ücretler arasındaki farkın azalmayacağı umudu yoksa bu daha da kötüdür. Toplumsal hareketlilik arıza yapmıştır.

Kuşaklar arasında yeni bir eşitsizlik ortaya çıkmıştır: Orta sınıf ve mütevazı sınıfın üyeleri kendi çocuklarına kendi yaşam düzeylerinden daha iyi bir yaşam düzeyi sağlamayacaklarını anlamışlardır. Kırk ya da elli yaşını geçmiş yetişkinlerin varlıkları ve gelirleri daha genç olanlarınkinden fazladır. Louis Chauvel'e göre "fakirler yirmi yıl öncesinin fakirlerinden çok farklıdır. Eski-

den, yakında yaşamları sona erecek yaşlılar söz konusuydu. Bugünün fakirleri ise her şeyden önce önlerinde uzun fakirlik yılları bulunan genç insanlardır".

Sadece gelirlere bakmak genel görünümü güzelleştirir; gelirlerden çok istatistiklerin fazla söz etmediği varlıkları (servetleri) incelemek gerekir. Varlıklar arasındaki fark, ücret ve gelir eşitsizliğinden çok daha fazladır. İNSEE'e göre "satın alma gücü açısından, nüfusun en zengin yüzde 10'luk kesimiyle en fakir yüzde 10'luk kesimi arasındaki fark 1'e 4 ise, sahip olunan varlıkların değeri açısından fark 1'e 64'tür! Dahası da var diyor *Marianne* dergisi, sonsuza gidecek bir oran elde etmemek için, mütevazı kesimlerin motosiklet gibi dayanıklı tüketim mallarını hesaba katmak gerekir. Bu sermayenin geliri önce zenginlere yarar. Varlıkların eşitsizliği gelir eşitsizliğinin belirttiğinden daha somut bir eşitsizliği açığa vurur.

Küresel Oligarşinin Doğuşu

Batılı olmayan toplumların çoğunda, eşitsizlik genelde çok büyüktür. Örneğin Guatemala'da, 1997 yılında nüfusun yüzde 20'si toplam gelirin yüzde 61'ine sahipti. Genel olarak, Latin Amerika, Afrika ve Asya gelişmiş ülkelere göre daha eşitsiz bir yapıya sahiptirler. Ama, zengin ülkelerde olduğu gibi Asya'da da eşitsizlik artmaktadır. BMKP'nin *Alternatives Economiques* dergisi, "Hindistan'da, ülkenin zenginleşmesi fakirliğin azalmasıyla at başı gitmemiştir" diyor. Çin'de (1989 öğrenci isyanı sonrasında), komünist partinin yanıtı iktisadî kalkınmayı hızlandırmak, ama diğer yönden de, siyasal, medyatik, adlî ve iktisadî alanlarda denetimi güçlendirmek doğrultusunda olmuştur. Böylece, "komünist" ve diktatöryal bir siyasal güç ile açıkça kapitalist ve özel zenginleşmeye yönelik iktisadî gücün bir araya gelmesiyle oluşan oligarşi, durumları giderek ötüleşen, kendi yazgılarına terkedilmiş insanları unutmuştur. Ve otuz yıl gibi bir sürede Çin, ge-

zegenin en eşitsiz ülkelerinden biri olmuştur. Soho China adlı gayrimenkul firmasının sahibi Zhang Xio da bunları doğrular: "Çin'in karşısındaki en büyük meydan okuma, gelir eşitsizliğidir. En yüksek gelirler hızla artarken, nüfusun büyük bir kısmı temel gereksinmelerini karşılamaya çalışmaktadır."

Zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumu anımsamakta yarar vardır. BMKP'ye göre, hayatta kalma umudu, çocuk ölümleri ya da okuma-yazma oranı gibi göstergeler açısından bir azalma yoktur. "Fakir ülkeler, sadece fakirliği yenmekte başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda zengin ülkelerle arasındaki farkta giderek açılmıştır." Uç kesimleri ele aldığımızda, "zengin ülkenin ortalama vatandaşı ile en fakir ülkenin ortalama vatandaşı arasındaki uçurum çok önemlidir ve giderek artmaktadır. 1990 yılında, ortalama bir ABD vatandaşı bir Tanzanya vatandaşından 38 kat daha zengindi. Bugün ise 61 kat daha zengindir".

Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki eşitsizliğin bir başka boyutu da vardır. Çin'in hızla kalkınması – keza Brezilya ve Hindistan – çok büyük bir çevrebilimsel maliyetle gerçekleşmektedir. Kuşkusuz, XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa ve ABD devasa bir kirlenme ve çevrelerinin önemli ölçüde değişmesi pahasına, önemli bir kalkınma gerçekleştirmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler de bu ülkeleri izlemektedirler. Ama, gelişmiş ülkeler çok önemli bir kaynaktan yararlanıyorlardı: Kirliliklerini özümsemek için biyosferin oluşturduğu çevrebilimsel amortisör. Güney ülkeleri bu kaynağa sahip değillerdir ve çevrebilimsel sınır kalkınma çabalarını dizginleyecektir. Hindistan Yeni Delhi'deki Bilim ve Çevre Merkezi Müdürü Sunita Narain'in de dediği gibi "Güney, büyümesinin olumsuz etkilerini amorti edemez. Bu ölümcül bir sorundur".

Fakirliği azaltmak için Zenginleri azaltmak

Küresel fakirlik ve eşitsizlik görüntüsünü özetlemek için, iki gözlem yapmak önemlidir.

İlk olarak, fakirlik mutlak bir durum değildir. 1984 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabûl edilen tanımlardan birine başvurarak fakirliği daha iyi anlayabiliriz: "Fakirler, gelirlerinin (maddî, kültürel ya da toplumsal) çok düşük olması nedeniyle yaşadıkları üye ülkede, kabûl edilebilir asgarî yaşam biçimlerini tutturamayan kişilerdir". Bu, fakirliğin göreceli olması demektir; bugün Avrupa'daki bir fakir, kuşkusuz, Orta-Çağ'daki bir serften ya da *Germinal*'de anlatılan bir maden işçisinden daha zengindir. La Paz ya da Niamey'deki genç bir işsizden de zengindir. Örneğin, Guatemala Ciudad'ın gecekondusunda yaşayan Mateo, Toulouse'da bir karavanda güçlük içinde yaşayan insanın koşullarına imrenebilir. Ama bu kişi için bu yaşam aşağılayıcı bir durumdur.

Bir toplum içinde, önce, zenginlerden daha az zengin olduğumuz için fakirizdir. Apaçık bir gerçek biçimini alan fakirliğin bu göreceliğinin – zengin olmadığımızdan fakiriz – önemli bir sonucu vardır: Eşitsizliğin azalması (toplum içinde olduğu gibi küresel düzeyde) fakirliğin azalmasını ifade eder.

Sağduyuya seslenen bu durum başka bir gözlemle tamamlanmalıdır: Eşitsizliği azaltmaya yönelik bir politika, herkesin gelirinden bağımsız olan kolektif hizmetleri güçlendirmeyi amaçlar. Gerçekten de genel olarak toplum, ne kadar eşitsizse kolektif hizmetlerde bir o kadar sağlanmamış demektir. Örneğin, "en eşitsiz Batılı ülke olan ABD'de sağlık harcamaları GSMH'nin yüzde 14'ünü oluşturur (bu oran Hollanda ve Fransa'da yüzde 10,3'tür)" diye yazar André Cicolella. Buna karşılık 60 milyon Amerikalı sağlık sigortasından yoksundur ve işletme maliyeti yüzde 14'dür (Fransa'da yüzde 5). Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, "sağlık göstergeleri açısından ABD, tüm Avrupa ülkelerinin gerisinde olduğu gibi Kosta-Rika ve Umman Sultanlığı'nın da ar-

kasında 37. sırada yer alır". Kolektif hizmetlerin iyileştirilmesi, fakirlerin maddî durumlarını da iyileştirecektir. Bu da zenginlerin kaynaklarının (gelirlerinin) bir kısmının herkese yararlı hizmetlere doğru aktarımıyla gerçekleşecektir.

Unutulan Fakirlik: çevrebilimsel yoksulluk

İkinci gözlem: Fakirlik çevresel bozulmaya bağlıdır. Fakirler en kirli bölgelerde, sanayi bölgelerinin, ulaşım yollarının yakınında, suyu olmayan ve çöp toplama hizmetlerinden yoksun semtlerde yaşarlar. Parasal ölçütler dışında fakirliği ele almanın bir yolu da yaşamın çevrebilimsel koşullarının betimlenmesinden geçer. Ayrıca, çevresel bunalıma öncelikle maruz kalanlar fakirlerdir: Çevre Bakanı Zhou Shenxian'ın da belirttiği gibi, "Çin'de çevre, toplumsal çelişkileri uyaran toplumsal bir sorun olmuştur." 2004'de, ülke çevreye bağlı 51.000 çatışmaya tanık olmuştur. Örneğin, utanmadan kirleticileri hava ve suya salarak güçsüz komşularında ağır hastalıklara neden olan kimyasal fabrikalarla çevrili onlarca "kanser köyü" vardır. Aynı şekilde, aşırı arsa spekülasyonunu beslemek için köylülerin topraklarının gaspına bağlı çatışmalar çoğalmaktadır: 2003 yılında sayıları 58.000 olan bu çatışmalar 2004'de 74.000'e ulaşmıştır; toprakların ele geçirilmesinde çıkan çatışmalar kanlı kavgalara neden olmuştur (2005 Haziran ayında 6, 2005 Eylül ayında 20 köylü polis tarafından öldürülmüştür).

Bunlar sadece Çin'e özgü değildir. Brezilya'da da toprak kavgaları şiddetlidir (2004 yılında 39 cinayet). İklim değişikliği, önce sahra köylülerini etkilemektedir. Latin Amerika'da soya ekiminin genişlemesi küçük üreticiler aleyhine olmaktadır. Doğal felâketler – su baskını, kasırga, deniz baskını – koruma ve sigorta olanaklarından yoksun köylüleri daha şiddetli etkilemektedir.

Binyıl Ekosistem Tahmini uzmanlarına göre, "dünyanın değişik yerlerindeki birçok olayda, topluluklar gözetilerek doğal sis-

temler üzerinde yaratılan baskıdan doğan çevrebilimsel hizmet kaybından, en çok fakirler etkilenmektedir". Örneğin, barajlar kentlere yararlı ve su ve elektriğini sağlarlar. Ama, köylüler toprak ve balıkçılıktan yoksun kalırlar. Endonezya ya da Amazon'daki ormanların yok edilmesi, buradan çok uzaklarda bulunan bölgelerin kereste, kâğıt ve tarımsal ürün isteğine yöneliktir ve orman kaynaklarının yok edilmesi, burada yaşayan yerlilerin ıstırap çekmesine neden olurlar. İklimsel değişimin etkisi, özellikle dünyanın en fakir bölgelerinde kendini hissettirir – örneğin, kuraklığı şiddetlendirerek ve en kurak bölgelerin tarımsal üretimini azaltarak –. Oysa sera etkili gaz salımı zengin bölgelerden kaynaklanır.

Fakirlik ile çevrebilimsel bunalım arasındaki bir başka ilişki tarımdadır. Dünya düzeyinde, fakirlik genelde köylüleri ilgilendirir: Günde bir dolardan az parayla yaşamaya çalışan bu insanların üçte ikisi kırsal kesimdedir. Dünyamızdaki iktisadî güçlerin dolaylı seçimi, sorunun göç ile çözümleneceği düşüncesindedir. Fakir köylüler, sanayinin gelişmesiyle sağlanan kaynaklara kentlere göç ederek ulaşacaklardır. Tarımsal politikaların zayıflığı, toprakların kötü işletilmesine ve ayrıca erozyona neden olur. Sonunda da toprak mirasçı yokluğundan hazineye kalır. Köylüler köylerini terk ederler. Oysa, bildiğimiz gibi, kentin taşı toprağı altın değildir. Açlık çeken köylülerin adımları onları gecekonduların yoksulluğuna götürür. Ama, bu durumun nedeni sadece tarımsal politika yokluğu değildir. Küresel piyasada Kuzey ülkelerinin çiftçileriyle – aşırı donanımlı, yılda ve kişi başına, düşük maliyetle yaklaşık 100 ton tahıl üretenler – yeterli araçtan yoksun ve yılda bir tondan az üreten Güney ülke çiftçilerinin rekabete girmesi, sonuncuların zayıflamasına, iflâsına ve göçüne neden olmaktadır. Gerçekten, ziraat mühendisi Marc Dufumier'nin de belirttiği gibi "kimilerinin 'serbest değişim' dediği şey, esasında verimlilik koşulları eşit olmayan çiftçilerin rekabet içine sokulmasıdır". Bu dengesizlik, Kuzey ülkelerindeki çiftçilerin yüksek

verimliliği, önemli çevrebilimsel zararlar – aşırı su kullanımı, zararlı tarım ilâçlarının yayılması, aşırı gübre kullanımıyla suyun kirletilmesi, suda oksijen azalması gibi – pahasına elde etmesi nedeniyle mantığa aykırıdır.

Sonuçta, fakirlik ve çevrebilimsel bunalım birbirinden ayrılamaz. Farklı çevrebilimsel bunalımlar arasında sinerji olduğu gibi, küresel çevrebilimsel bunalım ile toplumsal bunalım arasında da sinerji söz konusudur: Karşılıklı sorumludurlar, birbirlerini etkilerler ve bağıntılı olarak ağırlaşırlar.

3.
Bu dünyanın güçlüleri

Sözlüğe göre oligarşi, "otoritenin birkaç ailenin elleri arasında toplandığı siyasi rejim; bu ailelerin tümü" olarak tanımlanıyor. Bugün bu gezegenin gelirleri, varlıkları ve gücü aç gözlülükle biriktiren bir oligarşi tarafından yönetilmektedir ve XIX. yüzyıl sonundaki Amerikalı "hırsız baronlar"dan beri bunun bir örneği daha görülmemiştir.

2000 ile 2004 yılları arası, borsada işlem gören – CAC 40 endeksi denilen göstergede yer alan – en büyük kırk Fransız şirketinin patronlarının ortalama ücretleri iki katına çıkmış ve yıllık 2,5 milyon avroya ulaşmıştır. Eğer bu ücretlere yararlandıkları hisse senetleri toplamını da eklersek, Proxinvest araştırma şirketinin hesaplarına göre, yıllık gelirleri 5,6 milyon avroya ulaşır, yani günlük 15.000 avro! 2005 yılında en çok ücret alan Fransız patronları ve aldıkları ücretler şöyledir: Linsday Owen-Jones (Oréal) – 22,6 milyon avro; Bernard Arnault (LVMH) – 16,3 milyon avro; Jean-René Fourtou (Vivendi) – 13,7 milyon avro; Arnaud Lagardère (Lagardère SCA) – hisse senedi hariç, 7 milyon avro.

Capital dergisinin yaptığı sıralamaya göre, yıllık bir milyon avronun altında alan Fransız patronu 79.sıradadır.

Bu lütuftan sadece şirket patronları yararlanmazlar. Proxinvest'e göre, 1998 yılından beri, CAC 40 göstergesi içinde yer alan şirketlerin yönetim kurulu üyesi 435 kişinin aldıkları ücretler yüzde 215 artarken, aynı dönemde sıradan Fransızların ücretlerindeki artış sadece yüzde 25 olmuştur.

Ücret ve hisse senedi dışında, patron dostlarımız bir de şirkete hoş geldiniz hediyesi – iki yıllık ücret tutarında –, işten ayrılma primi, gelirlerinin yüzde 40'ına denk düşen emeklilik primleri – örneğin, Carrefour patronu Daniel Bernard için 1,2 milyon avro – gibi ek ödüller aldıktan başka, masrafları karşılanır – kredi kartları, özel şoför, malî danışman –, başka şirket yönetiminde iseler genel kurula katılma ücretleri de alırlar. Bu yönetim kurul toplantıları, yönetici gruplarının aralarındaki ilişkileri sağlamlaştırmayı sağlayan bir alışkanlıktır ve aldıkları paralar yeniden görüşmek sevincine bir çekicilik katar; bunun tutarı da, 2004 yılında 34.500 avrodur.

Fransa, patronlarına özen gösteren tek ülke değildir. Standard & Poors's'un 2005 yılında yaptığı bir incelemeye göre, ABD'nin en büyük 500 şirketinin genel müdürlerinin ortalama ücreti bir çalışanın ortalama ücretinin 430 katıdır ve 1980 yılına göre oransal olarak 10 kat artmıştır. Sonoco'nun patronu John Drosdick yılda 23 milyon dolar alır. ATT'nin patronu Edward Whitacre 17 milyon dolar, US Steel'in patronu John Surma 6,7 milyon dolar, Alcoa'nın patronu Alain Belda ise 7,5 milyon dolar alır.

Bu şirketlerden ayrılırken de iyi bir para çıkını alınır. 2005 Aralık ayında, büyük petrol şirketi EXXON'un yöneticisi Lee Raymond, üzülerek ayrıldığı şirketten 400 milyon dolar para almıştır. Occidental Petroleum'un patronu ise üç yıl sonunda 35 milyon dolarla yetinmiştir. Capital One Financial'ın patronu Richard Fairbank ise rolünü daha iyi oynamıştır: 2004'de hisse senetlerinden 249 milyon dolar para elde etmiştir.

Fransa'da, şirketten ayrılma hediyeleri bu kadar bol keseden dağıtılmazsa da, çok düşük de değildir: Carrefour'un patronu Daniel Bernardi 2005 Nisan ayında şirketten ayrılırken tazminat olarak 38 milyon avro alır. Ayrıca sermayenin yüzde 0,6'i kadar da hisse senedi sahibi olur, yani yaklaşık 170 milyon avro. Vinci şirketi müdürü Antoine Zaharias 2006 Ocak ayında şirketten ayrılırken aldığı 13 milyon avro, onu 2005 yılındaki yıllık ücreti olan 4,3 milyon avronun yanında biraz teselli eder.170 milyon avro hisse senedi de bu hediyeleri tamamlar. Accor şirketi müdürü Jean-Marc Espalioux, 2006 Ocak ayında 12 milyon avro primle şirketten ayrılır. Sanoli şirketinin hisselerini satın almaya çalıştığı Aventis'in müdürü Igor Landau 12 milyon,Havas'dan ayrılan Alain de Pouzilhac ise 7,8 milyon avro prim alır.

1989 yılında Peugeot müdürü Jacques Calvet ayrılırken rezalet çıkarır. İki yıl için kendine yüzde 46'lık bir ek gelir sağlayarak 2,2 milyon frank (330.000 avro) alır. Bu şirketinde çalışan bir işçinin aldığı ücretin 30 katıdır. CAC 40 göstergesindeki şirketlerdeki çalışma arkadaşları ise bugün asgarî ücretin 100 katından fazla ücret almaktadırlar. *Le Monde* gazetesine göre, "yönetim ilâhı" Peter Drucker 2000 yılında şu uyarıda bulunur: "Otuz yıl önce, bir şirkette ortalama ücret ile en yüksek ücret arasındaki fark 20 kat idi. Bugün ise bu fark 200 kattır. Bu çok tehlikelidir. Parayı çok sevdiğinden kuşku duymadığımız bankacı J.P.Morgan'ın koyduğu kurala göre, en yüksek ücret ortalama ücretten 20 kat fazla olmamalıydı. Bu kural, ölçülü bir kuraldı. Bugün ise gelir ve zenginlik konusunda ölçüsüz bir durum var". Drucker'ın ilâh olması boşuna. Hiçbir yönetici onun sözünü dinlemedi.

Bu şölende en şaşırtıcı olan ise bu örgütlü soyguna en fazla itiraz edenlerin ücretliler ya da sol partiler değil, hisse senedi sahipleri ve yatırımcılar olup artı-değerin paylaşımının kendi aleyhlerine olduğunu ileri sürmesidir.

Obur ilâhların küresel tarikatı

Bununla birlikte, borsadan geçimini sağlayan rantiyelerin ve vurguncuların (spekülatörler) durumu fena değildir. Fransa'da, *Marianne* dergisinin yapmış olduğu araştırmaya göre,1995 ile 2005 yılları arası, ortak ya da alacaklılara düşen paydan elde edilen gelir yüzde 52 artmıştır; aynı zamanda, ortalama ücret sadece yüzde 7,8 artmıştır, yani yedi kat düşük. 2006 yılı başında, basında CAC 40 şirketlerinin hisse senedi sahiplerine dağıttıkları kârların gelişimi izleniyor: Artış yüzde 33. Kederli insanlar, bu sayıyı ücretlilerin satın alma gücündeki ortalama gelişmesiyle karşılaştırıyorlar: Artış yüzde 1,4. *La Croix* gazetesinden Robert Rochefort'un yorumu: "Bu kâr bir risk almaktan ya da girişimci davranışından kaynaklanmıyor. Bu, çaba sarf edilmeden gerçekleşen rantiyenin zenginleşmesi olayıdır".

Finans dünyasının oyuncuları da önemli gelirlere sahipler: *Le Monde* gazetesinin yazdığına göre "2005 sonunda, the City'de (Londra'nın finans kalbi) 3000 bankacının primi 1 milyon sterlin olacak", yani 1,45 milyon avro. 2005 yılında üç önemli şirket birleşmesini gerçekleştiren finansal danışmanlık şirketi Goldman Sachs 22.425 çalışanına 10,5 milyar avro para dağıtmıştır, yani kişi başına ortalama 425.000 avro. *Financial Times*'ın yazdığına göre "New York yakınındaki Greenwich, vurguncu para kaynaklarının (hedge funds–*korunaklı fonlar*) yeridir ve burada bir milyon dolardan az bir gelire sahip iseniz 'ekonominin beslenme zincirinin temelindeki küçük organizma olarak' görülürsünüz".

Şirket kurma, Borsa ve şirket birleşmeleri üzerinde oynayan kişiler de milyarder oluyorlar: Her yıl en zengin 5000 İngiliz çizelgesini hazırlayan Philip Beresford , "1988 yılında, 100 milyon sterline sahip olan kişi zengin olarak görülüyordu. Bugün ise zengin bir milyara sahip!" diyor. Dünyada milyarderlerin sayısının artış hızı şaşırtıcı. *Forbes* dergisinin zenginlerin sayımına başladığı yıl olan 1985'de 140 milyarder vardı. Bu sayı 2002 yılında 476, 2005 yılında ise 793 oldu. Bu kişilerin toplam serveti 2.600

milyar dolar. Üçüncü Dünya Ülkelerinin Borçlarını Silme Komitesi'ne göre "bu tutar gelişmekte olan tüm ülkelerin toplam dış borcuna denktir". Bir başka anlatım şekli ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP)da yaptığı gibi, dünyada en zengin 500 kişinin gelirinin dünyada en fakir 416 milyon kişinin gelirinden fazla olmasıdır. Sayılar içinde kaybolabiliriz. Ama gerçek şu ki, aşırı zengin bir kesim, bir milyon kardeşinden daha fazla gelire sahip.

Dahası var. Kulaktan kulağa yayılan bir haber var; *Le Monde* gazetesinde sayfanın altında küçük bir haber, yılda bir milyar dolardan fazla kazanan insanlardan söz ediyor. Servet değil, gelir söz konusu. Cécile Prudhomme'un yazdığı bu makaleye, ben önce inanamadım. Bulunması zor olan belgeyi bana yollamasını istedim. Bu belge, inanılmaz piyangoyu kazanan insanları yazıyor; En iyi Amerikalı vurguncu parasal kaynakların yöneticileri bunlar; Renaissance Technologies'den James Simons, BP Capital Management'dan T.Boone Pickens, 2005 yılında kazandıkları para 1,5 ve 1,4 milyar dolar. George Soros ise biraz fakir: 840 milyon dolar kazanmış. 2005 yılında, ortalama olarak bu parasal kaynaklardan en fazla pay alan 26 yöneticinin her biri, 363 milyon dolar para kazanmıştır, yani 2004 yılına göre yüzde 45 artış!

Aşırı zenginler tarikatının ülkesi yoktur. *Forbes*'in sayılarına göre Rusya'da 33, Çin'de 8, Hindistan'da 10 milyarder bulunmakta. *Merrill Lynch* ve *Capgemini*'nin incelemesine göre, gezegende bulunan 8,7 milyon milyonerin 2,4 milyonu Asya'da, 300.000'i Latin Amerika'da, 100.000'i de Afrika'da bulunmaktadır.

Tarikat en fakir ülkelerde ise Batılı ülkelerle bağlantılı olan Devlet zirvesinde oluşmuştur: Yerel yönetici sınıflar çok uluslu şirketlerin doğal kaynaklara erişimini kolaylaştırma ya da onların çalışabilmesi için gereken toplumsal düzeni sağlama kapasiteleriyle küresel yağmacılığa katılmada anlaşmışlardır. Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ülkelerinde, finansal bir oligarşi

Devletin ganimetlerini ele geçirerek devlet yapıları yanında yer almışlardır. Bir Rus'un yorumuna göre "birkaç kişinin elinde zenginliğin yoğun birikimi, üretim alanında gerçekleştirilen başarılarla değil, zenginlerin ödediği vergilerin düşürülmesi ve iş adamlarına yeni ayrıcalıkların verilmesiyle kolektif zenginliğin aşağıdan yukarı doğru yeniden dağıtımıyla gerçekleşmiştir ve bu arada, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaratılan toplumsal düzenekler de ortadan kaldırılmıştır".

Asya'da, özellikle Çin'de, çalışanların sömürüsünü ve köylüleri malından, mülkünden yoksun bırakılmasını hoş karşılayarak yerel ekonomilerin gelişmesinden yararlanan bir oligarşi boy atmaktadır. Küresel oligarşi servetini vergi cennetlerinde korumayı sever. Buralar barış limanları olup, miras, servet ve diğer varlıkların vergilenmesi simgeseldir. Vergiden kaçma da iyi bir yönetim kuralıdır: *Paris-Match'ın* yazdığına göre "Lakshmi Mittal (Mittal çelik devinin sahibi) Londra'da yaşar. Grubu Hollanda'da, üye şirketleri ise Lüksemburg, Kanarya adaları, Cebelitarık ya da Virgin adalarında kayıtlıdır". Mittal şirketinden bir yetkiliye göre "bu gayet olağandır. Bu tür yapılanma vergi optimizasyonu için gereklidir". Arcelor şirketi de vergi cennetlerini kullanır. Hattâ Caiman adalarında şubeleri vardır.

Vergi cennetleri, zenginlerin vergi oranlarını Devlet'in azaltmasını önermek için kullanılan iyi bir baskı aracıdır. Almanya'da, patronlar Schröder hükümetinden, iştiraklerin satışından elde edilen artı değerin yüzde 52 olan vergi oranını iptal etmesini istemiş ve başarmışlardır.

Japonya'da, 1990 yılında gelir vergisinin oranı yüzde 70'den yüzde 37'ye çekilmiştir. Başbakan Koizumi ayrıca veraset vergisinde indirim sağlamıştır. Fransa'da, 2007 yılında yürürlüğe giren vergi reformu asgarî ücrete 80 avro indirim sağlarken, 20.000 avro aylık alana 10.000 avro indirim sağlamaktadır. Fransa İktisadî Konjonktür Gözlemevine göre, öngörülen 3,5 milyar avroluk toplam vergi indiriminin yüzde 70'i mükelleflerin yüzde 20'sinin

cebine gidecektir. ABD'de George Bush, 2000 yılındaki kampanyasının sloganlarından biri olan "merhamet"i uygulamaya koymuştur: 2001 yılından itibaren gerçekleşen vergi indirimleri 10 yıl içinde 1900 milyar dolara ulaşacaktır. Sol bir örgütlenme olan Urban İnstitute'a göre "ortaklara düşen pay üzerindeki vergi indirimi yılda bir milyon dolardan fazla kazananlara 42.000 dolarlık bir tasarruf sağlamıştır. Ama, yılda 10.000 ila 20.000 dolar kazananlar ise sadece 2 dolarlık vergi indiriminden yararlanmışlardır".

Saint Augustin'in dediği gibi "eğer adalet yoksa, krallıklar eşkıyalık olur".

Kalenin kapılarını kilitlemek

Zengin sınıf, kendine özgü varlıkların, ayrıcalıkların ve güç ağlarının aktarımıyla toplumdan ayrılmış ayrıcalıklı bir sınıf oluşturur. Örneğin Fransa, iki savaş arasında çok revaçta olan "200 aile" deyimini yeniden gündeme getiren kalıtsal kapitalizmini yeniden oluşturuyor. Lagardère ailesinde Jean-Luc, sermayeyi ve gücü oğlu Arnaud'a aktarıyor. François Pinault dizginleri François-Henri'ye devrediyor. Michelin ve Peugeot grupları, şirketlerini yararlı bir inatla aile içinde tutuyorlar. Patrick Ricard, babasının kurduğu şirketi yönetiyor. Francis'n oğlu Martin Bouygues ya da 1861'de kurulan kâğıtçılık hanedanının mirasçısı Vincent Bolloré gibi. Gilles Pélisson, Accor'un başına amcası Gérard sâyesinde gelir. Auchan'ın başkanı Gérard Mulliez'in yeğeni Vianney Mulliez, şirketin başına geçer. Gérard Mulliez, Phildar'ın patronunun oğludur. 27 yaşındaki Antoine Arnault, LVMH şirketinin yöneticisidir. Babası da şirketin yönetim kurulu başkanıdır ve 1000 kişi istihdam eden Ferinel şirketinin patronunun oğludur. Antoine, 2004 yılında yönetim kuruluna katılan kız kardeşine eşlik eder.

ABD'de *business* (iş dünyası) ve politika hemen hemen bir-

leşmiştir. *The Economist*'in yazdığına göre "Georges Bush bir başkanın oğludur, bir senatörün torunudur ve Amerikan iktisadî aristokrasinin meyvesidir". Zengin eşi sâyesinde John Kerry, zengin bürokratlarla dolu senatonun en zengin adamıdır (...). Selefi Al Gore, bir senatörün oğludur. Önce özel seçkinlerin okulunda eğitim görmüş, sonra da Harvard'ı bitirmiştir. Kerry 'nin sol rakibi Howard Brush Dean, özel okulların aynı ukalâ dünyasının ürünüdür. NewYork'ta, Hamptons ve Park Avenue'de büyümüştür.

İngiliz haftalık dergisinin yazdığına göre, "çağdaş Amerika'nın neresine bakarsanız bakın, – ister Hollywood tepelerinden Wall Street boğazlarına kadar, ister Nashville stüdyolarından Cambridge'in otoyollarına kadar – varlıklarını sürdürme sanatına egemen olan seçkinler görürsünüz. Amerika, çoğalan hanedanlık ağlarıyla, kapalı çevreleriyle, toplumsal dışlama düzeneklerinin güçlenmesiyle ve kararları alanlar ve kültürü belirleyenler ile sıradan çalışanların çoğunluğu arasındaki uçurumla, giderek İngiliz imparatorluğuna benzemektedir.

Aşırı zenginler, kendilerini yeni bir aristokrasi olarak görmektedirler. Bilimsel eğitimlerinin ötesinde, öyküler ayrıcalıklı sınıfın bilinçaltını anlatır: Örneğin, Pinault, sanat eserlerini koleksiyonunu hayranlıkla seyredecek misafirlerini dâvet ettiğinde, Eski İran Şahı'nın eşi Farah Diba ile Malborough düşesi arasında baş köşede yer almayı tercih eder.

Kale kapısını kilitlemenin en etkili aracı, yüksek öğrenimi pahalı hâle getirmektir ve bu yolla, komuta kademesine sadece gözde kişiler erişebilirler. En iyi üniversiteler ya da okullar fakir sınıfların erişemeyeceği kayıt paraları isterler ve bu yerlere orta sınıfın ulaşabilmesi de giderek zorlaşmaktadır. Harvard Üniversitesi'ndeki öğrenci ailelerinin orta geliri 150.000 dolardır. Japonya'da da, eğitimin giderek seçkinci bir yön almasından yakınılmaktadır. Bugün zenginlik, Fransız devriminden önceki Eski Rejim'de olduğu gibi, kalıtsal bir statüden kaynaklanmaktadır.

Üzgün deliler gibi

Öyküsel olması dışında basit bir soru – nedenini önümüzdeki bölümde göreceğiz – : Zengin oligarklar paralarını nasıl harcıyorlar? *Forbes* dergisinde anlatılan öykü bize bir fikir verebilir: "Milyarder Leslie Wexner, 1997 yılında yat savaşını başlatır. *Limitless* adını verdiği 96 metre uzunluğundaki yatı rakibinin yatından 33 metre uzundur. O tarihten bu yana, su üzerinde bir rekabet sürmektedir. Yarışa katılmak için, 330 milyon dolar harcamalısınız ve belki de birkaç yatınız olması gerekir. Rus milyarder Roman Abramoviç'in üç yatı vardır. Dedikodulara göre Larry Ellison, *Rising Sun* adlı yatının Paul Allen'ın yatı *Octopus*'tan birkaç metre uzun olmasını ister". 126 metre uzunluğundaki *Octopus*'da basketbol sahası, helikopter pisti, sinema salonu ve sintinesinde küçük bir denizaltısı vardır. Zengin Fransızlar ise daha küçük yatlarla yetinirler: Linsday Owen-Jones'un *Magic Carpet II*'si 32 metre, Vincent Bolloré'nin *Paloma*'sı ise 60 metredir.

Forbes dergisinin "son derece iyi" yaşamın maliyet göstergesini (*Cost of living extremly well*) oluşturmak için ele aldığı nesnelerden bir kaçı: Bloomingdale's'dan Rus kürkünden manto (160.000 dolar - 2005), Turnbull&Asser'den 12 gömlek (3480 dolar), Sherry-Lehman'dan bir kasa Dom Pérignon şampanyası (1559 dolar), James Purdey &Sons'dan bir çifte tüfek (167.500 dolar). Gazetenin para harcama konusunda verdiği bir diğer örneğe göre ise, bir striptiz kulübünde bir gece geçirmek 241.000 dolara mal olabilir. Savvis genel müdürü Robert Mc Cormick gibi yarış atlarının bulunduğu yere klima taktırabilir ya da Brunei Sultanı Hacı Hassanal Bolkiah Mu'izzaddin Waddaulah gibi 5000 avroya takım elbise diktirir, dünyanın en pahalı arabası olan Bentley 728 için 1,2 milyon dolar ödeyebilir ya da 392 km/saat ile en hızlı araba olan Koenigsegg CCR'ı 723.000 dolara satın alabilirsiniz, ülkenin en pahalı kulübüne üye olabilirsiniz: Çin'de Pekin'deki Chang An Club'ün yıllık ödentisi 18.000 dolardır ya da Massachusetts'de Sudbury Bosse Sports and Health Club

(Spor ve sağlık kulübü) üyeliği için 50.000 dolar ödersiniz.

Özel evler de alabilirsiniz. Vurguncu paralarla oynayan Joseph Jacobs, New York'ta Greenwich yakınlarında 2800 metrekarelik bir ev yaptırmak ister. Evin içinde 4 mutfak bulunmaktadır. Paris'te, Bernard Arnault Betty, Lagardère'den 45 milyon dolara 2000 metrekarelik özel otel satın alır. David de Rothschild, Bac sokağında bir evde yaşar, Jérome Seydoux ise Grenelle sokağında bir binayı işgâl eder. Büyük başkentlerde ya da sâkin yerlerde bir kaç ev ya da ikincil ev sahibi olmak isterler. Silvio Berrlusconi'nin Sardunya adasındaki evi 2500 metrekare olup 510 hektar alana sahiptir. Jean-Marie Fourtou ise Fas'ta 9 odalı – hepsi ayrı banyolu –, 12 hizmetçili, 200 metrekarelik ısıtmalı havuza ve 13 hektar arazisi olan bir eve sahiptir.

Sanat eserleri toplamak, iyi bir zevke sahip olmanın simgesi olduğu gibi, vergi muafiyeti de sağlar.

Daha yavan bir şekilde, Londralı bir bankacı 2005 yılında almış olduğu 728.000 avroluk primi nasıl harcayacağını açıklar: "Finansçımız arsa alacak ve Bedfordshire'daki evini genişletecektir. Yeni bir Bentley arabası, eşine elmas kolye alacak ve çocuklarının devam ettiği özel pansiyonların parasını ödeyecektir. Futbol hastası olduğundan, Wembley stadında 36.400 sterline özel loca tutar. Ayrıca, aile göğüs kanserine karşı mücadele eden bir derneğe 10.000 sterlin bağış yapacaktır. Son olarak da, the City'nin bu profesyonel finansçısı, mahzenini zenginleştirmek için yıllanmış şaraplar alacaktır". Londra'da, spor araba satıcıları, üst düzey restoranlar, şatafatlı ürün satan mağazalar ellerini ovuşturmaktadırlar. Botox ve diğer estetik vücut ameliyatlarına "gents"in (*centilmenlerin*) duyduğu hayranlık, estetik ameliyat kliniklerinin yüzünü güldürmektedir.

Zenginler, soylular gibi tatile de giderler: 2005 yılında, en çok tercih edilen yerler Venedik, Moustique Adaları ve Patagonya'dır. Tanınmış bir kişi iyi tatil yerlerine gitmenin yaklaşık bütçesi hakkında da bir fikir verir: Jacques Chirac, 2000 yılında git-

tiği Moris adasındaki Royal Palm'de geceliği 3350 avroya kalır. Halka daha yakın olan, Dominique Strauss-Kahn ile eşi Anne Sinclair 1999 yılında, yaşam öyküsünü yazan kişiye göre, "Dünya Bankası genel müdürü James Wolfensohn'un ABD'deki çiftliğinde birkaç gün geçirmeleri için yaptığı teklifi reddederler ve çocuklarla Mısır'a giderler. Gitmeden önce Asya'da bir yerde baş başa birkaç gün geçirirler. Hafta sonları, çoğu kez Fas'a uçarlar. Fas'a zâten TF1(TV kanalı) ekibi sıkça gider ve Dominique'in de orada eski anıları vardır. Kışın ise aile Méribel'de son birkaç yılda ise Arc'da kayak yapar".

Ama, gerçek aşırı zenginlerin ya da şirketlerinin uçakları vardır. Bunun için de 1 ila 40 milyon avro hazırlayın. Önemli ânları yaşamak için çok yararlıdır uçak. France Telecom'un başkanı Thierry Breton, Amerikan futbolu seyretmek için ABD'ye gider gelir. Uçağın içi değerli ahşaplarla, mermerlerle döşenmiştir. Aklı başında bir yönetici, başkalarının bisiklet ya da şarjlı vidalama âleti seçtiği gibi, iş dünyası için üretilen jetlerden birini seçer. Bizim önerimiz Falcon 900EX'dir. Ekonomiktir ve 1600 km'de rakiplerine göre 1 ton yakıt az tüketir. Zaten üretici firma uçağa "green machine" (*yeşil makine*) adını vermiştir. Ah, ne güzeldir insanın kendi uçağında uçup, kendini saf bir çevreci hissetmesi!

Ama uçak da gözden düşmeye başladı. Parayı uzaya gitmeye harcamak daha hoş olmaz mı? Uzayda, Uluslararası Uzay İstasyonunda bir hafta geçirmek istiyorsanız maliyeti 20 milyon dolar. 2001 yılında Denis Tito, 2002 yılında Mark Shuttleworth, 2005 yılında Gregory Olsen, bu parayı vererek uzaya gittiler. Ama, yakında daha ucuza uzay seyahatleri olabilecek. Space Adventures'in düzenlediği uzay gezisine 100.000 dolar vererek ya da Virgin Galactic'in 2008 yılına doğru düzenleyeceği turistik ticarî uzay yolculuklarına 200.000 dolar vererek katılabilirsiniz. Gerçeği söylemek gerekirse ve nedenini de pek bilmiyorum ama, uzay yolculuğu bana biraz sıradan, biraz fazlaca gösterişçilik gibi geliyor. Ben size US subs şirketinin önerdiği ve istek üzerine

Phoenix ile yapılan bir denizaltı gezisi öneririm. 30 metre uzunluğunda, 400 ton ağırlığında, içinde dayalı döşeli daireler olan ve büyük pencereleriyle denizin altını 15 gün boyunca seyredebileceğiniz bir denizaltı. Kaptan Nemo iyi davranmalı. Ne de olsa 43 milyon dolar para vereceksiniz. Zâten siz buna değersiniz, öyle değil mi?

Para artık saklanmıyor: Aksine onu çıkarıp göstermek gerek. Bunun için, iyi bir şenlik yeterli. François Pinault, özel müzesinin açılışı için Venedik'e 920 "arkadaşını" dâvet eder. Tabiî ki özel uçaklarıyla gelirler ve Marco Polo havaalanı kilitlenir. Özel 160 jet başka havaalanlarına yönlendirilir ve misafirler oralardan Dükalar Kentine helikopterlerle getirilirler. Pinault çok memnundur. Arkadaşı Bernard Arnault'dan daha iyisini yapmıştır. Bernard'ın kızı Delphine'in evlilik törenine sadece 650 dâvetli katılmıştı. Bu büyük Fransız usulü evlilikte prensler, yıldızlar ve finans dünyasının baronları bir araya gelmişti.

Ya çocuklar? Üzgün deliler gibi eğlenirler: Neuilly ile Paris 'in XVI. bölgesi arasında, *Paris-Match* 'ın anlattıklarına göre, kızların adları Chloé ya da Olympia'dır ve Gucci'den giyinirler. Erkekler, ehliyet almayı beklerken, spor arabalarda gezerler. Hepsi aynı saygın liselere giderler, ama bildiğimiz lise diplomasını alırlar. Etoile'de, Cab ya da Planches'da gezerler, dünyanın öbür ucundaki yazlıklarına giderler (...). Önce para konuşurlar. Düşündüğünü söyler Delphine: Fakirleri pek sevmez (...). Meslek yaşamına gelince, bu kolay olmalıdır. Zaten babaları bir iş bulur. Baba olmazsa, babanın arkadaşlarından biri olur. Scossa'da masada oturan gençler "bizim için her zaman iş olacaktır, bunu haksız bulsanız da" diye söyleşirler.

İşte Paris Hilton. Aynı isimdeki otel zincirinin vârisi ve milyarder. Yaşamda bir tek işi var: Alışveriş. 20 saniyede birkaç bin dolar harcamak kolay olmamalı... Yves Saint Laurent ve Calvin Klein ise düşüncesinin efendileri. Associated Press, sevgilileri olan genç Yunanlı vâris Paris Latsis ya da yine Yunanlı vâris Stavros Niarchos ile olan serüvenlerini sürekli izler.

Oligarşi halk tabakasından ayrı yaşar. Fakirlerin ve çalışanların nasıl yaşadıklarının farkında değillerdir, bilmezler, bilmek istemezler.

Aşırı zenginler gerçekten ayrı yaşarlarsa da, onlara hayranlık duyan zengin sınıflar kolektif yaşamdan çekilmeyi taklit ederler. ABD'de, giderek ayrı kentlerde, giderek kendi içine kapanan özel "rezidanslar" da yaşarlar. 10 milyondan fazla insan duvarların korumasında oturmaktadır. Florida Weston'da olduğu gibi, kapalı mekânlarda kalan evlerde oturanların toplamı 50.000 kişilik özel bir kent oluşturur. Dış dünyaya karşı sığınak oluşturan bu evler çok geniştir. National Association of Homebuilders'a göre, ABD'de inşa edilen evlerin ortalama büyüklüğü 1970 ile 2004 yılları arasında yüzde 50'den fazla artmıştır. Oysa aile büyüklüğü giderek azalmaktadır.

Gazeteci Corine Lesnes, "bu Amerika bir balon içinde yaşıyor" diyor. Burada oturanlar kente gitmezler ya da nâdiren giderler. Kalabalık otoyollarda sakin sakin yavaşça yol alırlar; tek taraflı mutluluk ve güvenlik duygularını izleme yolunda.

Aynı olay Latin Amerika'da da görülür. Brezilya'nın *condominos fechados*'u, Arjantin'in *country clubs*'ı, Kolombiya'nın *conjuntos cerrados*'u bu tür özel yerlerdir. Güney Afrika'da zenginler dikenli tellerle örülü, kameralarla gözetlenen, özel güvenlik görevlilerinin özel sokaklarda düzenli olarak gezindiği evlerde yaşarlar. Fransa'da, Toulouse ya da Lille'de, Paris bölgesinde, "kapalı sitelerin" çoğaldığını görüyoruz. Elektronik gözetimin ve kameraların altında, herkes televizyonlarındaki özel bir kanalda, park yerlerini, yolları, kulvarları, yeşil alanları gözetlerler. Bouygues Emlak'ta bu tür evleri pazarlayan bir kişi "korktuğum şey, bir gün güvenlik isteklerinin iyice saçma hâle gelmesi ve insanların gözetleme kuleleri istemeleridir" der.

Kör oligarşi

Oligarşik bir sınıfın, aşırı zengin bir sınıfın varlığı, Sirius gezegeninden bakıldığında, kendi başına bir sorun yaratmaz. Geçmişte, güce sahip olmanın büyük zenginlikleri elde etmeyle birlikte gittiğini sıkça gördük. Tarih, kısmen, bu tür grupların çıkışının ve kaçınılmaz çöküşünün öyküsüdür.

Bununla birlikte, biz Sirius gezegeninde değiliz, dünyadayız. Tarihin belirli bir noktasında, XXI. yüzyıldayız ve insanın önünde tümüyle yeni bir meydan okuma bulunmaktadır: İnsanın bir milyon yıl önce dünyaya yayılmasının başından beri gösterdiği şaşırtıcı devingenliği biyosferin sınırlarına ulaşmaktadır. Bu ânı yaşamak, bu enerjiyi farklı şekilde yönlendirmek için kolektif olarak birtakım yollar bulmak zorunda olmamız demektir. Bu, görkemli ama zor bir meydan okumadır.

Oysa, gelirlerini savuran, gücünü kötü kullanan bu yıkıcı, yağmacı yönetici sınıf yolların üzerinde engel olarak donup kalmıştır. Hiçbir projesi, ideali yoktur, bir şey söylemez. Orta Çağ aristokrasisi sadece sömürücü bir sınıf değildi, yüce bir düzen inşa etmeyi düşledi, gotik katedraller bu düşün göz kamaştırıcı güzellikteki tanıklarıdır. Marx'ın devrimci sınıf olarak nitelediği XIX. yüzyılın burjuvazisi, işçi sınıfını sömürüyordu, ama bir ilerleme duygusuna ve insanî ideallere sahipti. Soğuk savaşın yönetici sınıfları, totaliter bir karşı model karşısında demokratik özgürlükleri savunmak isteğine sahiptiler.

Ama bugün, Sovyet modelini yendikten sonra, kapitalist ideoloji kendi kendini kutlamaktan başka bir şey yapmıyor. Sözde gerçekçiliğiyle tüm güç ve etki alanlarını ele geçiriyor. Bu gerçekçilik, her tür seçeneğin olanaksız olduğunu ve adaletsizliği değiştirmek için izlenmesi gereken tek yolun zenginliği sürekli artırmak olduğunu iddia ediyor.

Bu sözde gerçekçilik sadece korku verici değil, aynı zamanda kördür. Açıkça görülen adaletsizliğin patlama gücünü görmemektedir. Maddî zenginliğin artmasının yarattığı biyosferin kir-

lenmesini görmemektedir. Bu kirlilik, insanın yaşam koşullarının bozulması ve gelecek kuşakların şanslarının har vurulup, harman savrulmasıdır.

4.
Oligarşi çevrebilimsel bunalımı nasıl şiddettlendiriyor?

Thorstein Veblen'i herhâlde tanımazsınız. Gayet normal. Normal olmayan, birçok iktisatçının da onu tanımazdan gelmesidir.

Ölçülü bir insan olan Raymond Aron, Veblen'in eserini Tocqueville ve Clausewitz'in eserleriyle karşılaştırır. Veblen'in düşüncesi, günümüzü anlamak için önemli bir anahtardır Bununla birlikte, bu Amerikalı düşünür pek incelenmemiştir ve üniversitelerin iktisadî bilimler izlencelerinde çoğu kez yer almaz.

Veblen, köylü çocuğudur. Babası Amerika'ya Norveç'ten gelip, Veblen'in doğumundan 10 yıl önce 1857'de Wisconsin eyaletine yerleşmiştir. Veblen, İngilizceyi genç yaşında öğrenir, eğitiminde başarılı olur ve 1884'de ABD'nin batı yakasındaki en büyük üniversitelerinden biri olan Yale'de doktora yapar. Bir burjuva konumu sağlamak için dalkavukluk etmediğinden, babasının çiftliğine dönüp altı yıl boyunca orada yaşar. 1891'de tekrar

Cornell Üniversitesi'nde eğitime döner ve Chicago Üniversitesi'nde öğretim üyesi kadrosu elde eder. Biraz dengesiz de olsa, silik bir yaşam sürer. Ama entelektüel bakımdan zengin bir çalışma da yürütür.1899 yılında yayımlanan *Eğlence (Boş zaman) Sınıfı Kuramı* adlı ilk kitabını yayınlar ve hemen büyük üne kavuşur. Bu da, kuşkusuz, dönemin ortamına bağlıdır: XX. yüzyıl başı, ABD için (başka bir biçimde Avrupa'da da) tarihçilerin "vahşî kapitalizm" dedikleri olgunun doruk noktası olmuştur.

Veblen, sonra unutulur. XX. yüzyıl boyunca gelirler arasında fark azalır ve bu da çözümlemesine olan ilgiyi azaltır. Ama, eşitsizliğin geri dönüşü, şiddetlenmiş ve kendinden geçmiş kapitalizmin şimdiki durumu, Chicago'lu iktisatçıya keskin tazeliğini geri verir.

Veblen için, ekonomiye egemen olan bir ilke vardır: "Rekabet etme eğilimi – küçük düşürmek için başkasıyla kendini karşılaştırma – çok eski tarihlerden beri bilinir. Bu, insanoğlunun unutulmaz özelliklerinden biridir. Eğer kendini koruma içgüdüsünü bir kenara koyarsak, asıl iktisadî yaşamın motorlarından en güçlü, en sürekli, en etkcn olanı ve hiç yorulmayanı, kuşkusuz rekabet etme eğilimidir." Bu düşünce, klasik iktisadın kurucusu Adam Smith tarafından *Ahlâkî Duyguların Kuramı* adlı eserinde önerilmiştir. "İnsanın doğasında olan farklı olma aşkı insan türünün sanayisinin sürekli hareketini ortaya çıkarır ve sürdürür." Ama, Smith'in bu ilke üzerinde fazla durmamasına karşın, Veblen bunu sistemleştirir.

Veblen'e göre, insan toplumları vahşî ve sakin bir yaşamı terk edip varolma ilkesinin mücadele olduğu şiddetli bir yırtıcılık dönemine girdiler. Buradan aylak bir sınıf ile çalışan bir sınıf farklılaşması ortaya çıktı ve toplum daha az şiddetli evrelere ilerledikçe bu farklılaşma sürdü. Ama, zenginliği ele geçirme farklılaşma aracı olarak kaldı. En önemli amacı da maddî bir gereksinmeye yanıt vermek değil, ama "tahrik edici bir farklılık" sağlamak, bir

başka deyişle üst bir statünün işaretlerini herkese gösterebilmekti.

Kuşkusuz, mal üretiminin bir bölümü "yararlı amaçlara" yanıt verir ve varolmanın somut gereksinmelerini yerine getirir. Ama, bu yararlı amaçlara gerekli üretim düzeyine kolaylıkla ulaşılır. Bu düzeyden itibaren, üretim fazlası, başkasından kendini farklı kılmak için zenginliğini göstermek arzusuyla ortaya çıkar. Bu da gösteriş tüketimini ve genelleşmiş bir savurganlığı besler.

Üretimi artırmaya gereksinim yoktur

Veblen'in ilk özgünlüğü, klasik ekonominin ilk aksiyomunu (ispat edilemeyen ve doğruluğu tartışmasız kabûl edilen gerçek) tersine çevirmektir: Klasik iktisat, kısıtlı bir dünyada akıl yürütür ve burada insanlar, sınırsız gereksinmeleri için kıt kaynaklara sahiptirler. Böyle olunca, iktisadın sorunu mal arzını artırmak ve gereksinmeleri tatmin etmek için üretimi artırmaktır. Veblen ise aksine, gereksinmelerin sonsuz olmadığını gözlemler. Belirli bir düzeyden sonra, bunları uyaran toplumsal oyundur. Aynı şekilde, üretimin kıt olmadığını, aksine yeterli olduğunu söyler.

Bu yaklaşım egemen ideolojiyi oluşturan iktisadî söylemle kesin bir kopuş oluşturur. Bu açıdan, kapitalizm ve Marksizm kesinlikle eşdeğerdir: Her ikisi de üretimin yetersiz olduğunu varsayarlar. Veblen, çözümlemeyi tersine çevirir: Üretim yeterlidir. Ekonomi için sorun tüketimin nedenleri ve kurallarıyla ilgilidir.

Veblen'in bilgi kaynaklarından biri de kavimbilimdir (etnografya), yani Amerika ya da Pasifik halklarının geleneklerini gözlemlemektir. Bu halkların gelenekleri, XIX. yüzyılda bile hâlâ canlıydı. Veblen, Chicago'da kavimbilimci Franz Boas ile tanışır. Bu bilim adamı ABD'nin Kuzey-Batısında kıyıda yaşayan Kwakiutl Kızılderili kabilesini incelemiştir. Balık ve kürk işleriyle iyi bir bolluk yakalamış olan bu kabile, uzun bayramlarına eşlik

eden "potlaç" adını verdikleri bir geleneğe sahipti. Bir tür hediye yarışması yapıyorlar ve bir kabile diğerine hediye verirken, hediyesinin daha güzel olmasını istiyordu. Hediye cömertliğinin giderek artmasıyla, kabilelerin sahip olduğu mallarda aşırılığa kaçılıyordu. Boas'ın yaptığı bu gözlem, değişik şekillerde başka toplumlarda da görülüyordu. Fransız toplumbilimci Marcel Mauss, bu olguyu *Hediye Üzerine Deneme* (1923) adlı kitabında "ekonomi ve hukukun genel sistemi" olarak incelemiştir.

Bu kavimbilimsel gelenekten çıkaracağımız ders şudur: Toplumların doğal düzeni sıkıntı ve yokluk değildir. Çoğu kez artık ürünün savurganlığına yol açan bir bolluk içinde de olabilirler. Veblen bu gözlemin önemini anlayan ilk kişi olmuş ve ispatlamasını bu gözlem üzerine kurmuştur.

Üst sınıf, döneminin yaşam biçimini belirler

Veblen, o hâlde, gösteriş tüketimi ilkesi, toplumu düzenler diye düşünür. Toplum, belirli tabakalara ayrılmıştır ve her biri bu ayrım ilkesi doğrultusunda hareket eder, yani üst tabakayı taklit etmek ister. "Her sınıf arzuyla hareket eder ve toplumsal kademede, bir üst sırada olan sınıfla rekabet eder. Ne alt sınıftakileri düşünür, ne de kendisinden çok yüksekte olanla karşılaştırma yapar" diye yazar Veblen. Bir başka deyişle, tüketim konusunda – rekabetin olduğu her yerde geçerli – en uygun ölçüt kendimizden biraz daha fazla güvenden yararlanan kişiler tarafından bize sunulandır. Özellikle, sınıf farklarının pek açık olmadığı toplumlarda bir şeyin dikkate alınması ya da kabûl edilmesi ve değişik tüketim biçimleri gibi kurallar, para ve sıra olarak en üstte yer alan sınıfın davranış ve düşüncelerine göre düzenlenir, yani zenginlik ve boş zamana sahip olanlar tarafından düzenlenir sonucuna varıyoruz. Genel olarak, toplumun kabûl edilebilir ya da saygınlık yaratabilir bir yaşam biçimine sahip olmasını belirleyecek sınıf, bu zengin sınıftır.

Veblen'in dili biraz çetrefil, ama gene de berrak. Şunu da belirtelim: Veblen, bildiği, tanıdığı – "sınıf farklılıklarının çok açık olmadığı" – kapitalist toplumu, aristokratik toplumlarla, örneğin XVIII. yüzyılın İngiliz ya da Fransız monarşileriyle karşılaştırıyor.

Taklit etme bir sürü savurganlığa yol açıyor ve bunun kaynağı da insan toplumunun en üstünde yer almaktadır: Eğlence (boş zaman) sınıfı. İktisatçı düşüncesini şöyle sürdürür: "Bu sınıf, toplumsal yapının zirvesinde yer alır; değerler kendi ölçü âletine göre ölçülür ve yaşam biçimi, tüm toplum için onurluluk normunu saptar. Bu değerlere saygı gösterme, bu normun izlenmesi tüm alt sınıflar için zorunludur. Bugünün uygar toplumlarında, toplumsal sınıfların ayrım hattı belirsiz ve oynaktır (değişken); bu tür koşullarda, üst sınıfın normu engelle karşılaşmaz; zorlayıcı etkisini toplumsal yapının en üst tarafından başlayarak en alta kadar, en mütevazı katmanlara kadar yayar. Dolayısıyla, her katmanın üyeleri görgü ideali olarak kendinden bir üstte olan katmanın yaşam biçimini alır ve bu ideale ulaşmak için de tüm enerjilerini harcarlar".

Doyumsuz (*aç gözlü*) rekabet

Özetleyelim. Toplumsal yaşamın merkezî gücü gösterişçi rekabet olup hemcinslerine göre üstün bir gönenç göstermeyi amaçlar. Toplumun çok sayıda tabakalara bölünmesi genel rekabeti tahrik eder.

Ayrım peşinde koşma, "yararlı amaçlar" için üretimin gerektireceğinden daha fazla miktarda mal üretilmesini sağlar: "Verimlilik sanayide artıyor, yaşam koşulları daha az çalışma gerektiriyor ama yine de, toplumun etkin üyeleri, daha az koşmak ve biraz nefes almak yerine, görünür yüksek bir harcamaya ulaşmak için çok çaba harcıyorlar. Gerilim hiç düşmüyor. Eğer amaç rahatlamak olsaydı, verimliliği biraz artırıp bunu elde edebilirdik;

üretimin artışı ile daha fazla tüketmek karşılıklı birbirini tahrik ediyor; oysa, bu gereksinim sonsuza kadar uzayıp gidebilir." Evet, gerçekten sona ermiyor. Milyarderlerimizi düşünün. Uçağımız özel ahşap ve mermerlerle döşendikten sonra ne satın alabiliriz? Sanat eserleri koleksiyonu mu? Füze mi? Denizaltı mı? Ayda ev mi? Başka bir şey, hep başka bir şey. Gösterişçi rekabette doyum (açgözlülüğün sınırı) yoktur.

Tepedeki eğlencc sınıfı toplumdan kopuktur. Veblen şöyle diyor: "Bu dünyada, üst sınıftaki kişi için önemli olan, kendisini onurlandıran tek şey, hemcinslerinin üstün takdiridir. Zengin ve boş gezen sınıf o kadar büyümüştür ki (...) burada saygınlık görmek için yeterli bir insan topluluğu vardır ki, nüfusun alt öğelerini sistemin kapısına koymaya çalışıyoruz; hattâ izleyici olmalarını bile istemiyoruz; ne alkışlamalarını istiyoruz ne de kıskanmalarını."

Veblen'in kuramı çok açık ve fazla yoruma gerek yok. Oligarşiyi izleyin. Bakın 4X4'lere, New York ya da Prag gezilerine, LCD ekranlarına, sayısal kameralara, TV'li cep telefonlarına, özel kahve makinelerine... Bakın, bolluk toplumlarımızın dekorunu oluşturan nesnelerin sınırsız birikimi, nasıl toplumun en mütevazı alt tabakalarına kadar şelaleler şeklinde akıp gidiyor. Aşırı zenginlerin bu nesneleri keşfi de bir çılgınlık içinde sürüp gidiyor. Zenginlik basamağında aşağıya doğru inildikçe, her birimizin olanaklarının filtresi, ne yazık ki, bolluk meyvelerinin en iyisini, acımasız şekilde ulaşamayacağımız üst elekte tutuyor. Oligarşinin yaldızlı savurganlığının uyardığı sönmeyen arzuyu tatminsiz bırakıyor.

Yeni nomenklaturanın görünmeyen sınırı

XXI. yüzyıl başının küreselleşmiş insanlığının oligarşik toplumlarını kısaca betimlemekte yarar vardır.

En tepede, aşırı zenginler bulunur. Birkaç bin kişi ya da aile.

Kapitalist nomenklatura* dediğimiz sınıf daha geniş bir tabaka oluşturuyor. Aşırı zenginlerden daha az zengin olan ama yine de bolluk içinde olan üst sınıf üstlerine itaat ediyor en azından saygı gösteriyor. Birlikte, küresel toplumun siyasal ve iktisadî dizginlerini ellerinde tutuyorlar.

Oligarşinin Fransız branşının iki temsilcisi bunu şöyle betimlerler: Alain Minc için, "politikacılar, şirket yöneticileri, kültür adamları, üniversite hocaları, bilimsel araştırmacılar, gazeteciler, taşra yargıçları, A kategorisi memurları, ancak bir kısmının yüksek seçkinlerin 'dinsel mahkemelerine' girmeyi başardığı ama, hepsinin de aynı refleks ve entelektüel şifrelerle yaşadığı lise diplomasından sonra 5, 7, 9 yıl yüksek öğrenim görmüş kişilerin" bütünü söz konusudur.

Jean Peyrelevade'ye göre, çağdaş kapitalizm dev bir anonim şirket gibi örgütlenmiştir. Temelinde, 300 milyon malik (mülk sahibi) (altı milyar dünya nüfusu içinde payları yüzde 5) dünya borsa kapitalizasyonunun hemen hemen tümünü denetlerler. "Toplumsal olduğu kadar siyasal meşruiyetleri sağlanmış zengin ülkelerin sıradan vatandaşları" finansal alacaklarının yarısını birkaç bin yöneticiye bırakmışlardır ve bunların tek amacı müşterilerini zengin etmektir.

Minc ile Peyrelevade, yukarıda üyelerini saydığımız ayrıcalıklı sınıfı büyük göstermek için sınırını aşağıya doğru biraz abartılı olarak çekerler – lise diplomasından sonra 5 yıllık yüksek öğrenim görenler, gazeteciler, sıradan insanlar da bu sınıfın içine alınırlar – ki, bu da bu sınıfı daha hoş görülür hâle getirir, ama görünmeyen ve kilitlenen sınır olan kategorileşme ortaya konmuştur..

Kapitalist ayrıcalıklı sınıf, zengin sınıfların gösterişli tüketimini kabûl eder ve orta sınıflara doğru yayar ve bunlar da olanakla-

---

* Rusça, ayrıcalıklı sınıf anlamına gelir. Artık yok olmuş olan "Reel sosyalist" ülkelerin bürokratlarına/kapitalistlerine verilen isim. –ç.n.

rı ölçüsünde onları taklit eder. Daha sonra bu kalıplar daha aşağıdaki sınıflar ve fakirler tarafından taklit edilir.

Aşırı zenginler ve ayrıcalıklı sınıf oligarşiyi oluşturur. Bireyler, içsel bir rekabete, yorucu bir güç ve gösteriş yarışına girerler. Yarışta kalmak, eksik ve yoksun kalmamak için hep daha fazlası gerekir. Kolektif zenginlikten giderek artan bir aktarımı düzenlerler. Gücün dizginlerini denetleyerek, orta sınıfa kapıları kaparlar ve bu sınıfın çocukları zengin sınıfla zorlukla bütünleşirler.

Ama daha önceleri toplumsal kapitalizmin ağırlık noktasını oluşturan bu orta sınıf toplumun yumuşak karnıdır ve altın dönemi 1960 yıllarıdır. Gösterişli tüketim yarışında oligarşinin düzeyinde, yanında yer alarak göze girmek ya da tutunamayıp tükenip gitmek ikilemiyle gözleri hâlâ kamaşmış olan orta sınıf, toplumsal yükselme düşünün eriyip gittiğini anlamaya başlamıştır. Küçük memurların ve işçilerin dünyasının kendisine kapalı olan sınırına, aşağıya doğru yuvarlanmaktadır.

Küçük memurlar ve işçiler de orta sınıfa dâhil olma umutlarını yitirmektedirler. Aksine, istihdamdaki güvensizlik, kolektif dayanışmanın yönetici sınıf oligarşisinin istediği şekilde zayıflaması, yüksek öğrenimin karşılayamayacakları ölçüde yüksek maliyeti, ayrıldıklarını zannettikleri sınıfa doğru bunları geri yollar: Zengin ülkelerde, fakir kitleler makarna ve su, ucuz konserve ve ödenmeyen faturalarla oluşan günlerinin yoksunluğunda çabalamaktadırlar. Bu sancılı yetersizlik içinde büzülüp saklanmada sokaklarda yaşamanın, alkolikliğin ve buz gibi bir sabah vakti anonim şekilde ölmenin tehdidi yatmaktadır.

Gösterişçi rekabetin zirvesinde ABD oligarşisi

Geldiğimiz noktada, iki hususa dikkat çekmek istiyorum:

Önce, eğer Veblen ve Raymond Aron'a katılarak söylediğim

gibi bu kadar önemliyse, neden hiç konuşulmuyor? Oysa, Veblen yeni yeni keşfediliyor ve birçok iktisatçı onu yeniden okuyor. Kuramını çağdaş ekonometri yöntemleriyle uygulamaya çalışıyorlar. Örneğin, yakınlarda yapılan bir çalışma, İngiliz çalışanlarının tatmin düzeyinin arkadaşlarının ücreti kendi ücretlerinden daha düşük ise yükseldiğini gösteriyor. Ya da geliri başvuru (referans) grubunun gelirinden düşük olan aileler, geliri yüksek olan ailelere göre daha az tasarruf ediyorlar. Dolayısıyla, daha fazla tüketiyorlar ve bu yolla grup düzeyinde kalıyorlar.

2005 Kasım ayında, *Royal Economic Society* (İngiltere) bir başka ilginç bir inceleme yayımladı. Samuel Bowles ve Yongjin Park, Veblen'in düzeneğini kullanarak, çalışma saatinin toplumsal eşitsizlik arttığı oranda arttığını gösterdiler. Belirli bir toplumda, kişiler çalışma saatlerini, kolektif olarak arzu ettikleri gelire göre uyarlarlar. Araştırmacıların saptadığına göre, arzu edilen gelir, belirli bir gelir grubundaki kişilerin daha üst düzeydeki başvuru (referans) grubunun gelirinden ne kadar uzakta olduğuna bağlıdır. Bu uzaklık yani eşitsizlik ne kadar fazlaysa, kişiler gelirlerini artırmak için daha fazla çalışmak istemektedirler. Dolayısıyla, çalışma zamanı, süresi en eşitsiz ülkelerden (ABD) en eşitlikçi ülkelere (İskandinav ülkeleri) doğru gidildikçe azalmaktadır.

Bowles ve Park, bu incelemeden mantıklı bir sonuç çıkarırlar. Tüketim kalıpları açısından başvuru grubu olarak ele alınan grubu daha fazla vergilendiren bir politikanın "iki ilginç sonucu olacaktır: Veblen'in birbirini izleyen taklit etkilerini sınırlayarak hâli vakti yerinde olmayanların gönencini artırır ve yararlı toplumsal projelere kaynak sağlar".

Kültürel modellerin küreselleşmesiyle düşüncesini gezegenimiz için genişleterek, Veblen'i ikinci bir noktada da günümüz koşulları için güncelleyebiliriz. Her ülkede, toplumsal gruplar yerel oligarşinin yaşam biçimini taklit etmeye çalışır, ama bu oligarşi de zengin ülkelerin oligarşisini, özellikle aralarında en zen-

gin olan ABD'ninkini örnek alır. Diğer yönden, ülkelerin kendileri de Veblen taklidinin konusudur. Oysa, kendi içlerinde giderek artan eşitsizliğe karşın Batılı ülkeler, Güney ülkelerine göre kolektif olarak çok daha zengindirler. Aradaki fark ne kadar fazlaysa, Güney ülkelerinin kolektif olarak zengin ülkeleri yakalamak için yaptığı yarış da bir o kadar çılgın olur.

Büyüme çözüm değildir

Şimdi yeniden tartışmamıza dönelim. Oligarşinin teşvikiyle başlatılan çılgın tüketim, eşitsiz dağılımı nedeniyle adaleti yaralar.

Elbette. Bu kadar mı?

Veblen ile şunu öğrendik: Gösteriş ve taklit, iktisadî oyunu belirler. Uygarlığımızın maddî tüketim düzeyinin çok yüksek olduğunu ve biyosfer üzerinde etkili olduğunu ilk bölümde gördük.

O hâlde, küresel yönetici sınıfın bugünkü özellikleri neden çevrebilimsel bunalımın en önemli etmenidir?

Çünkü, durumun daha da ağırlaşmasını engellemek için yürütülmesi gereken köktenci değişikliklere karşı çıkmaktadır.

Nasıl?

– Dolaylı olarak, tüketim durmuyla: Dayattığı modelle genel tüketimi hep yükseltmekte ve diğerleri de bunu taklit etmektedir.
– Doğrudan siyasal ve iktisadî gücü denetleyerek, ki bu da eşitsizliği sürdürmeyi sağlar.

Eleştiriden kaçmak için, oligarşi egemen ideolojiyi ağzında geveleyip durur. Bu ideolojiye göre toplumsal bunalımın çözümü üretimin büyümesidir. Bu büyüme fakirlik ve işsizliğe karşı tek çözümdür. Büyüme zenginliğin genel düzeyini yükseltmeyi sağlayacak ve fakir insanların geleceğini iyileştirecektir – ama bu hiçbir zaman belirtilmemiştir – ve bunun için de zenginliğin dağılımını değiştirmeye gerek kalmayacaktır.

Bu düzenek tutukluk yaptı. İktisatçı Thomas Piketty'ye göre,

"Batılı ülkelerde 1970'li yıllarından beri eşitsizliğin yeniden arttığını gösteren saptama, 1980'li yıllarda, kalkınma ile eşitsizliği kaçınılmaz olarak birbirine bağlayan eğriye öldürücü bir darbe vurdu". Büyüme yeterince istihdam yaratmıyor. Çin'de bile GSMH'nın inanılmaz büyümesine karşın, işgücü piyasasına gelen yirmi milyon kişiye karşılık on milyon kişiye yeni iş yaratılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (Birleşmiş Milletlerin bir ajansı) Başkanı Juan Somavia'nın da dediği gibi "piyasa kuramı büyümenin zenginlik yaratmasını istiyor. Zenginlikte istihdam yaratma yoluyla dağıtılıyor ve bu da tüketimi besliyor. Böylece yeniden yatırımlar teşvik ediliyor, yani üretim devresi. Ama, büyüme ile istihdam arasındaki bağ ortadan kalkınca bu erdemli devre, çalışması gerektiği gibi çalışmıyor".

Diğer yönden, ki bu can alıcı nokta büyümenin telâşlı savunucuları tarafından unutuluyor, büyümenin bugün çok hassas bir noktada olduğunu bildiğimiz çevre üzerinde önemli ve zararlı bir etkisi vardır. Bu nokta üzerinde ısrar edelim. Büyümenin çevreye zarar verdiği iddiası ortaya koyulmuş mudur? Büyüme ile çevrebilimsel bozulma arasında bağın kopması mı gerçekleşiyor? İki olgu arasında bağın kopması deyimi, ekonominin çevre üzerinde baskı yapmadan büyümesi anlamını taşıyor.

Bu soruya yanıt İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) (Batılı ülkeleri + Japonya ve Kore'yi bir araya getiren örgüt) tarafından verilir. Örgüt, 2001 Mayıs ayında sunulan *Çevrenin Geleceği* raporunda, gelişmiş ülkelerde büyümenin çevrebilimsel durumu iyileştirmediğini saptar. "Çevrenin bozulması iktisadî büyümenin biraz altında bir hızla ilerlemiştir" diye özetlerler uzmanlar, "Tüketimin çevre üzerindeki baskıları XX. yüzyılın ikinci yarısında çok şiddetlenmiştir ve gelecek yirmi yılda da daha artacaktır".

Örgüt üyesi ülkelerin çevresi birkaç noktada iyiye gitmektedir: Atmosfere kurşun, CFC (ozon tabakasını bozan maddeler), azot oksit, karbonmonoksit salımları önemli ölçüde azalmıştır. Su

tüketimi dengeli hâle gelmektedir. Orman alanları az da olsa artmaktadır – yollar nedeniyle kimi yerler bozulduğundan biyoçeşitlilik azalmaktadır –. Ama, bunların dışında durum ciddidir: Aşırı balık avlama, yer altı sularının kirlenmesi, sera etkili gaz salımı, ev atıklarının artması, kimyasal ürünlerin yayılması, ince parçacıkların atmosferi kirletmesi, erozyon, radyoaktif atıkların üretimi 1980 yılından beri artış göstermektedir.

Bu nasıl olabilir? Çünkü, toplam üretim ve tüketim artışının hacim etkileri, üretilen birim başına elde edilen verim gücü kazançlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Örneğin, teknolojik iyileştirme her arabanın kirletme oranını azaltsa da, bu azalma araba sayısında toplam ortaya çıkan artışın neden olduğu kirliliği karşılamak (dengelemek) için yeterli değildir. Yirmi yıldan beri, gelişmiş ülkeler enerji yoğunluğu (GSMH /enerji tüketimi oranı) ve malzeme yoğunluk (GSMH/malzeme tüketimi) oranlarını az çok iyileştirseler de, bu ilerleme GSMH'nın toplam artışıyla etkisizleşmektedir. OECD ülkelerinde, doğal kaynakların toplam tüketimi sürekli artmıştır. Göreceli bir ilerlemenin olmadığı çevrenin kimi alanlarında, aksine zenginlik sürekli tüketime yol açmaktadır: Yollar çoğalmakta, klimalar artmakta, elektrik donanımları çeşitlenmekte, yolculuklar daha kolay hâle gelmektedir.

Âcil Durum:
Zenginlerin tüketimini azaltmak

Peki durum ne? Büyüme eşitsizliği azaltıyor mu? Hayır, diyor son on yıla göz atan iktisatçılar.

Fakirliği azaltıyor mu? Bugünkü toplumsal yapıda, sadece fakirlik dayanılmaz oranlara sürekli olarak ulaştığında bir ilerleme sağlayabiliyor. Bu ilerleme de Çin'de olduğu gibi sınırlarına ulaşmıştır.

Çevrebilimsel durumu iyileştiriyor mu? Hayır, aksine ağırlaştırıyor.

Her duyarlı kişi bu üç sonucun yanlış olduğunu göstermeli ya da büyümeyi söz konusu etmelidir. Oysa, bu üç sonuca ciddî bir itiraz yok ve birçok uluslararası kuruluş ve gözlemci alçak sesle sonuçlar üzerinde anlaşıyorlar. Bununla birlikte, unvanlı iktisatçılar, siyasal sorumlular, egemen kitle iletişim araçları arasında büyümeyi eleştiren yok. Büyüme tabu olmuştur ve çağdaş düşüncenin kör açısıdır.

Neden? Çünkü, maddî büyümenin sürdürülmesi, oligarşi için, eşitsizlikleri söz konusu etmeden bunları topluma kabûl ettirmenin tek yoludur. Büyüme görünürde bir zenginlik fazlası yaratmakta ve sistemin yapısını değiştirmeden yağlanmasını sağlamaktadır.

Veblen'in dediği gibi "eğlence-boş zaman sınıfının" bizi içine kapattığı ölümcül tuzaktan çıkmanın çözümü ne olabilir? Maddî büyümeyi durdurmak. Sözcüğün altını çiziyorum: Maddî büyüme yani biyosfer kaynaklarının alınıp bozulmasıyla, üretilen ürünlerin sürekli artışı olarak tanımlanan büyüme.

Dogmalarını sorguladığınızda sizinle tartışmak yerine, sizi halk eğilimi düşmanı olarak gören büyüme tapıcılarından farklı olarak, büyümeyle ilgili olarak, benim bir ilkem yoktur. Eğer bugün tanık olduğumuz büyüme biyosferi daha fazla bozmaz ise, kabûl edilebilir. Giderek sayıları artan insanlığın etkinliği ve yaratıcılığının uygulanması olarak ele alındığında, büyümenin kınanması gerekmez. Bugünkü koşullarda tehlikeyi yaratan, büyümenin çevreye zarar veren bir maddî üretim artışı olarak ifadesini bulmasıdır. Eğer büyüme maddî olmasaydı yani fazla doğal kaynak tüketmeden parasal zenginliği artırsaydı, sorun tümüyle farklı olurdu. O hâlde, sorun "sıfır büyüme" değil, ama "maddî azalma (düşüş)"ya doğru gitmektir. Eğer insanlık gezegenin çevrebilimini ciddiye alırsa, hammadde tüketimine üst sınır getirmek ve gerekirse azaltmak zorundadır.

Nasıl yapmalı? Fakirlerin, yani Güney ülkelerinin çoğunluğunun ve zengin ülkelerin bir kısmının maddî tüketimlerini azaltmak söz konusu değildir. Aksine, adalet adına artırmak gerekir.

Peki, maddî ürünleri bugün en fazla kim tüketiyor? Aşırı zenginler mi? Sadece onlar değil. Kişisel olarak aşırı derecede savurganlık yapıyorlar ama kolektif olarak fazla bir ağırlıkları yok. Oligarşi mi? Doğru. Sayıları giderek artmakta. Ama, toplam tüketimde tek başına ağırlığı oluşturmaya henüz yeterli değil. Kuzey Amerika, Japonya ve Avrupa bir milyar insan barındırıyor, yani dünya nüfusunun yüzde 20'sini. Ama, dünya zenginliğinin yüzde 80'ini tüketiyorlar. İşte tüketimini azaltması gereken bu bir milyar insandır. Bir milyar içinde fakirleri saymayalım. Ama, bunlar arasında sadece üst tabakanın hınzırları da yok. Diyelim sayıları 500 milyon ve bunlara küresel orta sınıf diyelim. Sizin de – benim gibi – bu sınıfa ait olma ihtimaliniz fazla. Tüketimi, enerji harcamalarını, araba kullanımını, uçakla seyahati yararlı şekilde azaltacak olan bu sınıftır.

Diyelim ki biz savurganlığımızı sınırladık, yaşam biçimimizi değiştirmeye karar verdik. Ama, yukarıdaki açgözlüler klimalı dört çekerlerinde, havuzlu villalarında keyif çatmaya devam edecekler midir? Hayır. Sizin ve benim daha az maddî tüketim yapması ya da enerji harcamasını kabûl etmenin tek yolu, oligarşinin maddî tüketiminin – yani gelirinin – önemli ölçüde azalmasıdır. Hakkaniyet adına olduğu kadar, şu hayta adamın yani Veblen'in verdiği dersi izleyerek, gösterişli tüketimin kültürel standartlarını değiştirmek için. Çünkü, eğlence-boş zaman sınıfı, toplumun tüketim modelini oluşturur, bu yüzden bu sınıfın tüketim düzeyi azalırsa, tüketimin genel düzeyi de azalacaktır. Daha az tüketeceğiz. Dünya daha iyiye gidecek. Sahip olmadığımızın eksikliğini de pek hissetmeyeceğiz.

İşte izlenecek yol. Ama, aşırı zenginler, ayrıcalıklı sınıf bu yolu izlemeye izin verecek mi?

5.
Demokrasi tehlikede

İş sizlere "gözlerine inanamamak" deyimiyle ilgili güzel bir öykü.

2001 yılında, gazetecilik dünyasında büyük bir heyecan yaratan New York'ta meydana gelen 11 Eylül saldırılarının ardından, öyle şaşırtıcı bir bilgiyle karşılaştım ki bunu daha dikkatli incelemem gerektiği ortaya çıktı. İnceden inceye yaptığım bir sormaca sonrası ABD hükümetinin, gelecekteki çatışmalarda küçük nükleer bombalar kullanmayı ciddî şekilde düşündüğü ve böylece nükleer silâha sahip olmayan düşmana karşı nükleer silâhın kullanılmayacağını belirten 1978 tarihli yasayla belirlenen öğretiye de karşı çıktığı doğrulandı. Sormaca, bu tür bir bombanın (adı B 61-11) yapıldığını açıklıyordu.

Böyle bir konu üzerinde, elimdeki bilgileri birkaç kez doğruladığıma inanılabilir. Burada, ilginç olan, yazım hazırlandıktan sonra, yayımlanmadan önce birkaç kez engellenmesidir. Uluslararası servisteki arkadaşlarım kabûl etmiyorlardı. Çünkü biriken çok sayıda kanıta karşın, bilginin doğru olabileceğine ikna olmuyorlardı. Savaşmak gerekti ve yazının yayınlanabilmesi için dö-

nemin yazı işleri şefine başvurdum. Şefin yararı oldu ama, bu başka bir öykü.

Çoğu kez ve düşündüğümüzden daha sık şekilde, gerçek şeylerin kolektif bilince ulaşmadığı ya da zorlukla ulaştığı zamanlar olabilir. Bugün, neye inanmamız zor olabilir? Şuna: Küresel oligarşi varlığını oluşturan demokrasi ve kamusal özgürlüklerden kurtulmak istiyor.

İddia dobra dobra. Başka türlü ifade edelim: Çevrebilimsel ve küresel toplumsal bunalımdan doğan çalkantılara karşı ve ayrıcalıklarını korumak için, oligarşi demokrasinin ruhunu ve biçimlerini; yani kolektif seçimlerin özgürce tartışılması, yasaya ve temsilcilerine saygı, Devletin ya da diğer grupların hak tecavüzlerine karşı kişisel özgürlüklerin korunması ilkelerini zayıflatmayı seçmiştir.

Batılı Devletlerle ilgili olarak diktatörlükleri düşündüğümüzde, aklımıza Hitler, Mussolini, Stalin gelmektedir. Karşılaştırma yanıltıcıdır. Gözlerimizin önünde geçenlerle bu üç rejimi karşılaştıramayız; çünkü, zaman değişmiştir, siyasal yaşam ve toplumsal denetim biçimleri de. Şiddetli diktatörlük yerine, yönetici sınıf demokrasiyi giderek yozlaştırmayı tercih etmektedir.

Birisi bunu daha önce söyledi, yüzyıl önce. Bakın nasıl: "Demokratik toplumların karşısında olan baskı türü daha öncekilerden farklı olacak (...). Zorba yönetimin (despotizm) hangi yeni özelliklerle dünyada gerçekleşeceğini düşünmek istiyorum: Birbirine benzer ve eşit çok sayıda insanın, ruhlarını doldurdukları küçük ve bayağı zevkler edinmek için kendi çevrelerinde durmadan döndüklerini görüyorum. Her biri kenara çekilmiş ve diğerlerinin yazgısına yabancıdır; onun için insan türünü çocukları ve arkadaşları temsil eder; hemşehrilerine gelince, onların yanındadır, ama onları görmez; onlara dokunur ama, hissetmez; sadece kendinde ve sadece kendisi için vardır ve bir ailesi varsa bile en azından, vatanı yoktur diyebiliriz. Bunların üzerinde, geniş ve koruyucu bir güç vardır ve zevklerini sağlamakla yükümlüdür ve geleceklerini gözetir. Mutlak, ayrıntılı, düzenli, öngörülü ve hoş-

tur. İnsanları erkek olacakları yaşlarına hazırlama görevini üstlenen bir babanın gücüne benzer; ama, aksine, kesin olarak, onları çocukluklarında tutmayı amaçlar; hemşehrilerinin zevk almasını sever ama yeter ki sadece bunu düşünsünler".

Raymond Aron'un dediğine bakarsak, bu güzel üsluplu yazar, Veblen'in irade sağlamlığında olan Alexis de Tocquville'den başkası değildir.

Terörizm özrü

Demokrasi karşıtı sapma 1990 yıllarında başlar, yani Sovyetizm düşmanından kurtulmuş kapitalizmin zaferiyle başlar: 2000 yılında, rakibinden daha az oy alan adayı iktidara getiren Amerikan seçim sisteminin bozukluğu görünen çıkış noktasıdır, özellikle ABD tarafından müttefiklerinin iletişimini dinleme sistemi olan Echelon'un 1996 yılından itibaren uygulamaya konulmasının uyarmamış olduğu kişiler için. Ama, özgürlüklere karşı saldırı New York ve Washington'da 11 Eylül 2001 tarihinde yapılan suikastlarla olağanüstü bir gelişme kaydeder ve George Bush'un bir araya getirdiği ekibi tümüyle serbest bırakır – hepsi de iş dünyasında, özellikle askerî sektördeki büyük şirketlerin yönetici ya da yönetim kurulu üyesi olan sorumlu kişilerdir –.

Birinci bölümde, hızlı bir şekilde terörizme karşı mücadele adına tartışma başlar ve suikastlardan on beş gün sonra *Patriot Act* adı altında 500 sayfalık bir metin kabûl edilir. Metin, bugüne kadar yabancı casuslara karşı uygun görülen usulleri Amerikan vatandaşlarına kadar genişletiyordu: Telefon konuşmalarının kaydedilmesi, elektronik postaların gözetimi, mahkeme izni olmaksızın arama yapabilme, doktorların, kütüphanecilerin, bankacıların, seyahat bürolarının oluşturduğu dosyaları inceleme vb. Yasa, bu araştırmaların savcı ya da meclis tarafından denetiminin azaltılmasını öngörüyordu. Tasarı metni 2006 Mart ayında değişikliğe uğramadan kabûl edildi.

Vatandaşların ABD içinde ve yabancı ülkelerle yaptıkları telefon görüşmelerinin, bu amaçla kurulmuş olan özel mahkemenin izni olmaksızın, NSA (*National Security Agency* – Ulusal Güvenlik Ajansı) tarafından denetlendiğini basının ortaya çıkarması için beş yıl geçmesi gerekti. Aynı şekilde, NSA'nın ATT, Verizon ve BellSouth gibi üç iletişim firmasından geçen elektronik postaları da denetlediği ortaya çıktı. Qwest firması ise işbirliğini kabûl etmemişti. Savunma Bakanlığına bağlı olan NSA, CIA'nın (Central İntelligence Agency) bütçesinden on kat daha fazla bütçeye sahipti ve Fort Meade'de (Maryland eyaleti) dünyanın en önemli bilişim gücünü barındırıyordu.

Amerikan yönetiminin merakı banka işlemlerine de uzanıyordu ve bunun için de *Terrorist finance tracking program* (terörizmin finansmanının izleme programı) adlı gizli bir izleme programı gerçekleştirmişti. Geçici olarak düşünülen program sürekli hâle dönüşmüştü. ABD hükümeti havayolu ulaşımıyla da ilgilendi: 2001 yılında kabûl edilen bir mevzuatla ABD'ye gelen ya da ABD'den giden havayolu şirketlerinin gümrük yetkililerine rezervasyon sistemlerinin verilerini açmak zorundaydılar. Bu veriler içinde yolcuların kimlik, seyahat programı, ikamet yerleri, sağlık bilgileri, gıda tercihleri gibi elliye yakın bilgi bulunuyordu. Avrupa Birliği'ne gelince, Komisyon ve Bakanlar Konseyi, Avrupa parlamentosunun muhalefetini aldatmaya çalışarak, ABD'nin istemiş olduğu bu kurala uymak zorunda kaldı. Her ne olursa olsun, alınan önlemlerle ABD otoritelerince tehlikeli addedilen kişiler listesinde yazılı binlerce kişinin uçağa binmelerini yasaklandı. Bush üzerine kitap yazmış senatör Ted Kennedy, James Moore ya da Irak'taki savaşa karşı çıkan demokrat aday Robert Johnson gibi belli teröristlerin uçakla seyahat etmeleri yasaklandı.

"Güvenlik kurumları çalışanını" kutlayalım

ABD, savaş suçlularına karşı uygulanacak yöntemi belirleyen Cenevre Sözleşmesi'nden kurtulmak için yabancı ülkelerde iki esir kampı açtı; Biri Küba'daki Guantanamo,* diğeri ise Afganistan'da Kabil yakınında Bagram. Amerika'nın 2001-2002 yıllarında işgâl ettiği Afganistan'da yakalanan insanlar, buralarda hukukî bir koruma olmaksızın hapsedildi. Kimileri intihar etti. Guantanomo hapishanesinin komutanı Harry Harris, intiharların bir "umutsuzluk eylemi değil,"ama "ABD'ye karşı asimetrik bir savaş eylemi olduğuna" karar verdi.

Kamuoyunun gözünde ABD dünyanın ilk demokrasisidir. Bu "demokrasi" işkenceyi yeniden yürürlüğe koydu. 2002 yılında, Başkan Bush, CIA'nın ABD dışında gizli tutuklama yerleri kurmasına izin verdi ve buralarda tutuklular işkence altında sorgulandı. Danışmanı Alberto Gonzales, Cenevre sözleşmesinin "El-Kaide ile olan çatışmada uygulanamayacağını" belirtti. Uluslararası Af Örgütü'nün ABD sorumlusu Larry Cox, o tarihten bu yana, belgelerin de açıkça gösterdiği gibi, küresel büyük gücün "tutukluları kaçırarak ve Mısır, Suriye ya da Fas gibi işkencenin uygulandığı ülkelere soruşturma için yollayarak, gizli hapishaneler ağında kaybolmalarını sağladığını" anlatıyor.

Bu yenidünyada işkenceyi belirten yeni deyim, "güçlendirilmiş soruşturma tekniğidir". Bu teknikten okuyuculara örnekler

---

* İşkence ve işkenceyi-işkencecileri geliştirme merkezi olarak da kullanılmaktadır.

Küba'daki Guantanamo üssü, ABD'nin, kendi iktidara getirdiği diktatörlerle yapılan "eşit ve egemen devletlerarası rıza ve gönüllülük esasına dayalı ikili anlaşmalar" ile Küba topraklarında kurduğu ve Küba Devriminden sonra devrimci hükümetin ısrarlı taleplerine rağmen boşaltmayı reddettiği, dolayısıyla Küba topraklarında olmakla birlikte Küba hükümetinin denetiminin dışında kalan bir toprak parçasıdır. Küba, üssün devredilmesi talebini sürdürmekte ve varlığını "silâhlı işgâl" olarak nitelemektedir. –*ç.n.*

sunmaktan kaçınıyorum. Gestapo "uzmanlarının" kullandığı "tekniklerden" aşağı kalır yanı yoktur.

2004 yılında kamuoyunun öğrendiği Bağdat'taki Ebu Ğarip hapishanesinde tutuklulara yapılan işkenceler, "teröre karşı savaş" adı altında yürütülen buzdağının görünen kısmıdır. "2006 yılında, ABD dışındaki hücrelerde tutuklu bulunan 'şüphelilerin' sayısı yaklaşık 14.500"dür. Birçok Avrupa ülkesi, CIA'nın dünyanın birkaç noktasında bulunan işkence merkezlerine mahkûm aktarımları için yardımcı oldular, ABD uçaklarının havaalanlarına inmesine izin verdiler, ülkelerindeki "şüpheli" insanların kaçırılmasına göz yumdular ve hattâ topraklarında gizli ve yasadışı hapishaneler kurulmasına izin verdiler- Ama, Polonya ve Romanya için bu olgu kanıtlanmamıştır-.

Bakan Condoleezza Rice, "insan hakları lehine yükümlülüklerini yerine getirmeyen ülkelere hadlerini bildirmek bizim görevimizdir" açıklamasını yaptı. Birçok Devlet, bu örnek akıl hocasının verdiği dersleri izledi. Güvenlik güçlerinin "serbestçe" kişilerin evlerine girmelerini, telefonların dinlenmesini, elektronik ve normal postalara el koyulmasını, gerekirse kişilerin hareket etme özgürlüklerini, gösteri hakkını ve gazetecilerin haber alma ve verme özgürlüğünü kısıtlamaya izin veren terörizme karşı mücadele yasasını 2006 Şubat ayında Rusya da kabûl etti. Bu konuda var olan hükümet kurullarına ek olarak FSB'nin (KGB'nin yeni adı) yürüttüğü terör karşıtı kurullar yaratıldı. Bu ülkedeki insanlar her yıl 20 Aralık'ta, "güvenlik kurumlarının çalışanları günü"nü kutlamaya çağrılır.

Almanya'da, *Lander*'ler (eyaletler) binlerce kişiyle ilgili etnik ya da dinsel özelliklerini içeren veri kütükleri oluştururlar.

İngiltere'de, 2006 yılı başında, Uluslararası Af Örgütü insan hakları konusunda hükümetin bilançosunu "bunaltıcı" buldu: Yabancı kökenli kişilerin mahkemeye çıkarılmadan yıllarca tutuklu

kalması, mahkemeye başvurmadan şüpheli insanların ikametlerinin gözetilmesi, işkence yapan ülkelere şüphelilerin yollanması, örgütün üzülerek bildirdiği davranışlardır. Başbakan Blair, yakınlarda gözaltı süresini 14 günden 90 güne çıkarmayı önerdi, ama parlamento geri çevirdi. Belçika, terör karşıtı yeni bir yasaya polis için "özel araştırma yöntemleri" adlı yeni bir kavram ekledi. Avrupa Birliği, telefon ve elektronik verilerin saklanması konusunda mevzuatı güçlendiren yeni bir direktifi kabûl etti.

Fransa'da, parlamento 2005 Aralık ayında, terör karşıtı sekizinci yasayı onayladı. Öncekilerde olduğu gibi, polisin yetkilerini güçlendirdi. Gözaltı süresi altı güne çıkarıldı, kimi denetim ve gözetleme usulleri üzerindeki idarî ve hukukî kısıtlar kaldırdı, özel kişiler tarafından kamera gözetimlerine izin verildi, kimlik denetimleri kolaylaştırıldı, taşıyıcı firmaların yolcularla ilgili bilgileri vermesi zorunlu kılındı, yollarda arabalardaki yolcuların düzenli fotoğrafının çekilmesi olanaklı hâle getirildi, polisin, savcı denetimi olmadan iletişim firmalarının kütüklerine ve İnternet'e erişimine izin verildi. Hâkimler ve Savcılar sendikası "önerilen hükümlerin istisnasız hepsi, temel özgürlüklere zarar vermekte ya da kısıtlama getirmektedir" açıklamasını yaptı.

Batılıların korkması önemlidir – diğerleri, bildiğimiz gibi, demokrasinin tadına bakma ayrıcalığına sahip değillerdir –. Bush yönetimi "teröre karşı savaş" yapılması gerektiğini binlerce kez yinelemiştir. 2006 yılında, Beyaz Saray tarafından yayımlanan *National security strategy* "biz savaşta olan bir ulusuz" cümlesini kararnameyle belirtir. Savaşın bir erdemi vardır: İnsan haklarıyla ilgili ufak tavizlerin kabûllenilmesini kolaylaştırır. Beş yıl süreyle kafaları ütülemek Amerikan kamuoyunda etkili olmuştur. Google'da "terörizm" sözcüğünü tıklayın: 2006 yılında karşınıza 337 milyon sayfa çıkar. Demokrasi sözcüğünde ise 289 milyon. İnternet aramalarında, terörizm demokrasiyi yenmektedir.

Medhi Belhaj Kacem'in de dediği gibi "bu kusursuz demokrasinin kendisi inanılmaz düşmanını yaratıyor: Terörizm, onu teh-

dit etmek yerine, sürüp giden korumasının son teminatıdır; sonuçlarına göre değil, düşmanlarına göre yargılanacaktır". İşkenceye "ileri soruşturma tekniği", demokrasiye "Bush ve Avrupalı hempaları tarafından yükseltilmiş rejim" adını verelim. Her şey yolunda ve özgürlük gelişiyor.

Fakirler için politika: Cezaevi

Terörizm korkuluğu yanında, başka bir korkuluğa da yer verelim: Suçluluk ve güvenlik korkuluğu.

Siyasal ve kolektif vicdanın üzerine almamasından dolayı, toplumsal eşitsizlik, yoksunluğu ve bundan kurtulmak için umutsuz çabalara olan gereksinmeyi artırıyor. Bu nedenle, zengin ülkelerde suçluluğun baskısı ve Güney ülkelerinden Kuzey ülkelerine göçün baskısı artıyor. Orta sınıf ve halk katmanları iyi ayırt edemedikleri nedenlerin sonuçlarını durdurmak için daha fazla "güvenlik" istiyorlar ve kamusal özgürlüklerin düzeyine ilk başta faza rahatsızlık vermeyen sınırlamalar konmasını kabûl ediyorlar.

Fakirlere karşı mücadelede başvurulabilecek olanakların başında cezaevleri vardır. ABD'de 2005 yılında cezaevlerindeki mahkûm sayısı 2,2 milyondur –1980'de 500.000 idi –. Tüm dünyada bu sayıdan daha yükseğini bulmak için Stalin Rusya'sının Gulag dönemlerine ya da Mao'nun Çin'indeki cezaevlerine gitmek gerekir. Bu her 100.000 kişiye 738 tutuklu düşüyor demektir ve orantılı olarak, kendinden geçmişçesine insanları cezaevine yollayan Fransa'dakinden yedi kat fazladır

Bir işaret, bu durumun içinde saklı olan sefillik ve acıyı belirtiyor: Amerikan Kongresi, 2005 yılında, cezaevlerinde ırza tecavüzün önüne geçmek için bir komisyon kurdu.

Diğer yönden, "cezaevlerinde sağlık ve psikolojik hizmetlerin niteliği, yetersizden dehşet verici bir duruma gitmektedir" diyor *Human Rights Watch* adlı örgüt insan hakları yıllık raporunda.

Cezaevi herkesi aynı hakkaniyetle etkilemiyor: ABD Adalet bakanlığının istatistiklerine göre 25-29 yaş arasındaki siyahların yüzde 11,9'u cezaevinde iken, bu oran İspanyol kökenlilerde yüzde 3,9, beyazlarda ise yüzde 1,7'dir. Amerika'nın durumu diğer istatistikleri etkiliyor: İktisatçılar, ABD'de düşük varsayılan işsizlik oranını alkışladıklarında, bu oranın hapishanelerde olan kişilerin serbest kaldıklarında işsiz kalacakları dikkate alınarak, en az yüzde 1 artırılması gerektiğini unutuyorlar.

Fransa'da, hapse girme oranı son otuz yıldır artmakta ve 100.000 kişide 98 kişi olarak tarihî bir rekora doğru gitmektedir. 1971 yılında 29.500 olan mahkûm sayısı 2005 yılında 59.000'e ulaşmıştır (1996'da başlayan azalma 2002'de durmuştur). Gene de bu sayı Almanya'ya (2006 yılında 78.600) ve İngiltere'ye (79.000) göre düşüktür.

Fransız yasaları birbirini izliyor, kamu gücüne karşı vatandaşın özgürlüklerini ve hukukî güvencelerini giderek daha fazla kısıtlıyor ve terörizme karşı var olan yasaları da şiddetlendiriyor: 15 Kasım 2001 tarihli "günlük yaşamın güvenliği" yasası, 18 Mart 2003 tarihli "iç güvenlik" yasası, 9 Mart 2004 tarihli Perben yasası (suçluluğun gelişmesine göre adaletin uyum sağlaması), Haziran 2006 tarihli "suçluluğun önlenmesi" üzerine yasa. İlk başta cinsel suçlarla ilgili olan genetik fişleme gerekçelerini genişleten metinler istisnaî bir usulü haklı göstererek "örgütlü çete" kavramını getiriyor, polis tarafından arabaların aranması konusunda sınırları kaldırıyor, savunma haklarının aleyhine adlî polisin araştırma güçlerini artırıyor, suçluluğun önlenmesinde belediye başkanını eşgüdümcüye dönüştürüyor, belediyelerden sosyal yardım alanlar için kütük yaratılmasını kolaylaştırıyor, gözetim kameraları yerleştirenlere vergi indirimi sağlıyor, 16 yaşından küçükler için kapalı eğitsel merkezler kuruyor, 10 yaşından itibaren çocukların özel eğitim merkezlerine yerleştirilmesini öngörüyor, ulaşım altyapısını işgâl edenler için ceza getiriliyor...

Siyasî itirazı suç hâline getirmek

Kamu gücünün yasa ile yaptığı ayarlamalarla, demokrasi her gün ihanete uğruyor. İş yasası ya da göç alanında yasaların sık sık uygulanmadığını anlıyorum. Bu konuları iyi bilmediğimden, bir şey söylemeyeceğim. Buna karşılık, çevre konusunda, oligarşi bir şeye karar verdiğinde, kendisini rahatsız eden kurallar üzerine oturduğu açıktır. Nükleer konusunda, toplanan 50.000 imzaya karşın, hükümet, Haute-Marne ve Meuse bölgelerindeki radyoaktif atıklar konusunda bölgesel referandumların yapılmasını reddediyor. 50.000 imza seçim kütüklerinde kayıtlı olan seçmenlerin yüzde 20'den fazlasıdır (2003 yasası referanduma gidilmesi için yüzde 10'u yeterli buluyor). Yeni kuşak denen EPR nükleer reaktörleri üzerine bir uçağın düşmesinin ne gibi sonuçlara yol açabileceği konusunda yapılacak bir tartışmayı "devlet sırrı" gerekçesiyle reddediyor, bu konuyu tartışan milletvekillerinden, güvenlik incelemesi yapan kurumun itiraz çekincesini saklıyor, karar alındıktan sonra ITER denilen füzyon reaktörünün inşası konusunda kamu tartışması düzenliyor vb. GDO (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) konusunda, hükümet Gers bölgesi genel kurulunun istediği bölgesel referandum düzenlenmesi talebini reddediyor, istemedikleri GDO'lu ekimleri engellemek için ilçelerin almış oldukları yüzlerce karara itiraz ediyor, Avrupa direktifleri kamusal bir kayıt tutulmasını isterken, bu tür ekimleri saklıyor, sağlık üzerinde olabilecek sorunların karşı ekspertizini engellemek için GDO'nun zehirleme değerlendirilmesiyle ilgili dosyaların iletilmesini engelliyor vb.

Yeni yasaların teröristlere olduğu kadar, keyfî uygulamalara itiraz edenlere, seslerini çıkaranlara karşı da harekete geçilmesini sağladığını görmek ilginçtir. Örneğin, Ocak 2006'da, GDO'ya karşı olan ve bunları bilerek söken üç kişi bir kaç saat gözaltına alınmıştır. Sorgusu yapılan kişilere özel olarak bir suçlama yapılmaz ve avukatları da soruşturma dosyasına ulaşamaz. Bu arada, belgelere ve bilgisayar belleğine el koyulur. Aynı şekilde, Mayıs

2006'da "Nükleerden Kurtulmak" sivil toplum örgütünün sözcüsü, EPR santralinin üzerine uçak düşmesi durumunda zarar görebileceğini gösteren EDF (Fransa Elektrik Kurumu) belgesinin kaynağını araştıran karşı terör biriminin kontrolü altında gözaltında birkaç saat geçirmiştir. Burada da arama yapılmış, bilgisayara el koyulmuş ve dosyaya erişim mümkün olmamıştır. Ağustos 2006'da, daha önce 2001 yılında GDO'lu ürünlerin ekildiği bir tarlaya zarar verdiğinden dolayı mahkûm olan bir kişi, Alès kentinde, genetik izlerinin FNEAG kütüğüne kaydedilmesine itiraz ettiğinden dolayı yargılanmıştır.

Bütünleşik bir gözetime doğru

"Yeni demokratlar", geçmişteki zorba rejimlerın düşleyemediği toplumsal denetim tekniklerine sahiptir. Her birimiz yüzlerce kere fişleniyoruz ve polis ve diğer Devlet kurumları bu bilgilere kolayca erişebiliyorlar – tabiî haberimiz bile olmadan. Genetik iz kütükleri çoğalıyor: İngiltere, nüfusun yüzde 5'i demek olan 3 milyon kişinin *iz*ini toplayarak Avrupa'ya örnek oluyor. Bu sayı Fransa'da 125.000'dir. Nasıl bir rastlantı ise, İngiltere'de izi toplanan insanların çoğunluğu siyahlardır.

Yağmurdan sonra çoğalan mantarlar gibi, gözetleme kameraları da on yıl içinde çoğalmıştır. Otobüslerde, şirketlerde, mahallelerde, mağaza ve sokaklarda... her yerdeler. İngiltere, bu konuda şampiyondur ve 2004 yılında 4 milyon kameraya sahiptir. İngiliz polisi arabaların hareketlerini kaydetmeyi sağlayan bir veri tabanını 2006 yılında hizmete sokmuştur. Bilgisayarlar, önemli yollarda ve kentlerde kurulu olan kameralarla, gece ve gündüz kaydedilen araba plakalarını okuyabilmektedir. Her gün kaydedilen araba plakası sayısı 35 milyon olup, bunlar iki yıl boyunca saklanmaktadır. Polis yetkilileri memnundur: "Bu, genetik izlerin devreye girmesinden beri, suçların belirlenmesi konusunda en önemli teknik ilerlemedir".

İlerleme durdurulmayacağına göre, İngiltere İçişleri Bakanlığı'nın bir araştırma bölümü, sokak ve kamusal alanlarda kayıt yapan kameralar sayesinde yüzleri okuyabilen bir yazılım üzerinde çalışmaktadırlar. Başka düzenekler üzerinde de çalışılmaktadır: Örneğin, *Mosquito*. Bu, sadece çocuk ve gençlerin duyabileceği özel bir frekansta, güçlü ve hoş olmayan sesler yayan bir ses-yayar (hoparlör) ve kutudan oluşmaktadır. Böylece, gençleri buluştukları alanlardan uzaklaştırmak olanaklı olacaktır. Bu kutunun mucidi Howard Stapleton, kamuya yasak olan kimi alanlarda ya da gösteriler sırasında caddeleri kapsayan çok güçlü bir örnek kutu üzerinde çalışmaktadır.

Esasında istenen, denetim kurum ve kuruluşlarına yayaların ve arabaların kendilerini bildirmesidir. Radyo frekanslı yongalar olan RFID *(radio frequency idendification –radyo frekans kimliği)* ya da transpondörler giderek gelişmektedir (bir radar işaretine kimlik belirleme işaretini otomatik olarak veren alıcı-vericiler) ve bunları taşıyan nesne ya da kişilerin bilgileriyle bir radyo düzeneği içermektedirler. Nesne ya da kişi, okuyucu bir âletin önünden geçtiğinde, bilgiler, haberi olmaksızın okunmaktadır. Transpondörler 1985 yılındaki mikro bilgisayarların kapasitesine sahiptirler. Daha gelişmiş sistemlerde, okuyucu transpondör taşıyan bir kişiyi yüz metreden okuyabilmektedir ve hızlı bile gitse bilgilere ulaşabilmektedir.

2006 yılında RFID yongalarından bir milyar satılacağı tahmin edilmektedir. Sayı, önümüzdeki yıllarda daha da fazla olacaktır. Şirketler de bunları satılabilecek tüm ürünler üzerinde kullanmayı ve dolayısıyla ürünü takip edebilmeyi düşünmektedirler. Bu, ticarî etkenliğin iyileştirilmesi olabilir mi? Kuşkusuz. Ama, kimi tehlikeler de içermektedir. Diyelim ki bu yonga – etiketler kitapların üzerinde olsun. Böylece çevrebilim, eşitsizlik, oligarşi ve demokrasiden söz eden kitapları satın alan kişileri kolaylıkla

saptayabiliriz. "Parça ve Emek" adlı dernek, bir kamusal alanda böyle bir okuyucunun neleri kaydedebileceğini imgeler: "Grenoble'da oturan Gisele Chabert, Tex markalı, 42 ölçülerinde, 9873287565 numaralı mantoyu 12 Kasım 2006 günü saat 17.08'de Carrefour mağazasından kredi kartıyla satın almış ve bugün kendisi saat 8.42'de dün 11.20'de ve evvelki gün de saat 9.05'de Büyük Meydan'dan geçmiştir. Aynı kişi, kütüphaneden *Aile için 30 yemek reçetesi* kitabını ödünç almıştır" vb.

Transpondörler birçok Parislinin günlük yaşamına girmiştir. Metroyu kullanan kişilerin sahip olduğu "Navigo" adlı kart sâyesinde, herkesin nereye, ne zaman, saat kaçta gittiğini şirket kolaylıkla belirlemektedir. Bu âletler pasaportlara koyulabilir. Bir Ingiliz gazeteci, bu tür donanımlara sahip otoritelerin, böyle alıcı-vericilerle donanmış kimlik belgelerine sahip gösteri yapan kalabalığın tümünün kimliklerini belirleyebileceğini söylüyor.

Dahası da var. Gözetim açısından, transpondör kişinin vücudunda taşınabilir. Dağlama yerine, bugün evcil hayvanların vücuduna bu tür âletler yerleştirilmektedir. İnsanlar için henüz bu aşamada değiliz, ama Rotterdam'da Baja Beach diskoteğinin kimi sadık üyeleri kollarına yerleştirdikleri pirinç tanesi büyüklüğünde âletle diskoteğe kolayca girebilmekte, tükettikleri içkiler hesaplarından düşülmekte ve ayrıcalıklı mekânlara adım atabilmektedirler. Başka kullanımlar da görülmekte: Ohio eyaletinde, Citywatcher adlı şirkette çalışan iki kişi, ABD'de ilk kez, vücutlarına yerleştirdikleri kimlik belirleyen iki elektronik yongayla şirketin kimi bölümlerine girebilmektedirler. Yine ABD'de, bu yerleştirilebilir yongaları üreten firma Verychip, yasal göçmenlere bunları yerleştirmeyi ve böylece polisle yaşanabilecek her tür sıkıntının önüne geçileceğini düşünmektedir.

Bunun yanında, kimi Devletler biyometrik kimlik geliştirmektedirler. Bu yöntemle, kişinin parmak izi ya da gözbebeği biçimi bir belge üzerine sayısal olarak kaydedilerek tanınması kolaylaştırılmaktadır. ABD'nin isteğiyle, kimlik belgeleri üzerine

biyometrik kayıtların yapılması genelleşmektedir. Fransa'da INES adlı kimlik belgesi projesi de biyometrik bilgiler ve transpondör içermektedir.

Elektronik bir yonganın uydu yoluyla yer belirleme sistemi GPS ile birlikte yerleştirilmesi konusunda bir diğer seçenek ise elektronik bilekliktir. Kimi mahkûmlar, yakında bu bileziklere sahip olacaklar. Böylece, önceden belirlenmiş alanlarda dolaşabilecekler ve bu alanlar dışına çıktıklarında GPS tarafından saptanacaklar ve bir uyarı, ânında gözetmenlerin elindeki denetim bilgisayarlarına ulaşacaktır.

Ama, daha basit bir yöntem ise yanılmaz bir nesne kullanmak. Veblen'in betimlediği taklit arzusunun canlılığına tanık eden ve vatandaşların çoğunun coşkuyla kullandıkları cep telefonu var. Otoritelerin kişileri izlemesi için bu şahane bir araçtır. En yakınında bulundukları baz istasyonları tarafından her ân kolaylıkla saptanabilirler. Tüketiciler bu sürekli gözetime o kadar kolay alışmışlardır ki bu gözetime kendiliklerinden katılırlar. Cep telefonları sâyesinde, çocuklarının nerde olduklarını öğrenmek isteyen ebeveynlere şirketler gerekli hizmetleri vermektedirler; ya telefon şirketinin verdiği bilgilerle baz istasyonları aracılığıyla ya da telefonla bütünleşik uydu belirleme yolu GPS âleti yoluyla. Amerikan şirketi Verizen, ebeveynlerin belirlediği alanlarda çocuklarının dolaşmasını sağlayacak program önermektedir. Çocuklar izin verilen alan dışına çıktığında, ebeveynler uyarı iletisi almaktadırlar.

Medyanın ihaneti

Demokratik zihniyetin bozulmasında medya önemli bir rol oynamaktadır. İktidarın güvenlik söylemine katılmaktalar, kamunun dikkatini başka yönlere çekmekteler ve gözlemledikleri sapmaları küçümseyerek, bunlara daha az görünebilirlik vermektedirler.

Medyanın bu iç bulandırıcı rolünde güçlü yapısal nedenler vardır. Ama, gazeteci camiasının zihniyetinin genelleşmiş bir muhafazakârlığa doğru acımasız kaymasını ihmal edemeyiz. Yerleşmiş düzenin kabûl edilmesinde birçok iyi neden bulabiliriz. Öfkelenme kötü bir tarz olmuştur, farklı düşünmek "oyunbozanlık, çıkıntılık" olarak nitelendirilir, güçlüleri eleştirmek de daha fazla teslim oldukça daha da göklere çıkarılan gazetecilik sanatında artık modası geçmiş bir tavır olmaktadır.

Yaşanılan dönem, bu gelişimi yargılamak için, örnek niteliğinde iki önemli bölüme tanık olmuştur. 11 Eylül 2001'den beri, ABD basını Bush yönetimine karşı eleştiri zihniyeti yokluğuyla kendini göstermiştir. *Patriot Act'ı* iyi bir ekmek gibi yutarak, kimi kez iğrençliği iyice artırmıştır: İşkence yapılmasını tavsiye eden, liberal bilinen haftalık *Newsweek* dergisi değil midir? Ama, Washington hükümeti, 2001-2002 kışı boyunca, medya ciddî şekilde söz konusu etmeden Irak'in işgalini gerçekleştirmek için kucak dolusu yanlış bilgileri ortalığa yaydığında, basın dibe vurmuştur. CNN kanalında "yıldız" gazeteci Christian Amanpour, 2003 Eylül ayında "basının susturulduğunu ve basının kendini susturduğunu düşünüyorum" demiştir. "Tüm siyaset dünyası, yani yönetim, istihbarat teşkilâtı, gazeteciler yeterince soru sormamışlardır".

Televizyon ve yazılı basının çoğunluğu resmî iddiaları sorgusuz sualsiz kabûl etmiştir. Bu iddialara göre, Irak Devlet Başkanı, El-Kaide'yi desteklemekte ve "yoğun kitlesel yıkım silahları" geliştirmektedir. Yazılı basının gözbebeği *New York Times*, ABD başkanının ekibinin yalanlarını, bütün ağırlığıyla pekiştirmiştir. Eylül 2002 ve Nisan 2003 'de olmak üzere, iki kez, sağlam deliller olmamasına karşın, resmî yalanları manşete taşımıştır. O tarihten bu yana özür dilemiştir, ama olan olmuştur.

En iyileri tuzağa düşerse, öbürleri nasıl dayansın ki? Nisan 2003'de, üç hafta boyunca 1600 Amerikan televizyon kanalıyla ilgili yapılan bir inceleme, yayımlanan görüşme ve yorumların

sadece yüzde 3'ünün savaşla ilgili olduğunu göstermiştir. Yapılan kamuoyu yoklamaları insanların yüzde 27'sinin Irak savaşına karşı olduğunu belirtirken, bu apaçık bir dengesizliktir.

Atlantik ötesi arkadaşlarımıza taş atmayalım. 2005 baharında, Fransız basını da gerçeğin inkârı ve egemen söylemi, eleştiri zihniyeti olmadan destekleme konusunda üne kavuşmuştur. Avrupa Anayasası projesiyle ilgili halk oylaması öncesinde, bir tartışma programında, medyanın çoğunluğu "evet" taraftarlarına daha fazla söz hakkı verirken nüfusun çoğunluğunun "hayır" oyu kullanacağı belirgindi ve muhalefet yapanların kanıtları daha destekli düşüncelere dayanıyordu. En saygın gazeteler de buna âlet oldu. Maalesef! Bu gazeteler – ya da daha doğrusu yazı işleri müdürleri – siyasal tartışmanın tekrar gündeme gelmesinin vatandaşların kamusal alana katılma hakkının bir işareti olduğunu, kendi rollerinin bu tartışmanın forumu olmak, her iki tarafa coşku ve canlılıkla eşit şekilde söz vermek ve demokratik tartışmanın erdemini uygulamada göstermek olduğunu görmüyorlardı. Ama, toplum hareketini görmeyerek, "hayır" taraftarlarına, yani 29 Mayıs 2005'de sandıklarında gösterdiği gibi, egemen millete, küfür yağdırmayı (ırkçı, milliyetçi, dogmatik diye) tercih ediyorlardı.

Ne gariptir ki, birçok okuyucu kendilerini faşist olarak itham eden bu gazeteler için her gün 1,20 avro ödemeyi hoş bulmadıklarını belirtti ve bu harcamadan vazgeçtiler.

Medyanın ahlâkî çöküntüsünün önemli nedenlerinden biri, müdürlerin ve hiyerarşilerinin çoğu kez oligarşinin düşünce biçimini temsil etmeleri ve onun üyesi olduklarını hissetmeleridir. Yüksek ücretler gayet olağan görülür, özel sürücü ve arabaları vardır ve neşeyle yönetici sınıfın alışkanlıklarını izlerler. İşte size, Venedik'te milyarder Pinault'nun şatafatlı bir bayramı hakkında bir yorumcunun yazdıkları: "Basının tüm patronları,

kollarında eşleriyle oradaydılar. Tabiî ki radyo ve televizyon kanallarının tüm patronları da".

Genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürünü atar, o da servis şeflerini. Bunlar da gazetecileri yönetirler. Genel yayın yönetmenini kim seçer peki? Medya sahibi. Bu kişi bilgi ve özgürlük tutkunu olabilirse de, çoğu kez çıkarlarına göre hareket eder. Örneğin, Hong-Kong'da, "kentte bulunan otuz gazeteden sadece *Apple Daily* bağımsızdır ve Pekin'i eleştirir" diyor milletvekili Martin Lee. Neden? Çünkü, sahibinin Çin'de bir çıkarı yoktur. Diğerlerinin yatırımları vardır ve para kaybetmek istemezler.

Kapitalizmin artık demokrasiye gereksinmesi yoktur

İşkencenin sıradanlaşması, güvenlikle ilgili yasaların çoğalması, polis yetkilerinin genişlemesi, gözetim araçlarının çoğalması, basının el etek çekmesi nasıl mümkün olmuştur? Demokrasi zihniyeti nasıl böyle bozulmuştur? SSCB'nin dağılmasından beri, yönetici sınıf demokrasiye artık gereksinmesi olmadığı konusunda ikna olmuştur. Eskiden, özgürlük kolektif modele karşı çıkmak için en iyi kanıttı. Kişiler için iyiydi ve daha iyi bir iktisadî başarı sağlıyordu. Ama, 90'lı yıllarda, özgürlük ve kapitalizmi bir araya getiren paradigma dağıldı. Bir yönden, aşırı sağ, ABD'de, "yeni muhafazakârların" etkisi altında, kurulu toplumsal düzenin ve Amerikan gücünün sürdürülmesine önceliği veren bir ideoloji geliştirdi. Diğer yönden, sürekli baskı ve tek parti bağlamında Çin ekonomisinin şaşırtıcı yükselişi, kamusal özgürlükler ile iktisadî devingenlik ille de birlikte olmasının gerekmeyeceği düşüncesine zihinleri alıştırdı.

Böylece demokrasi, oligarşinin aradığı amaçlarla çelişkili hâle geldi: Haksız ayrıcalıklara itirazı kolaylaştırır, yasaya aykırı güçlerin söz konusu edilmesini besler, kararların akılcı incelenmesini teşvik eder. Dolayısıyla, kapitalizmin zararlı sapmalarının

giderek daha açık olduğu bir dönemde, daha da tehlikeli olur.

Ayrıca, gösterişli savurganlığın sürmesi daha fazla petrol ve enerji tüketimi gerektirir. En önemli petrol rezervleri Orta-Doğu'da bulunduğundan, bu bölgede siyasal muhalefeti durdurmaya yönelik bir politika yürütmek gereklidir. Bu politikanın adı da "terörizme karşı savaş"tır. Güvenlik adına özgürlüklerin kısıtlanmasını haklı gösterir ve bu da, uyanmakta olan toplumsal hareketleri bastırmayı sağlar.

Felâket arzusu

Düşünmek amacıyla, ayrıca, kışkırtıcı bir varsayım ileri sürüyorum. Saf saf, aşırı zenginlerin gelecek çevrebilimsel felâketten korktuğunu düşünüyoruz. Buna karşı harekete geçmiyorlarsa bilinçsizliklerinden ya da kendilerini güçsüz hissetmelerindendir. Hayır. Felâketi istemektedirler, şiddeti, kargaşayı arzu etmektedirler, yanardağın görünmeyen sınırına daha fazla yaklaşmayı denerler, toplumun alışmadığı bir davranışın verdiği kışkırtmadan zevk alırlar.

Bush ekibinin Irak'ta başlatmış olduğu savaşın tarzı, şimdilik başarısız olan "klasik" çatışmalar çerçevesinde küçük atom bombaları kullanma arzusu, dünyanın en çok silâhlanan ülkelerinin (Rusya, Çin, Fransa, Almanya, İngiltere, Hindistan) savunma harcamalarının toplamını geçen Amerikan savunma harcamalarının artışı, ayrıcalıklı sınıfın patlamaya doğru olan güdüsü gibi okunabilir. Felâket arzusu yöneticilerin beyninde dolaşmaktadır. ABD'nin bir numaralısı ve oligarşinin en çok okuduğu gazete olan *Wall Street Journal*'da, Gunnar Heinsohn adlı toplumbilimcinin kaleminden şunları okuyoruz: "Avrupa ne kadar hızlı çökerse, bu ABD için o kadar iyi olacaktır. Avrupa'dan umut kesen en parlak ve en cesaretli Avrupalıların gelişiyle, ABD'nin küresel terörizmi, askerî ve iktisadî olarak yenme şansı güçlenecektir".

Oligarşinin bilinçsiz felâket arzusunu, sonucu tüketme, kargaşa ya da nükleer savaş ile Gezegenin kendisinin tüketilmesi olacak bir tüketim başarısı arayışını dışlayamayız. Jean Baudrillard'ın da söylediği gibi "Şiddet, tüketim toplumunu kuran sürecin kalbindedir Nesnelerin kullanımı sadece yavaş yavaş yok olmaya götürür. Bunların şiddetle yok edilmesi yoluyla yaratılan değer daha yoğundur".

Bizi bekleyen sert vazgeçişler dönemi

Her ne olursa olsun, gelecekteki çevrebilimsel ya da toplumsal bunalımlar demokratik sistemi sert gerilimlere tâbi kılacaktır. Bunları yatıştırmak için, filozof Hans Jonas'ın 1979'da dile getirdiği meydan okumaya karşı koymalıyız: "Kişisel çıkarların kendiliğinden kabûl ettiremediği ve demokratik süreçte güçlükle karara bağlanabilecek önlemleri almalıyız". Bu önlemlerin açıklanması basit bir politikaya bağlıdır, ama uygulanması zordur: Maddî tüketimi azaltmak, herkesin ve gelecekteki kuşakların çıkarı için, insanlığın özölçülülüğünü (öz itidali) kabûl etmek.

Ama, demokratik bir toplumda, maddî tüketimi sadece eşit şekilde azaltmayı umut etmeliyiz. Baskı önce zenginlerin üzerinde olmalı ki bu da, bir takım görüşmelerle, tüm vatandaşlar tarafından kabûl edilecektir.

Eğer güç ilişkisi güçlülere bu gelişimi kabûl ettirmeyi sağlamıyorsa, bunlar, demokrasinin zayıflamasından yararlanarak ve gerekli âcil önlemler alınmasını bahane ederek aşırı çıkarlarını zorla sürdürmenin peşinden koşacaklardır. Fransa'da 2005 güzünde, banliyölerde çıkan ayaklanmalarla âcil durum ilân edilmesiyle ve ABD'de 2005 Eylül ayında meydana gelen Katrina kasırgası sırasında, silâhlı kuvvetlerin felâketzedelere yardım için değil de, yağmacıları yakalamak için gönderilmesiyle, iktidar bu olanağı test etmiştir.

Otoriter iktidarın, eşitsizliğe el değmeden, özgürlüklerin kısıt-

lanmasını kabûl ettirmek için çevrebilimsel zorunluluğu bahane etmesi, tarihin kurnazlığı olacaktır. Salgınların yönetimi, nükleer kazalar, kirlilik, iklimsel bunalım sığınmacılarının yönetimi, özgürlüklerin kısıtlanmasını kolaylaştıracak gerekçelerdir.

Tocqueville'in biraz önce sözünü ettiğimiz metninde, yeni despotluğu olanaklı kılacak olan şeyler bireycilik, kendine kapanma, vatandaşlarını unutmadır. Kapitalizmin teşvik ettiği de budur: İdeolojisi, kişisel davranışların toplamının bir büyü yoluyla – "görünmez el" – genel optimuma yol açacağını ileri sürerek, herkesin kendi çıkarını aramasını yüceltir

Bunalımları önlemek için, aksine, kolektif olarak zor kararları almak gerekir, yoksa ortaya çıkacak düzensizlikler despot bir yanıt bulabilirler. Acil olarak, demokrasiyi yeniden diriltmek, kamu malı düşüncesinin haklılığını kabûl ettirmek, kolektif gelecek düşüncesini yeniden canlandırmak gerekir. Jonas'ın dediği gibi, böylece,"bizi bekleyen sert vazgeçişler ve zorunluluklar dönemine", özgürlük içinde hazır olabiliriz. Bu da toplumsalın çevrebilime demir atmasından, dayanışma önceliğinin tüketim azalmasına eklemlenmesinden, zorluklar ne olursa olsun, onurlu yaşamın sadece özgürlük içinde mümkün olduğunun sebatlı şekilde doğrulanmasından geçer.

6.
İvedilik ve iyimserlik

İvedi bir durum var. On yıl içinde, yön değiştirmek gerekiyor.– Eğer Amerikan ekonomisinin düşüşü ya da Orta-Doğu'da bir patlama, kargaşa içinde bunu zorunlu olarak ortaya çıkarmamışsa –.

Bunun için, amacı tanımlamak gerekir: Ölçülü bir topluma ulaşmak; yolu çizmek; bu değişimi hakkaniyet içinde gerçekleştirmek; toplum içinde ve toplumlar arasında yükü öncelikle en zenginlere yüklemek; kolektif değerlerden esinlenmek: "Özgürlük, çevrebilim, kardeşlik".

Bu yolu tıkayan en önemli engeller nelerdir?

Önce, kolektif eylemi fazla düşünmeden yönlendiren etkili ve gizli önyargılar.

Bunlardan en güçlüsü, toplumsal sorunları çözebilecek tek olanağın büyüme olduğuna inanılmasıdır. Olaylar yalanlasa bile bu durum savunulmaktadır. Çevrebilimsel sorun bir kenara bırakılsa bile büyümenin telâşlı taraftarları buna yanıt vermeyeceklerini çok iyi biliyorlar.

Yaygın olmasına karşın kendisinden pek emin olamayan ikinci önyargı ise teknik ilerlemenin çevrebilimsel sorunları çözeceğidir. Bu düşünce de özellikle yayılır. Çünkü, bunun sâyesinde, kolektif davranışlardaki tüm ciddî değişiklikler engellenebilir. Teknolojinin gelişmesi ya da kimi teknik yolların başka teknik yollar aleyhine gelişmesi sistemi rahatlatır (pekiştirir) ve önemli kârları besler.

Üçüncü önyargı, işsizliğin bir kader olduğudur. Önceki iki önyargıya bağlıdır. İşsizlik kapitalizmin oluşturduğu bir veridir. Kimi sınırlar içinde, işsizlik halkın uysallığını ve ücretlerin düşük düzeyde tutulmasını sağlayan en etkili araçlardan biridir. Aksine, oligarşi zenginliğinin kamusal hizmetlere aktarılması, emekçilerin değil de kirlilik yaratanlar ve sermaye üzerinde daha fazla ağırlığını hissettiren vergilendirme, Güney ülkelerinde daha etkin tarım politikaları, enerji etkinliğini araştırılması, önemli ölçüde istihdam yaratacak kaynaklardır.

Bir dördüncü önyargı ise Avrupa ve Kuzey Amerika'yı kader topluluğu içinde bir araya getirmektir. Ama, bu ikisinin yolları ayrılmıştır. Avrupa, zorluklarına, farklı Devlet ve kültürlere ev sahipliği etmesine karşın, birleştirme kapasitesiyle geçerliliğini kanıtladığı evrensellik idealini hâlâ taşımaktadır. Enerji tüketimi, kültürel değerler - örneğin, beslenmenin önemli değerleri -, ölüm cezasının ve işkencenin reddi, toplumsal adalet idealinin sürdürülmesi, uluslararası hukuka saygı, iklimle ilgili Kyoto protokolüne destek gibi özellikler, Avrupa'yı ABD'den farklı kılan özelliklerdir. Avrupa'yı aşırı şişman güçten ayırmak ve Güney'e yaklaştırmak gereklidir.

Oligarşi bölebilir

Şimdi de güçleri görelim.

Birincisi, kuşkusuz, sistemin gücüdür. Sistemin uğrayabileceği başarısızlıklar, kendi başlarına bu gücü kırmaya yet-

meyecektir. Çünkü, gördüğümüz gibi, kitleleri demokrasinin eskimiş giysilerinden kurtulmuş baskıcı bir yönetime razı etmek için bunları bahane olarak kullanabilecek durumdadır. Bununla birlikte, toplumsal hareket uyanmıştır ve giderek güç kazanacağını düşünebiliriz. Ama, o da tek başına baskının yükselişine karşı koyamaz. Orta sınıfların ve yekpâre olmayan oligarşinin bir kısmının kamusal özgürlüklerin ve ortak iyinin tarafını tutmaları gerekir.

Medya kitlesi önemli bir beklenti oluşturur. Ekonomik nedenlerle kapitalizmi desteklemektedirler. Çoğu reklâma bağımlıdırlar. Tüketimin azalmasını savunmak bu işi zorlaştırır. Sadece reklâmla yaşayan ücretsiz dağıtılan gazetelerin gelişmesi, dağıtımı geniş olan paralı gazeteler üzerinde baskıyı artırmaktadır. Bu gazetelerin büyük bir bölümü de büyük sanayi şirketlerinin kucağındadır. Çok önemli olan ve herkese açık kalması istenen İnternet'in yarattığı bilgi olanaklarının, tümüyle oligarşinin sesi olmuş medya kitlesinin ağırlığını dengeleyebileceği de kesin değildir. Bununla birlikte, gazeteciler topluluğu tümüyle köleleştirilmiş değildir ve özgürlük ideali çevresinde uyanabilir.

Titremekte olan bir üçüncü güç ise sol'dur. Sol, sosyal demokrat bileşeni ağırlık merkezi olduğundan beri, dünyayı değiştirmek tutkusundan vazgeçmiştir. Liberalizm ile uzlaşması, tümüyle aynı değerleri kabûl etmesine yol açtığından, toplumsal eşitsizliğe üzüldüğünü ancak çok sakınımlı bir dille ifade etmeye cesaret etmektedir. Ayrıca, çevrebilimle gerçekten ilgilendiğini de gülünç bir itirazla açıklamaktadır. Sol, XIX. yüzyılda tasarlanan ilerleme düşüncesine takılıp kalmıştır, bilimin hâlâ Louis Pasteur zamanında olduğu gibi gerçekleştiğine inanmaktadır, hiçbir eleştiri izi taşımadan büyümenin şarkısını söylemektedir. Artık "sosyal demokrasi"den söz etmek yerine, "sosyal kapitalizmden" söz etmek daha uygundur. Ama, XXI. yüzyılın meydan okumalarına, isyanının ilk gerekçesi olarak eşitsizliği öne çıkaran kuşaktan başka bir kuşağın çocukları karşı koyabilir-

ler mi? Bu boşluk siyasal yaşamın kalbindedir. Eşitsizliğin ve çevrebilimin nedenlerini birleştirerek sol yeniden doğacaktır ya da yeteneksiz kalarak, diğer her şeyi sürüklediği gibi kendisini de sürükleyecek genel kargaşada kaybolacaktır.

Ama, yine de iyimser olalım.

İyimser olalım, çünkü giderek artan sayımızla, tüm muhafazakârlara karşı, durumun tarihsel yeniliğini anlıyoruz: İnsanlık tarihinin, hiç görülmemiş yeni bir evresini yaşıyoruz. İnsanlık, dünyayı fethettikten sonra, sınırlarına ulaştığı ânda, doğayla, mekânla, kaderiyle olan ilişkisini başka türlü düşünmelidir.

Iyimserlik mi? Bugünkü beklentilerin tarihsel öneminin bilinci yayıldıkça, özgürlük ve dayanışma zihniyeti uyandıkça, evet. Seattle ve 1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı çıkılmasından beri, sarkaç diğer yöne, rekabetten çok işbirliğini aramaya ve geleceğin seçimlerini kolektif olarak düşünmeye çevrildi. Henüz bitmese de, GDO'ya karşı başarılı olan mücadele, ABD'nin çekilmesine karşın, uluslararası topluluk tarafından, 2001 yılında Kyoto Protokolünün sürdürülmesi, 2003 yılında Avrupa ülkelerinin Irak işgâline katılmaması, 2005 yılında Avrupa Anayasası kapitalist projesinin reddi ve 2008 Kasım ayında Barack Obama'nın ABD başkanlığına seçilmesi, geleceğin rüzgârının estiğini gösteren işaretlerdir. Bizi bekleyen meydan okumaların önemine karşın, çözümler ortaya çıkıyor ve oligarşinin teşvik ettiği uğursuz bakış açıları karşısında dünyayı yeniden kurmak arzusu doğmaktadır.

SONUÇ

Gezegen kahvesi

Tehlikeli bir sözle bitirirsek kendimize kızabiliriz. Çünkü, arkadaşımız Lovelock gibi neşeliyizdir ve ruhun belirli bir hafifliği, demir ökçeli oligarşinin yazdığı felâket senaryolarını dağıtmaya yardımcı olacaktır.

Birkaç on yıl önce, Fransa'nın ilk milyarderi Marcel Dassault, *Jours de France* adlı dergiye, düzenli olarak bir "ticaret kahvesinin" sohbetlerini yazıyordu. Burada zamanın sorunlarını, sıkıntılarını konuşan namuslu insanlar bulunuyordu. Ne dediklerini pek anımsamıyorum ama, düşünce ilginçti. Marcel Amca'yı saygıyla anarak – görüyorsunuz, milyarderlerin kötülüğünü istemiyorum, sadece, servetlerini yüz ya da binle bölmek ve kabûl edilebilir maksimum bir gelir oluşturmak gerekir – işte size yeni bir "Gezegen Kahvesi". Okumalarım arasında rastladığım birçok arkadaştan bana yardımcı olmalarını istedim.

FELIX GUATTARI, Psikiyatr – Eğer, insanlık kendisini köktenci bir biçimde ele almazsa insanlık tarihi artık olmayabilir.

– Böyle büyük laflar etmekten korkmuyor musunuz? Felâket mi var sanki..?

JEAN-PIERRE DUPUY, Filozof – Eğer felâketi önlemek gerekiyorsa, gerçekleşmeden önce olabilirliğine inanmak gerek.

–Ne olabilir, örneğin?

ROBERT BARBAULT, Çevrebilimci – İşleri yürütmek için insanlık 2050 tarihine kadar köktenci yeni yollar belirlemezse, ufuk karanlıktır ve altıncı yok olma bunalımı kesinleşecektir.

– Yani artık kurbağa olmayacak. Hepsi bu mu?

KOFI ANNAN, BM Eski Genel Sekreteri - Afrika'da, eğer toprakların çölleşmesine son verilmezse, önümüzdeki yirmi yıl içinde, 60 milyon Afrikalı sahra bölgesini terk edip daha uygun topraklara göç edeceklerdir.

– Olmadı. Tabiî bunlar bizim ülkemize gelecekler. Sevmedim bu işi. Sınırları kapatırız ve kendimizi koruruz.

HAMA AMADOU, Nijer Başbakanı – Hiçbir önlem ve polis ve jandarma ordusu sefalet ve açlık pençesinde kıvranan vatandaşlarımızın bolluk ülkelerini işgâl etmelerini engelleyemez.

– Vay be... ortalık kaynıyor. Herkesi hapsedecek hâlimiz yok ya... Bu ülkelerin kalkınması gerek. Büyümenin olması gerek. Bu tek çözüm. Evlerinde yiyecekleri varsa, bizim ellere gelmezler.

LESTER BROWN, Ziraat Mühendisi, – Eğer Çin'de, ABD'deki gibi, 4 kişiye 3 araba düşerse, 1,1 milyar araba olacak. Bugün ise araba sayısı 800 milyon. Bunlar için 99 milyon varil/gün petrol gerek. Oysa, bugün üretilen petrol miktarı 82 milyon varil/gündür.

– Yani yeterince petrol olmayacak diyorsunuz. Zâten benzin istasyonuna gittiğimizde cebimizde ne var, ne yok alıyor. Gör-

dünüz mü, Çin ve Hindistan sorunu ağırlaştıracak. Şimdiden, önemli miktarda sera etkili gaz üretiyorlar. Biraz çaba göstersinler, canım!

LAURENCE TUBIANA, Sürdürülebilir Kalkınma Uluslararası Enstitüsü Başkanı – Zengin ülkeler gelişmekte olan ülkelerin kaynaklara erişimini sağlamalıdır. Bu erişim için bir yarışa girmek yerine, doğal kaynaklara el atılmasını önemli ölçüde sınırlamalıdırlar. Gelişmekte olan ülkelerin ödünç alacakları büyüme modeli üzerinde meşru ve eşit bir düşünce yürütebilmeleri için bu sorumlu bir davranıştır.

– Sınırlamak mı? Kolay mı zannediyorsunuz? Bizde de çok fakir var.

MARTIN HIRSCH, Fransa Emmaus Başkanı – Gelişmekte olan ve fakir ülkelerde fakirliği ele almadan zengin ülkelerde bununla mücadele etmek aldatıcıdır.

– Hepiniz aynı düşüncedesiniz. Tartışma olanağı yok. Ben de tekrar edip durayım, o zaman: Fakir ülkeler için büyüme gerek!

JUAN SOMAVIA, Uluslararası Çalışma Örgütü Müdürü – Dünya düzeyinde, 10 yılda işsizlik yüzde 21,9 oranında arttı ve 2005 yılında tarihsel rekoruna ulaştı, 191,8 milyon kişi işsiz. Yıllık yüzde 9-10 gibi bir büyüme hızına sahip Çin, her yıl 10 milyon iş yaratıyor, yani iş piyasasına giren insanların sayısından iki kat daha az.

– Tamam, yeter! Büyümeyi eleştirmek kolay. Başka bir çözümünüz var mı?

DAMIEN MILLET, Üçüncü Dünya Ülkelerinin Borçlarını Silme Komitesi – Mutlak öncelik temel insanî gereksinmelerin küresel olarak karşılanması olmalı.

– Tamam da. Bu bir çözüm değil ki!

JUAN SOMAVIA, – Bir ülkenin toplumsal kalkınması sadece temelden ve yerel toplumdan hareketle başlar.

ULUSLARARASI GIDA ÖRGÜTÜNDEN BİR ZİRAAT MÜHENDİSİ, – İyi bir yatırım düzeyiyle birlikte doğru tarım politikaları, Avrupa ve Kuzey Amerika kapılarını zorlayan kaçak göçün baskısını azaltmaya yardımcı olabilir.

– İyi bir yatırım düzeyi mi? Bunlar hep para. Peki nerede bulacaksınız bu parayı?

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI'NDAN BİR UZMAN, – Günde bir dolar olan fakirlik eşiğinin altında yaşayan insan bir milyardır ve bunların bu eşiğin üzerine çıkabilmesi için gerekli para 300 milyar dolardır. Mutlak değer olarak bu tutar çok fazladır. Bununla birlikte, bu tutar, dünya nüfusunun en zengin olan yüzde 10'luk kesiminin gelirinin yüzde 2'sinden azdır.

– Bunlar gelirlerinin yüzde 2'sini hemen verecekler mi sanıyorsunuz? Biraz saf değil misiniz?

ROBERT NEWMAN, *Yağın Tarihçesi* adlı kitabın yazarı, – Kârlılıklarını zorlayacak her yasa ve düzenlemeyi birlikler engelleyeceklerdir. Büyük firmaların güçlerini engelleyerek ve bunları toplumsal denetime zorlayarak, çevre bunalımını aşabiliriz.

– Size kolay gelsin. İngiliz haklı. Coca-Cola'nın patronları ve diğerleri Çinlilerin güzel gözleri için bifteklerini yedirmezler.

MICHAEL MOORE, Belgeselci, – Zenginlerin gözlerinde, yaşamın tek değeri, kampanyalarını finanse eden politikacıları seçtirmek için her seçimde sizin oylarınıza olan gereksinmeleridir. Ülkenin halkın iradesi tarafından yönetilebilmesini sağlayan bu berbat Amerikan sistemi zenginler için çok kötü bir olaydır. Çünkü, bunların hepsi halkın sadece yüzde 1'ini temsil ederler.

– Bu Moore, Bush karşıtı olan kişi değil mi? Evet. Cannes Film festivalinde değil miydi? Televizyonda gördüm onu. Dedikleri fena değil. Ama, dikkat ettiniz mi bilmem ama, hep birlikte

oy kullanmıyoruz galiba. Hem sonra, zenginlere karşı olan sol, büyümeyi destekliyor. Ne yapacağız?

GENEVIEVE AZAM, İktisatçı, – Siyasal bir çevrebilimin doğrulanması, toplumsal ve çevrebilimsel sorunun aynı anda ortaya koyulması için bir koşuldur. Zenginliklerin üretiminin seçimleri ve koşulları ile bu zenginliklerin dağıtılması ayrı ayrı düşünülemez.

– İşte tam bir entelektüel bu hanım. Ayrı ayrı düşünülemezmiş! Ben somut bir şeyler istiyorum.

JEAN MATOUX, İktisatçı, – Üst düzey yöneticilerinin 20'sinin ücret toplamının 8 milyon avro olduğu bir firmada, bu ücretlerden yapılacak yüzde 20'lik bir tasarruf, firmada ya da bir şubesinde, aylık 1500 avro'dan 50 kişiye iş yaratılmasını sağlayabilir. Yaratılan iş sayısı azdır. Ama eğer tasarruf daha alt düzeylerdeki yöneticilerin ücretlerine doğru, düşük bir oranla da olsa inerse, istihdam daha hızlı artabilir.

– İşte buna gülünür. Hoşuma gitti. Ama, zenginlerin ücretlerini azaltırsak, daha az şeye sahip olabiliriz...

HENRY MILLER, Yazar, – Bizi tehdit eden çöküş karşısında, en çok korktuğumuz yaşamımızı kolaylaştıran muska türü âletlerden, küçük konforlardan vazgeçmek zorunda olmamızdır.

– Muska türü âlet mi? Döndük Afrika'ya... Tüm bu konularda haklı olup olmadığınızı bilmiyorum ama, çok sevimlisiniz. Hadi şerefe! Hesaplar benden. Gezegenin sağlığına!

Kaynakça

1. Felâket, ne olmuş yani?

– «C'est déjà beaucoup...»: Loreau, Michel, « Une extinction massive des espèces est annoncée pour le XXIe siècle», propos recueillis par Hervé Kempf, *Le Monde*, 9 janvier 2006.

– Sur James Lovelock, voir: Lovelock, James, *The Revenge of Gaia*, Allen Lane (Londres), 2006; Kempf, Hervé, «James Lovelock, docteur catastrophe», *Le Monde*, 11 février 2006.

– Effet de serre dans les années 1970: Alfred Sauvy l'évoque dans *Croissance zéro ?*, Calmann-Lévy, 1973, p. 197.

– L'augmentation de la température moyenne à la fin du XXIe siècle: GIEC (Groupe d'experts intergouvernemental sur l'évolution du climat), *Changements climatiques 2001 : Rapport de synthèse. Résumé à l'intention des décideurs*, p. 9.

– «... que les climatologues tendent à situer autour de 2 degrés de réchauffement»: International symposium on the stabilisation of greenhouse gases, Hadley Centre, Met Office, Exeter, 1-3 février 2005, *Report of the Steering Committee*, 3 février 2005.

– «... ce processus réparateur pourrait ne plus opérer»: voir «La menace de l'emballement», *Science et Vie*, n° 1061, février 2006.

– Élévation du niveau de la mer: Kerr, Richard, «A worrying trend of less ice, higher seas», *Science*, vol. 311, p. 1698, 24 mars 2006.

– «la végétation de l'Europe, au lieu d'absorber du gaz carbo-

nique, en a relâché en quantité importante » : Ciais, Philippe, *et al.*, « Europe-wide reduction in primary productivity caused by the heat and drought in 2003 », *Nature*, 22 septembre 2005.

– « ... tout le carbone stocké récemment pourrait être relargué dans le siècle » : Zimov, Sergey, *et al.*, « Permafrost and the global carbon budget », *Science*, 16 juin 2006.

– « ... les modèles climatiques ont sous-évalué les interactions... » : Scheffer, Marten, *et al.*, « Positive feedback between global warming and atmospheric CO_2 concentration inferred from past climate change », *Geophysical Letters*, vol. 33, 2006.

– « ... s'inquiète Stephen Schneider » : Schneider, Stephen, communication personnelle, message électronique du 24 mars 2006. Voir aussi : Schneider, Stephen, et Mastrandea, Michael, « Probabilistic assessment of "dangerous" climate change and emissions pathways », *PNAS*, 1er novembre 2005.

– « Sixième extinction » et Rapport sur la biodiversité globale : « Humans spur worst extinctions since dinosaurs », Agence Reuters, 21 mars 2006.

– « Liste rouge » des espèces menacées : Morin, Hervé, « L'érosion de la diversité biologique de la planète se poursuit », *Le Monde*, 23 mai 2005.

– Prévision du centre Globio : « Mapping human impacts on the biosphere », www.globio.info, consulté en mars 2006.

– « ... relève le Millenium Ecosystem Assessment » : Millenium Ecosystem Assessment, *Living beyond our Means. Statement from the Board*, mars 2005.

– « Nous avons connu dans les trente dernières années... » : Neville Ash, du World Conservation Center, à Cambridge (Royaume-Uni) ; communication personnelle, juin 2005. Voir aussi : UNEP, *One Planet. Many People, Atlas of our Changing Environment*, Nairobi, 2005.

– Manifeste pour les paysages : www.manifestepourlespaysages.org

– Jacques Weber : cité par Testard-Vaillant, Philippe, « Biodiversité. Les cinq défis du CNRS », *Le Figaro Magazine*, 28 avril 2006.

– Jean-Pierre Féral : cité par Testard-Vaillant, Philippe, *ibid.*

– Stocks de poissons surexploités : FAO, *Sofia, Situation mondiale des pêches et de l'aquaculture*, 2005.

– Déchets dans les océans : Gjerde, Kristina, *Ecosystems and Biodiversity in Deep Waters and High Seas*, UNEP-UICN, 2006.

– Saumons sauvages en Alaska : Krümmel, E. M., *et al.*, « Delivery of pollutants by spawning salmon », *Nature*, 18 septembre 2003.

– Produits chimiques dans le lait maternel : BUND et Friends of the earth Europe, *Toxic Inheritance*, 2006.

– Lien entre pesticides et fertilité : Meeker, John, *et al.*, « Exposure to Nonpersistent Insecticides and Male Reproductive Hormones », *Epidemiology*, janvier 2006.

– Lien entre pollution atmosphérique et fertilité : Slama, Rémy, « Les polluants de l'air influencent-ils la reproduction humaine ? », *Extrapol*, n° 28, juin 2006.

– Sur l'espérance de vie : Aubert, Claude, *Espérance de vie. la fin des illusions*, Terre vivante, 2006.

– « Aux États-Unis, l'espérance de vie des femmes tend à plafonner» : Chesnais, Jean-Claude, INED, communication personnelle, juin 2006.

– Étude de Jay Olshansky : Olshansky, Jay, « A potential decline in life expectancy in the United States in the 21st century », *The New England Journal of Medicine*, 352, n° 11, 2005, p. 1138.

– « En 2004, la Chine émettait... » : *International Energy Annual 2004*, Energy Information Administration. *Annual European Community Greenhouse Gas Inventory 1990-2004 and Inventory Report 2006*, Agence européenne de l'environnement.

– « ... en 2003, elle tirerait 1,2 fois... » : *Living Planet Report 2006*, WWF.

– Perte de terres arables en Chine : Institut Worldwatch, *L'État 2006 de la planète*, Association L'état de la planète publications, Genève, 2006, p. 17.

– Progression du désert en Chine : « China promise to push back spreading deserts », Agence Reuters, 1er mars 2006.

– Fleuve Jaune asséché : Koller, Frédéric, « Chine : le mal paysan », *Alternatives économiques*, février 2006.

– Pollution du Yang-Tseu-Kiang : « Cri d'alarme des experts face à la pollution du Yangtse », Agence France Presse, 30 mai 2006.

– « Trois cent millions de Chinois boivent une eau polluée » : McGregor, Richard, « The polluter pays : how environmental disaster is straining China's social fabric », *Financial Times*, 27 janvier 2006.

– Villes polluées en Chine : Beck, Lindsay, « China warns of disaster if pollution not curbed », Agence Reuters, 13 mars 2006.

– « L'air chinois est aussi tellement saturé… » : Institut Worldwatch, *L'État 2006 de la planète*, *op. cit*, p. 8.

– « … affaiblit la capacité du corail et du plancton… » : Haugan, Peter, *et al.*, *Effects on the Marine Environment of Ocean Acidification Resulting from Elevated Levels of CO_2 in the Atmosphere*, Directorate for Nature Management, Oslo, 2006.

– « … les organismes pourvus d'une coquille… » : Foucart, Stéphane, « L'océan de plus en plus acide », *Le Monde*, 18 et 19 juin 2006. Voir aussi : EUR-Océans, « L'acidification des océans : un nouvel enjeu pour la recherche et le réseau d'excellence Eur-Océans », 1er juin 2006.

– « Une étude scientifique publiée en 2004… » : Thomas, Chris, *et al.*, « Extinction risk from climate change », *Nature*, 2004, vol. 427, p. 145.

– « … du lobby nucléariste qui utilise le changement climatique… » : signalé dès 1989 par *Reporterre*, « Effet de serre : l'alibi nucléaire », septembre 1989.

– Sur le pic de Hubbert : Wingert, Jean-Luc, *La Vie après le pétrole*, Autrement, 2005.

– « … la Chine utilise actuellement un treizième du pétrole… » : d'après Institut Worldwatch, *L'État 2006 de la planète*, *op. cit.*, p. 11, corrigé par l'auteur avec les chiffres de *BP Statistical Review of World Energy*, juin 2006.

– « … en 2007 pour les plus pessimistes… » : Wingert, Jean-Luc, *La Vie après le pétrole*, *op. cit.*, p. 90.

– «... vers 2040 ou 2050...»: *Ibid.*, p. 98.

– «La compagnie Total...»: Kempf, Hervé, «Selon Total, la production de pétrole culminera vers 2025», *Le Monde*, 19 juin 2004.

– «Pour Michel Loreau...»: Loreau, Michel, «Une extinction massive des espèces est annoncée pour le XXIe siècle», *Le Monde*, 9 janvier 2006.

– «L'un de ceux-ci, Martin McKee...»: McKee, Martin, «Prévenir et combattre l'éternel retour des épidémies», propos recueillis par Laure Belot et Paul Benkimoun, *Le Monde*. 2 et 3 avril 2006.

– «Le député écologiste Yves Cochet s'attend...»: cité par: Kempf, Hervé, «Écologisme radical et décroissance», *Le Monde*, 4 mars 2005. Voir aussi: Cochet, Yves, *Pétrole Apocalypse*. Fayard, 2005.

– «Deux ingénieurs, Jean-Marc Jancovici...»: Jancovici, Jean-Marc, et Grandjean, Alain, *Le plein s'il vous plaît!*, Éd. du Seuil. 2005, p. 124.

– «Le socialisme a été incapable d'intégrer la critique écologiste...»: voir Besset, Jean-Paul, *Comment ne plus être progressiste... sans devenir réactionnaire*, Fayard, 2005.

2. Çevrebilimsel bunalım, toplumsal bunalım

– «Au cours de l'hiver 2005-2006...»: Bissuel, Bertrand, «La fréquentation des centres pour sans-abri a augmenté significativement», *Le Monde*, 22 avril 2006.

– «de plus en plus de gens vivent dans des caravanes»: selon Claire Cossée, du CNRS, citée par Chabaud, Christelle, «Caravanes de la précarité», *L'Humanité Hebdo*, 14 et 15 janvier 2006.

– «120 millions d'enfants vivant seuls...»: Prolongeau, Hubert, «Des enfants dans la rue», www.lattention.com, consulté en avril 2006.

– «En 2004, en France, près de 3,5 millions...»: Hofstein, Cyril, «Ces hommes et ces femmes à la dérive», *Le Figaro Magazine*, 28 avril 2006.

– « Selon l'ONPES... » : Poy, Cyrille, « Un bilan tres alarmant», *L'Humanité Hebdo*, 25 et 26 février 2006.

– « Il était début 2006 de 1 254 euros... » : Poy, Cyrille, *ibid.*

– « En Suisse, l'association Caritas... » : Roustel, Damien, « La pauvreté gagne du terrain en Suisse », *L'Humanité*, 12 janvier 2006.

– « En Allemagne, la proportion de personnes... » : Benyahia-Kouider, Odile, « Aveu de pauvreté », *Libération*, 16 septembre 2005.

– « En Grande-Bretagne, elle atteint 22 %... » : Fahmy, Eldin, et Gordon, David, « La pauvreté et l'exclusion sociale en Grande-Bretagne », *Économie et Statistique*, n° 383-384-385, 2005, p. 110.

– « Aux États-Unis, 23 % de la population... » : Mistral, Jacques, « Aux États-Unis, il n'y a pas d'exclus, il y a des pauvres », *Alternatives économiques*, mai 2006.

– « Au Japon, le nombre de ménages... » : Pons, Philippe, « La hausse des inégalités crée un Japon à deux vitesses », *Le Monde*, 3 mai 2006.

– « ... employés de la mairie de Paris ont perdu leur logement » : Garin, Christine, « Des agents de la Ville de Paris se retrouvent sans domicile fixe », *Le Monde*, 19 septembre 2005.

– « Comme l'explique l'économiste Jacques Rigaudiat... » : Rigaudiat, Jacques, « 20 millions de précaires en France », propos recueillis par Cyrille Poy, *L'Humanité*, 3 mars 2006.

– « L'ONPES confirme » : Poy, Cyrille, « Un bilan très alarmant », *L'Humanité Hebdo*, 25 et 26 février 2006.

– « ... pour Pierre Concialdi... » : Concialdi, Pierre, « Entre 1,3 et 3,6 millions de travailleurs pauvres », propos recueillis par Christelle Chabaud, *L'Humanité Hebdo*, 14 et 15 janvier 2006.

– « Selon Franz Müntefering... » : Müntefering, Franz, interview par le *Financial Times Deutschland* du 3 avril, cité dans *Le Monde* du 4 avril 2006.

– « Selon le Réseau d'alerte sur les inégalités... » : Réseau d'alerte sur les inégalités, « Baromètre des inégalités et de la pauvreté, édition 2006 : Bip40 poursuit sa hausse », 2006, www.bip40.org

– « L'INSEE estime cependant que le taux de pauvreté... » :

Delberghe, Michel, «Selon l'INSEE, le pouvoir d'achat des ménages a augmenté de 1,4% en 2004», *Le Monde,* 11 novembre 2005, citant: INSEE, *France, Portrait social 2005-2006,* novembre 2005.

– «Il y a une inversion de tendance...»: Louis Maurin, communication personnelle, juin 2006.

– «... observe Martin Hirsch» : Hirsch, Martin, «Les formes modernes de la pauvreté»», in *La Nouvelle Critique sociale*, Éd. du Seuil, 2006, p. 78.

– «Pour Jacques Rigaudiat...»: Rigaudiat, Jacques, «20 millions de précaires en France», propos recueillis par Cyrille Poy, *L'Humanité*, 3 mars 2006.

– «... relève le PNUD» : PNUD (Programme des Nations unies pour le développement), *Rapport mondial sur le développement humain 2005,* Economica, 2005, p. 3 et 4.

– «... 2,4 milliards n'ont pas de sanitaires corrects» : PNUE (Programme des Nations unies pour l'environnement), *L'Avenir de l'environnement mondial 3- GEO 3*, De Boeck Université, 2002, p. 152.

– «L'espérance de vie augmente...»: PNUE, *ibid.*, p. 33; PNUD, *ibid.*, p. 21.

– «... la pauvreté extrême a reculé...»: PNUD, *ibid.*, p. 22.

– «La part de la population vivant avec moins de un dollar...»: Institut Worldwatch, *L'État 2006 de la planète, op. cit.*, p. 6.

– «De même, la Chine...»: FAO, *L'État de l'insécurité alimentaire dans le monde 2003*, 2003, p. 6.

– «Depuis le milieu des années 1990...»: PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005, op. cit.*, p. 37.

– «On évaluait ainsi à 800 millions...»: FAO, *L'État de l'insécurité alimentaire dans le monde 2003*, 2003.

– «... deux milliards d'humains souffrent de carences...»: Marcel Mazoyer, cité par Kempf, Hervé, «Alerte pour 800 millions d'hommes sous-alimentés», *Le Monde,* 10 juin 2002.

– «L'Inde elle-même voit le nombre de ses concitoyens...»: FAO, *L'État de l'insécurité alimentaire dans le monde 2005*, 2005, p. 30.

– « L'inflexion de tendance... » : cité par Kempf, Hervé, « La faim dans le monde augmente à nouveau », *Le Monde*, 27 novembre 2003.

– « ... un milliard de citadins vivent dans des bidonvilles... » : UN-Habitat, *State of the World's Cities 2006/7*, Earthscan, 2006, p. IX.

– « En France, selon l'INSEE, le revenu brut moyen... » : Delberghe, Michel, « Selon l'INSEE, le pouvoir d'achat des ménages a augmenté de 1,4 % en 2004 », *Le Monde*, novembre 2005.

– « ... depuis une vingtaine d'années, la condition salariale... » : Concialdi, Pierre, « Entre 1,3 et 3,6 millions de travailleurs pauvres », propos recueillis par Christelle Chabaud, *L'Humanité Hebdo*, 14 et 15 janvier 2006.

– « Pour l'économiste Thomas Piketty... » : *L'Économie des inégalités*, La Découverte, coll. « Repères », 2004, p. 19.

– « En fait, une étude menée par Piketty... » : Piketty et Saez, « The evolution of top incomes : a historical and international perspective », *NBER Working Papers*, n° 11955, janvier 2006.

– « Aux États-Unis, résume *The Economist*... » : « Even higher society, ever harder to ascend », *The Economist*, 29 décembre 2004.

– « L'inégalité a crû régulièrement... » : Seligman, Dan, « The inequality imperative », *Forbes*, 10 octobre 2005, p. 64.

– « Au Japon, observe le journaliste... » : Pons, Philippe, « Adachi : un cas de paupérisation silencieuse », *Le Monde*, 3 mai 2006.

– « À ce moment, les inégalités ont commencé à se creuser... » : Pons, Philippe, « La hausse des inégalités crée un Japon à deux vitesses », *Le Monde*, 3 mai 2006.

– « Au milieu des années 1950... » : Maurin, Louis, « La société de l'inégalité des chances », *Alternatives économiques*, février 2006.

– « ... note l'économiste Louis Chauvel » : Chauvel, Louis, « Déclassement : les jeunes en première ligne », hors-série *Alternatives économiques*, n° 69, 3e trimestre 2006, p. 50.

– « Les disparités en sont beaucoup plus fortes... » : Piketty, Thomas, *L'Économie des inégalités*, *op. cit.*, p. 14.

– « Si, en matière de pouvoir d'achat... » : Nathan, Hervé, *et al.*, « Ceux qui possèdent la France », *Marianne*, 26 août 2006.

– « Au Guatemala en 1997 » : Henriette Geiger, représentante de l'Union européenne au Guatemala, communication personnelle, octobre 2001.

– « Généralement, l'Amérique latine et l'Afrique... » : PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005, op. cit.*, p. 38 et 53.

– « En Inde... » : *ibid.*, p. 32.

– « En Chine, résume... » : Lantz, François, « Chine : les faiblesses d'une puissance », *Alternatives économiques*, mars 2006.

– « Un patron chinois, Zhang Xin... » : cité par Bartiromo, Maria, « What they said at Davos », *Business Week*, 6 février 2006.

– « Selon le PNUD, il ne diminue plus... » : PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005, op. cit.*, p. 27.

– « Non seulement les pays les plus pauvres... » : *ibid.*, p. 39.

– « Le Sud ne peut pas amortir les effets négatifs... » : Narain, Sunita, « Préface », *L'État 2006 de la planète*, Institut Worldwatch.

– « ... relève André Cicolella... » : Cicolella, André, « Santé sacrifiée », *Politis*, 13 avril 2006.

– « ... en Chine, avertit Zhou Shenxian... » : « Pollution fuelling social unrest – chinese official », Agence Reuters, 21 avril 2006.

– « Villages du cancer » : Grangereau, Philippe, « Xiditou, "village du cancer" sacrifié à la croissance chinoise », *Libération*, 11 avril 2006.

– « 74 000 en 2004 » : Koller, Frédéric, « Chine : le mal paysan », *Alternatives économiques*, février 2006.

– « ... 6 paysans tués par la police... » : « Fat of the land », *The Economist*, 25 mars 2006.

– « 39 assassinats en 2004 » : Selon la Commission pastorale de la Terre, citée par Agence Reuters, « Brazil land conflicts worst in decades – report », 20 avril 2005.

– « Dans de nombreux cas, constatent les experts... » : Millenium Ecosystem Assessement, *Living beyond our Means. Statement from the Board*, mars 2005, p. 19-20.

– « ... deux tiers de ceux qui subsistent... » : PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005, op. cit.*, p. 10.

– « ... ce que certains appellent le libre-échange... » : Dufumier, Marc, « Pour une émigration choisie : le commerce équitable », non publié, mai 2006. Voir Dufumier, Marc, *Agriculture et Paysanneries des Tiers mondes*, Karthala, 2004.

3. Bu dünyanın güçlüleri

– Oligarchie : définition du *Petit Larousse* 2005.

– « Barons voleurs » : voir Debouzy, Marianne, *Le Capitalisme « sauvage » aux États-Unis, 1860-1900*, Éd. du Seuil, 1972.

– « Entre 2000 et 2004, les émoluments... » : Jaillette, Jean-Claude *et al.*, « Revenus 1995-2005. Les gagnants et les perdants », *Marianne*, 4 mars 2006.

– « ... selon le cabinet d'études Proxinvest... » : Proxinvest, Communiqué de presse, « Rapport 2005 sur la rémunération des dirigeants des sociétés cotées », 22 novembre 2005.

– « Les patrons français les mieux payés... » : Declairieux, Bruno, « Salaires des patrons : encore une année faste ! », *Capital*, décembre 2005.

– « Depuis 1998, les émoluments... » : Philippon, Thierry, « Monsieur 250 millions d'euros », *Le Nouvel Observateur*, 8 juin 2006.

– Jetons de présence : Philippon, *ibid.*

– « ... selon une étude de Standard & Poor... » : Geller, Adam, « Rise in pay for CEOs slows but doesn't stop », *International Herald Tribune*, 20 avril 2006.

– Salaires des patrons de Sonoco, etc., et primes de départ de Lee Raymond et autres dirigeants américains : Geller, Adam, *ibid.* ; Tarquinio, Alex, « Oil prices push upward, and bosses' pay follows », *New York Times*, repris par *Le Monde* du 22 avril 2006.

– Scandale Jacques Calvet : Porquet, Jean-Luc, *Que les gros salaires baissent la tête !*, Michalon, 2005, p. 16.

– Peter Drucker : cité par Belot, Laure, et Orange, Martine, « Les avis de Peter Drucker et Warren Buffet », *Le Monde*, 23 mai 2003.

– « Entre 1995 et 2005, le revenu tiré des dividendes... » : Jaillette, Jean-Claude *et al.*, « Revenus 1995-2005. Les gagnants et les perdants », *Marianne*, 4 mars 2006.

– Citation de Rochefort : Rochefort, Robert, « La France, un pays riche ! », *La Croix*, 16 janvier 2006.

– « Les agents de la finance accumulent... » : Roche, Marc, « 3000 banquiers de la City auront un bonus de plus de 1 million de livres », *Le Monde*, 31 décembre 2005.

– « La firme de conseil financier Goldman... » : *ibid.*

– « Greenwich, près de New York... » : Schurr, Stephen, « A day in the life of America's financial frontier boom town », *Financial Times*, 13 mars 2006.

– Beresford cité par : Poirier, Agnès Catherine, « Par ici la money », *Télérama*, 3 mai 2006.

– « La multiplication du nombre de milliardaires... » : Kroll, Luisa et Fass, Allison, « Billionaire bacchanalia », *Forbes*, 27 mars 2006.

– « Une somme qui équivaut... » : CADTM, communiqué de presse du 10 mars 2006, « Le CADTM demande un impôt exceptionnel sur la fortune cumulée des 793 milliardaires distingués par Forbes ».

– « Une autre façon d'apprécier la chose... » : PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005*, *op. cit.*, p. 40.

– James Simons et autres : Taub, Stephen, « Really big bucks », *Institutional Investor's Alpha*, mai 2006, et Prudhomme, Cécile, « Les "hedge funds" enrichissent les "papys" de la finance », *Le Monde*, 4 et 5 juin 2006.

– « *Forbes* recense 33 milliardaires... » : Kroll, Luisa et Fass, Allison, « Billionaire bacchanalia », *Forbes*, 27 mars 2006.

– « Et sur les 8,7 millions de millionnaires... » : Rousseau, Hervé, « Les riches, toujours plus riches et plus nombreux », *Le Figaro*, 21 juin 2006 ; Day, Maguy, « Le nombre des très riches a crû de 500 000 dans le monde en 2005 », *Le Monde*, 23 juin 2006.

– « Dans les pays de l'ex-Union soviétique... » : Amalric, Jacques, « La Russie, propriété de Poutine », *Alternatives interna-*

tionales, juin 2006; Chol, Éric, «Les oligarques débarquent», *L'Express*, 15 juin 2006.

– «Comme l'observe un commentateur russe...»: Volkov, Vladimir, «Forbes's billionaires list and the growth of inequality in Russia», www.wsws.org, 3 avril 2006.

– *Paris-Match* sur Mittal: Labrouillère, François, «Le Meccano du roi de l'acier Mittal», *Paris-Match*, 4 mai 2006.

– «... en Allemagne, les patrons ont obtenu du chancelier Schröder...»: Benyahia-Kouider, Odile, «Aveu de pauvreté», *Libération*, 16 septembre 2005.

– «... le Premier ministre Koizumi y a ajouté...»: Pons, Philippe, «La hausse des inégalités crée un Japon à deux vitesses», *Le Monde*, 3 mai 2006.

– «Selon l'Observatoire français...»: cité par Maurin, Louis, «La société de l'inégalité des chances», *Alternatives économiques*, février 2006.

– Étude de l'Urban Institute: citée par Leser, Éric, «Le Congrès prolonge les baisses d'impôts sur les dividendes», *Le Monde*, 13 mai 2005.

– «Si la justice vient à manquer...»: Saint Augustin, *La Cité de Dieu*, IV, 4, cité par Maillard, Jean de, *Un monde sans loi*, Stock, 1998.

– «George Bush est le fils...»: «Even higher society, ever harder to ascend», *The Economist*, 29 décembre 2004.

– «... M. Pinault convie ses relations...»: Servat, Henry-Jean, «François Pinault, L'invitation au palais», *Paris-Match*, 4 mai 2006.

– «À l'université d'Harvard...»: «Even higher society, ever harder to ascend», *The Economist*, 29 décembre 2004.

– «Au Japon, on déplore...»: Pons, Philippe, «Adachi: un cas de paupérisation silencieuse», *Le Monde*, 3 mai 2006.

– «L'histoire racontée par *Forbes*...»: Blakeley, Kiri, «Bigger than yours», *Forbes*, 27 mars 2006.

– «Lequel *Octopus*...»: Funès, Nathalie, et Tissier, Corinne, «Leur incroyable mode de vie», *Le Nouvel Observateur*, 24 novembre 2005.

– « Les hyper-riches français... » : *ibid.*

– « Voici quelques objets... » : « The price of living well », *Forbes*, 10 octobre 2005.

– « ... on peut engloutir 241 000 dollars en une nuit... » : Levenson, Eugenia, « The weirdiest CEO moments of 2005 », *Fortune*, 12 décembre 2005.

– « ... installer la climatisation... » : Brafman, Nathalie, et Delhommais, Pierre-Antoine, « Le club des très riches se mondialise », *Le Monde*, 15 décembre 2005.

– La Bentley 728 : Roberts, Dexter, et Balfour, Frederik, « To get rich is glorious », *Business Week*, 6 février 2006.

– « ... la plus rapide, la Koenigsegg CCR... » : « Inproducts », *Business Week*, 19 juin 2006.

– « ... en Chine, c'est le Chang An Club... » : Roberts, Dexter, *op. cit.*

– « ... un centre de gymnastique sérieux... » : Yara, Susan, « Super Gyms for the super rich », *Forbes*, 27 avril 2006.

– « Un garçon fortuné, comme Joseph Jacobs... » : Schurr, Stephen, « A day in the life of America's financial frontier boom town », *Financial Times*, 13 mars 2006.

– « Bernard Arnault rachète à Betty Lagardère... » : Le Grix, Yves, « Dans les belles demeures, il n'y a pas de plafond », *Challenges*, 13 juillet 2006.

– « David de Rotschild vit... » : Funès, Nathalie, *op. cit.*

– « ... la propriété de Silvio Berlusconi... » : « La Sardaigne taxe les riches », *Le Nouvel Observateur*, 11 mai 2006.

– « ... celle de Jean-Marie Fourtou... » : Tuquoi, Jean-Pierre, *Majesté, je dois beaucoup à votre père...*, Albin Michel, 2006, p. 53 et 136.

– « La collection artistique... » : Funès, Nathalie, *op. cit.*

– « ... un banquier londonien... » : Roche, Marc, « 3 000 banquiers de la City auront un bonus de plus de 1 million de livres », *Le Monde*, 31 décembre 2005.

– « Jacques Chirac à l'hôtel *Royal Palm*... » : *Paris-Match* du 4 août 2000, cité par Robert-Diard, Pascale, et Vulser, Nicole,

«"Paris-Match" présente ses excuses à M. Chirac», *Le Monde*, 5 août 2000.

– «Dominique Strauss-Kahn...»: Giret, Vincent, et Le Billon, Véronique, *Les Vies cachées de DSK*, Éd. du Seuil, 2000, p. 120.

– «... Thierry Breton, alors patron...»: Funès, Nathalie, *op. cit.*

– «On aura à cœur d'aménager...»: «Les ailes coupées de la Sogerma», *L'Humanité*, 6 avril 2006.

– Le Falcon 900 EX: Publicité Dassault-Falcon, «Leave your competition at the fuel truck», *Forbes*, 10 octobre 2005.

– «Il en coûte 20 millions de dollars...»: Leser, Éric, «Bientôt en librairie, le "guide du touriste de l'espace"», *Le Monde*, 2 novembre 2005.

– Virgin Galactic: Ducros, Christine, «Décollage imminent pour le tourisme spatial», *Le Figaro*, 18 avril 2006.

– Sous-marin Phoenix: «US Submarines», *How to Spend it*, supplément du *Financial Times*, juin 2006.

– «François Pinault invite à Venise...»: Servat, Henri-Jean, *op. cit.*

– Le mariage de Delphine Arnault: *Paris-Match*, 22 septembre 2005.

– «... les filles s'appellent Chloé...»: Cottenceau, Isabelle, «Jeunes, riches, un enfer!», *Paris-Match*, 4 mai 2006.

– Paris Hilton: Caracalla, Laurence, «Paris Hilton», *Le Figaro Magazine*, 28 avril 2006; «C'est fini entre Paris Hilton et Stavros Niarchos», Associated Press, 3 mai 2006.

– «Aux États-Unis, elles habitent de plus en plus souvent...»: Lesnes, Corine «Dans les cités idéales de l'american way of life», *Le Monde 2*, 15 janvier 2005; Kremer, Pascale, «À l'abri derrière les grilles», *Le Monde 2*, 26 novembre 2005.

– «... selon la National Association of Homebuilders...»: Kocieniewski, David, «After an $8000 garage makevover, there's even room for the car», *New York Times*, reproduit dans *Le Monde* du 18 mars 2006.

– «Le phénomène se reproduit en Amérique latine...»: Barajas, Luis Felipe Cabrales, «Gated communities are not the solution to

urban insecurity », *in* UN-Habitat, *State of the world's cities 2006/7*, Earthscan, 2006, p. 146.

– « Ma crainte, aujourd'hui, c'est que les exigences de sécurité... » : cité par Kremer, Pascale, *op. cit.*

4. Oligarşi çevrebilimsel bunalımı nasıl şiddetlendiriyor?

– « Raymond Aron, qui était... » : Aron, Raymond, « Avez-vous lu Veblen ? », *in* Veblen, Thorstein, *Théorie de la classe de loisir*, Gallimard, coll. « Tel », 1970, p. VIII.

– Biographie de Veblen : Heilbroner, Robert, *Les Grands Économistes*, Éd. du Seuil, 1971.

– « ... de ce que les historiens ont appelé le capitalisme sauvage » : Debouzy, Marianne, *Le Capitalisme « sauvage » aux États-Unis, 1860-1900*, Éd. du Seuil, 1972.

– « La tendance à rivaliser... » : Veblen, Thorstein, *Théorie de la classe de loisir, op. cit.*, p. 73.

– « Si l'on met à part l'instinct de conservation... » : *ibid.*, p. 74.

– Citation de Smith : Smith, Adam, *Théorie des sentiments moraux*, PUF, 1999, p. 254-255.

– « ... un système général d'économie et de droit » : Mauss, Marcel, *Essai sur le don*, 1923-1924, Université du Québec à Chicoutimi (publié sur Internet), p. 94.

– « Toute classe est mue par l'envie... » : Veblen, Thorstein, *Théorie de la classe de loisir, op. cit.*, p. 69.

– « ... la classe de loisir... se tient au faîte de... » : *ibid.*, p. 57.

– « Le rendement va augmentant... » : *ibid.*, p. 74.

– « Ce qui compte pour l'individu... » : *ibid.*, p. 122.

– « ... pour Alain Minc, il s'agit de l'ensemble... » : Minc, Alain, *Le Crépuscule des petits dieux*, Grasset, 2005, p. 99.

– « Citoyens ordinaires de pays riches... » : Peyrelevade, Jean, *Le Capitalisme total*, Éd. du Seuil, 2005, p. 53.

– « On a ainsi récemment montré que le niveau de satisfaction... » : Clark, A. E., et Oswald, A., « Satisfaction and comparison

income», *Journal of Public Economics*, vol. 61 (3), p. 359, 1996, cité par Bowles, Samuel & Park, Yongjin, «Emulation, inequality, and work hours: was Thorsten Veblen right? », *The Economic Journal*, novembre 2005.

– «Ou que les foyers dont le revenu est inférieur... »: Schor, J., *The Overspend American: Upscaling, Downshifting, and the New Consumer*, Basic Books, 1998, cité par Bowles, Samuel, et Park, Yongjin, *ibid.*

– «En novembre 2005, la Royal Economic Society... »: Bowles, Samuel, et Park, Yongjin, «Emulation, inequality, and work hours: was Thorsten Veblen right? », *The Economic Journal*, novembre 2005.

– «Selon l'économiste Thomas Piketty... »: Piketty, Thomas, *L'Économie des inégalités*, La Découverte, coll. «Repères», 2004, p. 19.

– «... même en Chine où, malgré une extraordinaire... »: Somavia, Juan, «430 millions de gens en plus sur le marché du travail dans les dix ans», propos recueillis par Jean-Pierre Robin, *Le Figaro*, 20 juin 2006.

– «La théorie des marchés... »: *ibid.*

– «Dans ses *Perspectives de l'environnement*... »: OCDE, *Perspectives de l'environnement*, OCDE, 2001.

5. *Demokrasi tehlikede*

– Article sur la B61-11: Kempf, Hervé, «"Mininuke", la bombe secrète», *Le Monde*. 21 novembre 2001.

– «L'espèce d'oppression dont les peuples démocratiques... »: Tocqueville, Alexis de. *De la démocratie en Amérique*, Gallimard, coll. «Bibliothèque de la Pléiade», 1992, p. 836.

– Système Échelon: Rivière, Philippe, «Le système Échelon», *Le Monde diplomatique*, juillet 1999.

– «... tous d'ailleurs des hommes et des femmes impliqués... »: Grauwin, Christophe, *La Croisade des camelots*, Fayard, 2004.

– Le *Patriot Act*: *ibid.*, p. 30 *sq.*

– « Il a fallu cinq ans pour que la presse... »: Lesnes, Corine, « M. Bush défend la légalité des mesures de surveillance », *Le Monde*, 13 mai 2006.

– « De même, on apprit que la NSA... »: Gélie, Philippe, « "Big Brother" espionne les citoyens américains », *Le Figaro*, 13 mai 2006.

– « La NSA, qui dépend du ministère de la Défense... »: Leser, Éric, « National security agency: les oreilles de l'Amérique », *Le Monde*, 1er juin 2006.

– « D'abord prévu pour être temporaire... »: Lichtblau, Eric, et Risen, James, « Bank data is sifted by U. S. in secret to block terror », *New York Times*, 23 juin 2006.

– « ... une législation adoptée en 2001 dispose... »: Henno, Jacques, *Tous fichés*, Télémaque, 2005, p. 152.

– « Pour ce qui concerne l'Union européenne... »: Rivais, Rafaële, « Fichiers passagers: le Parlement européen peut être contourné », *Le Monde*, 1er juin 2006.

– « En tout cas, le dispositif... »: Lesnes, Corine, « La liste des "interdits de vol" par les autorités américaines comprend au moins trente mille noms ». *Le Monde*, 19 mai 2006.

– « ... l'auteur d'un livre sur M. Bush... »: il s'agit de Moore, James, *Bush's Brain*, Wiley, 2003.

– « ... Harry Harris a alors jugé que les suicides... »: cité par Lesnes, Corine, « Trois suicides à Guantánamo: Bush ne cède pas », *Le Monde*, 13 juin 2006.

– « ... son conseiller Alberto Gonzales... »: Gonzales, Alberto, *Memorandum for the president. Decision Re application of the Geneva convention on prisoners of war to the conflict with Al Qaeda and the Taliban*, 25 janvier 2002, publié par *Newsweek* le 24 mai 2004.

– « ... a résumé Larry Fox... »: Cowell, Alan, « Rights group assails "war outsourcing" », *International Herald Tribune*, 24 mai 2005.

– « ... technique renforcée d'interrogatoire » : Marty, Dick, *Allé-*

gations de détentions secrètes et de transferts interétatiques illégaux de détenus concernant des États membres du Conseil de l'Europe, Conseil de l'Europe, juin 2006, p. 2.

– « En 2006, près de 14 500 suspects... » : Daniel, Sara, « Tortionnaires sans frontières », *Le Nouvel Observateur*, 12 janvier 2006.

– Plusieurs pays européens se sont prêtés... : Marty, Dick, *Allégations...*, *op. cit.*

– « La secrétaire d'État, Condoleezza Rice... » : citée par Lesnes, Corine, «Washington stigmatise les abus et les violences pratiqués par plusieurs pays arabes, dont l'Irak », *Le Monde*, 10 mars 2006.

– « La Russie adopte en février 2006... » : Jego, Marie, « La Russie se dote d'une nouvelle loi antiterroriste », *Le Monde*, 28 février 2006.

– « En Allemagne, les *Lander*... » : « Trawling for data illegal, German court rules », *International Herald Tribune*, 24 mai 2006.

– « En Grande-Bretagne, début 2006... » : Langellier, Jean-Pierre, « Londres accusé de violation des droits de l'homme », *Le Monde*, 24 février 2006.

– « Peu auparavant, le Premier ministre Blair... » : Rivais, Rafaële, et Stroobants, Jean-Pierre, « Inquiétude croissante en Europe sur la remise en cause de l'État de droit », *Le Monde*, 23 décembre 2005.

– « La Belgique introduit... » : *ibid.*

– « En France, le Parlement adopte... » : Syndicat de la magistrature, « Observations sur le projet de loi n° 2615 », novembre 2005. Roger, Patrick, « La France durcit pour la huitième fois en dix ans son arsenal antiterroriste », *Le Monde*, 23 décembre 2005.

– « Nous sommes une nation en guerre... » : National Security Strategy, mars 2006, www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/

– « Tapons par exemple... » : Consultation le 31 août 2006. Le 1er juillet, les scores étaient de 223 millions pour « terrorism » et de 219 millions pour « democracy ».

– « Comme l'écrit l'intellectuel... » : Belhaj Kacem, Mehdi, *La Psychose française*, Gallimard, 2006, p. 40.

– « Aux États-Unis, le nombre de prisonniers... » : « Mille

détenus de plus par semaine aux États-Unis entre mi-2004 et mi-2005», *Le Devoir*, 23 mai 2006.

– «... le Congrès a dû mettre en place...»: Human Rights Watch, *World Report 2006*, 18 janvier 2006.

– «Par ailleurs, la qualité des soins médicaux...»: *ibid.*

– «... selon les statistiques du Bureau américain...»: «Mille détenus...», *op. cit.*

– Nombre de prisonniers en France: Ministère de la Justice, *Annuaire statistique de la Justice, édition 2006*, La Documentation française, 2006. «Depuis trente ans, le nombre de détenus n'a cesssé d'augmenter», *Le Monde*, 17 février 2006.

– «... la baisse engagée en 1996...»: Guérin, Geneviève, «La population carcérale», *ADSP*, n° 44, septembre 2003.

– «C'est moins qu'en Allemagne...»: International Center for Prison Studies, www.prisonstudies.org, consulté en août 2006.

– Les lois sécuritaires en France: «Les lois sécuritaires Sarkozy-Perben», Section de Toulon de la Ligue des droits de l'homme, 14 juin 2004. «Les principales mesures du projet de loi sur la prévention de la délinquance», *Le Monde*, 28 juin 2006. Sainati, Gilles, «Justice 2006 : petites cuisines et dépendance», mai 2006.

– «... le gouvernement refuse la tenue de référendums...»: Kempf, Hervé, «Déchets nucléaires: les populations réclament un référendum local», *Le Monde*. 14 septembre 2005.

– «... la loi de 2003 en exige 10 %... » : Loi du 1er août 2003 relative au référendum local.

– «... dissimule aux députés qui débattent...»: Kempf, Hervé, «Le gouvernement a caché des informations aux députés», *Le Monde*, 22 octobre 2004.

– «En janvier 2006, par exemple...»: «Trois faucheurs volontaires placés en garde à vue pendant quelques heures», *Le Monde*, 13 janvier 2006.

– «Malheureux hasard, le fichier britannique...»: Thoraval, Armelle, «Londres: le fichier ADN grossit, l'inquiétude aussi», *Libération*, 17 janvier 2006.

– «4 millions de caméras en 2004...»: Norris, Clive, *et al.*, «The

growth of CCTV », *Surveillance and Society*, 2004, 2 (2/3): 110-135. Voir www.surveillance-and-society.org.

– « Les responsables de la police se réjouissent » : Connor, Steve, « You are being watched », *The Independent*, 22 décembre 2005.

– « ... un service de recherche du ministère anglais... » : *ibid.*

– « Des inventeurs privés créent... » : Eudes, Yves, « "Mosquito", l'arme de dissuasion repousse-ados », *Le Monde*, 15 juin 2006.

– « Les transpondeurs ont la capacité informatique... » : Aberganti, Michel, « Mille milliards de mouchards », *Le Monde*, 2 juin 2006.

– « L'association Pièces et main-d'œuvre... » : Pièces et main-d'œuvre, « RFID : la police totale », 7 mars 2006, <pmo.erreur 404.org/RFID-la_police_totale.pdf>.

– « Un journaliste anglais imagine... » : Monbiot, George, « Chipping away at our freedom », *The Guardian*, 28 février 2006.

– « ... clients fidèles de la discothèque Baja Beach Club... » : Eudes, Yves, « Digital boys », *Le Monde*, 11 avril 2006.

– « ... deux employés de la société Citywatcher... » : Monbiot, Georges, *op. cit.*

– « Aux États-Unis, le directeur de Verychip... » : Sur Fox News, le 16 mai 2006. Transcrit et cité par le site Internet www.spychips.com.

– « Certains prisonniers vont ainsi... » : Réju, Emmanuelle, « Le premier bracelet électronique mobile va être expérimenté », *La Croix*, 23 mai 2006.

– « Quand ceux-ci quittent la zone autorisée... » : Richtel, Matt, « Marketing surveillance to parents who worry », *New York Times*, repris par *Le Monde* du 13 mai 2005.

– « ... n'est-ce pas un hebdomadaire dit libéral... » : Alter, Jonathan, « Time to think about torture », *Newsweek*, 5 novembre 2001.

– « Je pense que la presse était muselée... » : « Irak : une journaliste vedette de CNN critique les médias américains », Agence France Presse, 16 septembre 2003.

– « ... il a placé à la "une" de longues enquêtes, en septembre 2002 » : Gordon, Michael, et Miller, Judith, « U. S. says

Hussein intensifies quest for A-bomb parts», *The New York Times*, 8 septembre 2002.

– «... et en avril 2003...»: Miller, Judith, «After effects: prohibited weapons; illicit arms kept till eve of war, an iraqi scientist is said to assert», *The New York Times*, 21 avril 2003.

– «Une étude de la couverture de 1 600 journaux télévisés...»: Rendall, Steve, et Broughel, Tara, «Amplifying officials, squelching dissent»», FAIR, www.fair.org, mai 2003.

– «étaient là tous les patrons de presse...»: Servat, Henry-Jean, «François Pinault, L'invitation au palais», *Paris-Match*, 4 mai 2006.

– «À Hong Kong, par exemple...»: Le Belzic, Sébastien, «Falungong fait de la résistance», *Le Monde 2*, 15 avril 2006.

– «... sous la plume d'un professeur de sociologie...»: Heinsohn, Gunnard, «Babies win war», *The Wall Street Journal*, 6 mars 2006.

– «L'usage des objets ne mène qu'à leur déperdition...»: Baudrillard, Jean, *La Société de consommation*, Gallimard, coll. «Folio», 1970, p. 56.

– «Il faut prendre les mesures...»: Jonas, Hans, *Le Principe responsabilité*, Éd. du Cerf, 1991, p. 200. J'ai explicité le point de vue de Jonas sur la question de la démocratie dans: Kempf, Hervé, *La baleine qui cache la forêt*, La Découverte, 1994, p. 112 *sq*.

– «... l'automodération de l'humanité...»: Jonas, Hans, *op. cit.*, p. 202.

– «... affronter l'époque d'exigences et de renoncements...»: *ibid.*, p. 203.

Sonuç: Gezegen kahvesi

– Guattari: Guattari, Félix, *Les Trois Écologies*, Galilée, 1989, p. 71.

– Dupuy: Dupuy, Jean-Pierre, *Pour un catastrophisme éclairé*, Éd. du Seuil, 2002, p. 13.

– Barbault: Barbault, Robert, *Un éléphant dans un jeu de quilles*, Éd. du Seuil, 2006, p. 186.

– Kofi Annan: «Kofi Annan affirme que la désertification et la sécheresse constituent de graves menaces au développement», Centre de nouvelles de l'ONU, 17 juin 2002.

– Hama Amadou: discours lors du Sommet mondial de l'alimentation, à Rome, juin 2002, FAO.

– Brown: Brown, Lester, *Wartime Mobilization to Save the Environment and Civilization*, News Release, Earth Policy Institute, 18 avril 2006.

– Laurence Tubiana: Institut Worldwatch, *L'État 2006 de la planète*, Association L'état de la planète publications, Genève, 2006, p. XII-XIII.

– Martin Hirsch: Propos recueillis par Anquetil, Gilles, et Armanet, François, dans «Comment repenser les inégalités», *Le Nouvel Observateur*, 22 juin 2006.

– Somavia: Somavia, Juan, «430 millions de gens en plus sur le marché du travail dans les dix ans», propos recueillis par Jean-Pierre Robin, *Le Figaro*, 20 juin 2006.

– Comité pour l'annulation...: CADTM, Communiqué de presse du 10 mars 2006.

– FAO: FAO, «Investir dans le secteur agricole pour endiguer l'exode rural», communiqué de presse, 2 juin 2006.

– Programme des Nations unies...: PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 2005*, *op. cit.*, p. 40.

– Newman: Newman, Robert, «It's capitalism or a habitable planet – you can't have both», *The Independent*, 2 février 2006.

– Moore: Moore, Michael, *Tous aux abris!*, UGE, coll. «10/18», 2004, p. 216.

– Azam: *in* Caillé, Alain (dir.), *Quelle démocratie voulons-nous?*, La Découverte, 2006, p. 108.

– Matouk: Matouk, Jean, «Créer de nouveaux emplois avec une faible croissance», non publié, mars 2006.

– Miller: Henry Miller, *Le Cauchemar climatisé*, Gallimard, 1954, p. 20.

MARX'IN EKOLOJİSİ
Materyalizm ve Doğa
John Bellamy FOSTER
İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

İnsanın doğa ile ilişkisinin bir "sorun" ve bir "kriz" olarak ortaya çıktığı yaşadığımız döneminde, kapitalizme bu yönden gelen eleştirilerden kapitalizmin şimdiye dek ortaya konmuş en kapsamlı eleştirisi de nasibini alıyor. Ekolojik yazında, Marx'ın eleştirisinin her şeye rağmen kapitalist "Akıl" ın sınırlarının içinde kaldığı, Marksizmin de tıpkı eleştirdiği kapitalist politik ekonomi gibi üretimci, teknolojik bir paradigma içinde kısılı kalarak ekolojinin önemini ıskaladığı görüşü neredeyse hâkim dogma hâline gelmiştir.

Elinizdeki kitap, bu hâkim dogmaya Marksist cepheden sarsıcı bir eleştiri getiriyor. John Bellamy Foster'a göre, Marx'ın düşüncesi derinden daha doğrusu sistematik biçimde ekolojiktir. Bu ekolojik perspektif ise, Marx'ın tarih biliminden kaynaklanmaktadır.

●

SAVUNMASIZ GEZEGEN
çevrenin kısa ekonomik tarihi
John Bellamy FOSTER
İngilizceden Çeviren: Hasan Ünder

"Bugün karşı karşıya bulunduğumuz çevre yıkımının nedenleri ne biyolojiktir ne de tek tek bireylerin tercihlerinin sonucudur. Sorunun kökleri üretim ilişkilerinde, teknolojik zorunluluklarda ve sınıf tahakkümüne dayalı yoplumsal sınıfların ayırıcı özelliği olan ve tarihsel olarak koşullanmış demografik eğilimlerdedir. Başka deyişle, krizin kökleri toplumsaldır; doğa ile toplum arasında sürdürülebilir bir ilişki kurmaki, tarihsel ilişkilerin küresel ölçekte dönüştürülmesini gerektirir."

epos

MARX ve DOĞA
Al-Yeşil Bir Perspektif
Paul BURKETT

İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

Ekoloji konusunda J. B. Foster'ın *Marx'ın Ekolojisi* ve *Savunmasız Gezegen*'inin ardından, Paul Burkett'ın bu çalışmalarla sıkı bir tamamlayıcılık ilişkisi taşıyan kitabının Türkçesini sunuyoruz.

"Yeni dünya düzeni'nin" ya da daha teknik adıyla kapitalist küreselleşmenin insanlığa ve doğaya dönük, süslü sözler ve küstah zafer naralarıyla bir süre için perdelenen yoğunlaşmış yıkımının giderek daha açık biçimde anlaşılmaya başlandığı, ama bu vahşete başarılı bir karşı koyuşun felsefî, siyasal, ideolojik, örgütsel ifadelerinin henüz yeni yeni formüle edilmeye çalışıldığı şu günlerde, Marx'a geri dönmenin, kapsamlı eserini yeniden okumanın pratik ve âcil yararına inanıyoruz. Bu açıdan, Burkett ve Foster'ın çalışmalarının kendi özgül ve güncel bilişsel değerlerinin yanı sıra, Marx'ı ve özellikle *Kapital*'i günümüzün âcil sorunları için okumak ve yorumlamak yolunda yararlı kılavuzlar da olacağını düşünüyoruz.

●

İNSAN, POST-İNSAN
Dominique LECOURT

Fransızcadan Çeviren: Hande Turan Abadan

Biyoteknolojiler; klonlanmış koyundan sonra kopyalanmış bebekler, genleri değiştirlmiş bitkiler, hormonlu gıdalar, bilgisayar, robotlar... "İnsan doğası" nereye götürülüyor? Biyolojik bir felaketle mi karşı karşıyayız? Bütün bunları yapmakla, İlahi gücün yani Tanrını iine karışmış olmuyor muyuz?

İçiçe yaşadığımız teknik-teknolojik üretim süreciyle, "insan doğasına" ve "doğal hukuka" geri dönüş yollarını araştıran teolojik-metafizik tezlerin ortasında ve egemenliği altında duruyoruz. Oysa bir üretim süreci olan teknolojinin (toplumsal yaşam ilişkileri anlamında da) geriye doğru gidebilmesinin imkanı yoktur.

epos

Para arsızlığıyla kendinden geçmiş uluslararası bir süper zenginler oligarşisinin ve kıt kaynaklarıyla onları taklit etmeye çalışan uluslararası bir orta sınıfın gözü doymaz gösterişçi tüketim iştahı, yaşlı gezegenimizin tâkat sınırını zorluyor.

Tanınmış Fransız gazeteci Hervè Kempf'in âcil uyarı niteliğindeki bu çalışması, hemen şu ânda harekete geçilmediği takdirde (post-)modern kapitalist tüketimin ancak ölü ya da en iyimser durumda kötürüm bir dünyada, tüketecek hiçbir şey kalmadığında bir sınır bulabileceğinin kanıtlarını sunuyor. Kapitalist yönetici elitin belki de kasıtlı ve bilinçli bir yıkım planıyla hareket ettiğini ikna edici bir biçimde ileri süren yazar, bu yıkım harekâtının en başta biçimsel demokrasi ile temel insan, yurttaş ve işçi haklarının, meşru ve sosyal devlet iddiasının elde kalan son kırıntılarını hedef aldığını gösteriyor.

Kempf'e göre karşı karşıya bulunduğumuz yıkım, doğanın ya da maddenin kendi hareket yasalarından kaynaklanan nesnel bir durum olmaktan ziyade, çıkarını bunda bulan bir grubun politik tercihlerinin sonucudur ve politik bir yanıtla karşı konulması gerekmektedir.

Yazara göre bu politik yanıt, ancak ekolojiyi dikkate alan bir kitlesel sol hareket ya da solun toplumsal taleplerini içselleştiren bir kitlesel çevreci hareket tarafından verilebilir.

epos araştırma - inceleme

ISBN:978-975-6790-81-6

9 789756 790816